SLOVENSKÁ REČ

53|1988|6

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

R. Krajčovič, O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky (II) ■ V. Uhlár, Miestne názvy zo základu *krás-* a otázka kultových pohrebných miest

DISKUSIE

S. Ondrejovič, O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine ■ J. Mlacek, O termínoch frazeológia a idiomatika

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jozefa Orlovského. E. Jóna ■ Súpis prác Jozefa Orlovského za roky 1934—1983. L. Dvonč ■ Vzácne životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka. J. Furdík ■ Životné jubileum Kláry Buzássyovej. J. Furdík ■ Dielo Vuka Karadžiča za jeho života a dnes. J. Bosák ■ Najstaršie pramene k dejinám slovenčiny. M. Majtán ■ Nová monografia o slovenských nárečiach v Maďarsku. K. Palkovič

ROZLIČNOSTI

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočiš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

R. Krajčovič, O kontinuite starej slovenskej a praslovanskej lexiky (II) 321
V. Uhlár, Miestne názvy zo základu *krás-* a otázka kultových pohrebných miest . . . 328

DISKUSIE

S. Ondrejovič, O multiverbizačných procesoch v spisovnej slovenčine 337
J. Mlacek, O termínoch frazeológia a idiomatika 349

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jozefa Orlovského. E. Jóna . 359
Súpis prác Jozefa Orlovského za roky 1934—1983. L. Dvonč 362
Vzácne životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka. J. Furdík 369
Životné jubileum Kláry Buzássyovej. J. Furdík 371
Dielo Vuka Karadžiča za jeho života a dnes. J. Bosák 373
Najstaršie pramene k dejinám slovenčiny. M. Majtán 375
Nová monografia o slovenských nárečiach v Maďarsku. K. Palkovič 376

ROZLIČNOSTI

Fonický — fónický. L. Dvonč 379
O slovách *krajina* a *kraj.* V. Uhlár. 380

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 53—1988
ČÍSLO 6

Rudolf Krajčovič

O KONTINUITE STAREJ SLOVENSKEJ A PRASLOVANSKEJ LEXIKY (II)

V tejto štúdii spracúvame onymickú lexiku tematického okruhu „prostredie činnosti človeka", ktorá svojím pôvodom súvisí s onymickou lexikou tematického okruhu „sféry činnosti človeka" spracovanú a publikovanú už skôr (SR, *53*, 1988, s. 259—269). Identifikovali sme ju toponomastickou genetickou interpretáciou onymického materiálu z toho istého prameňa, teda zo zoborských listín z roku 1111 a 1113 (CDSl I, 63, 64). Rekonštruované onymické slová tohto tematického okruhu svojím významom poukazujú na prírodné prostredie hospodárskej (výrobnej, exploatačnej, remeselnej) a spoločenskej činnosti človeka. Medzi nimi je napríklad bohatá vrstva dobových pomenovaní stromového a kríkového porastu, ďalej pomenovaní reliéfu našej krajiny, vlastností jej vodných tokov, pomenovaní živého tvorstva atď. V inventári je niekoľko onymických slov, ktoré sú aj v prvej tematickej skupine (v skupine *A*). V zásade ide o onymické slová, ktoré buď označujú úžitkové prírodné reálie (napr. suroviny), alebo prezentujú odlišnú interpretáciu od výkladu názvu v prvej tematickej skupine. Pre lepšiu orientáciu v starej identifikovanej lexike sú také onymické slová v tomto inventári označené hviezdičkou.

B. Lexika tematického okruhu „prostredie činnosti človeka"

* b o r ъ č a n e, nom. pl. obyvateľského mena z psl. *b o r ъ k ъ* „malá borovica, malý les", a to od *borъ* „bor, Pinus silvestris" alebo „malý les, háj", SP I, 66, teda „obyvatelia bývajúci pri borových hájoch alebo pri malom lesíku, háji". • villa *Borscan* 1113, CDSl I, 66, dnes Borčany, okr. Topoľčany. — V časti A sa základ názvu spája s psl. *borьcь* „bojovník, bellator" s hist. argumentáciou.

Variantná interpretácia v tomto inventári dokladá slová *borъ, borъkъ* a sufix *-jane.*

b r ě s t e n ъ (-ěnъ, -ьnъ), adj. „brestový (les, háj)" od *brěstъ* „brest, Ulmus"; slov. *brest,* celoslovan., SP I, 209, adj. suf. *-enъ (-ěnъ, -ьnъ)* • villa *Bristem* 1113, CDSl I, 66 (neskôr *Brestowan* 1524, VSO I, 238, od adj. *brestov-*), dnes Brestovany, okr. Trnava. — V okolí obce sa dodnes vyskytujú staré brestovo-dubové háje (VSO I, 238). Staré adj. dokladá súčasne aj subst. *brěstъ.*

b u k o v i n a, -y, f. „bukový les", od adj. *bukov-,* a to od *bukъ* „buk, Fagus", hromad. suf. *-ina;* slov. *buk,* celoslovan., SP I, 444 • silva *Bucouna* 1113, CDSl I, 66, dnes Bukovina, časť pohoria Tribeč na sev. od Nitry. — Okrem subst. *bukovina* doložené sú slová *bukovъ, bukъ* a suf. *-ina (-ov-ina).*

b y s t r i c a, -ě, f. „bystro tečúca, šumiaca (čistá, priesvitná) riečka alebo úsek rieky, potoka", od adj. *bystr-* „bystrý, rýchly, čistý (o vode)", SP I, 476, sufixom *-ica;* v slov. dnes len v názvoch (porov. Banská Bystrica), celoslovan., SP I, 478 (v poľ. *bystrzyca* „miesto zrýchleného prúdu v rieke", sln., sch. „bystrý potok, čistá voda v rieke") • aqua *Bistric* 1113, CDSl I, 66 (podľa CDSl I, 374 riečka v blízkosti Otrokoviec v okr. Trnava). — Názov dokladá adj. *bystrъ* a sufix *-ica.*

č ь r n ъ (črnъ) -a, -o, adj. „veľmi tmavý, čierny (tu o hore, zemi, vode)", slov. *čierny* (z hist. *črný*), celoslovan., SP I, 240n • villa *Chyrna, Chirna* 1113, CDSl I, 67, dnes nejestvuje, podľa CDSl I, 378 bola v blízkosti Nitry. — Tu zaiste motiváciou toponymizácie *črn-* → osada *Črná* bolo to, že osada vznikala pri niečom tmavom (pri tmavom lese, ihličnatej hore a pod.).

č ь r n i k ъ, -a, m. „niečo tmavé, čierne" (tu o vode, ostrove), od *čьrn-* sufixom *-ikъ* (asi s významom miesta), už v psl., SP I, 232 • fluvius *Cyrinc* 1113, insula *Syrinc* 1113, CDSl I, 67 (miesto *Cyrnic*), dnes nejestvuje (podľa CDSl I, 423 bola v oblasti Nových Zámkov). — V okolí Nových Zámkov sa vyskytuje černozem (VSO II, 255; iste odtiaľ „tmavosť" riečky). Okrem *čьrn-* doložená je prípona *-ikъ.*

d o b r o t o k ъ, -a, m. „prameň, tok, prúd dobrej, pre človeka vyhovujúcej vody", zložené z adj. *dobrъ* a *tokъ; dobrъ* „dobrý, vyhovujúci, súci", tak už v stsl., SJSt I, 9, 497, slov. i celoslovan., ZVSZ, 104; *tokъ* „vodný tok, prameň, prúd vody", porov. slov. *potok (po-tok),* celoslovan., Mch., 637 (tu čes. *vodoteč*) • villa *Dobroduc* 1113, CDSl I, 67 (*Dobrotok* 1349, SJ II, 155, záznam *Dobroduc* je zrejme latinizovaný vplyvom lat. *duc-*), dnes obec nejestvuje (podľa CDSl I, 380 bola pri Nitre). — Názov iste súvisí s názvom riečky Dobrotka, ktorá sa pri Nitre vlieva do rieky Nitry.

d r ě v e n i c a, -ě, f. (o rieke podľa okolia jej toku), od adj. *drěven-,* a to od psl. *drěvo* v sg. „strom, les", v pl. *drъva* „kusy dreva"; tak už v stsl., SJSt I, 10, 524, v slov. dnes *drevo,* v nár. aj *drvo* „kus suchého dreva", celoslovan., ZVSZ, 97 (stč. *dřěvo* „strom", *drvo* „drevo", tak aj v sch., bulh., Mch., 131) • fluvius *Dreuenizza* 1113, CDSl I, 66 (*Deruenche* 1229, CDSl I, 255), Drevenica, pravý prítok Žitavy (SmVd, 347, tu „potok zanesený suchým drevom"). — Motiváciou toponymizácie *drěven-* → riečka *Drěvenica* bolo to, že riečka pretekala medzi stromami alebo bola miestami zarastená stromovým porastom. Doložené sú slová *drěvenъ, drěvo* „strom, les" a sufix *-ica* (už asi ako hydronym. derivát).

d ъ b r ь (dьbrь), -i, f. „zrázne údolie, úval, roklina", tak v stsl., SJSt II, 10, 538; v slov. nár. *debra* „výmoľ (po daždi)", Kál. 89, celoslovan., Mch., 112 (stč. *debř* „zrázne údolie, výmoľ", sch. len názvy *Dabar* a pod.) • saltus *Debrei* 1113,

CDSl I, 65 (locum *Deber* 1248 tr, ŠmVd, 103), dnes nejestvuje (podľa CDSl I, 379 pri Sládečkovciach v okr. Nitra). — Význam naznačuje latin. slovo pri názve *saltus* „zráz, roklina, lesná pahorkatina (so zráznymi údoliami)".

d ǫ b o v ъ, -a, -o, adj. „dubový (háj, les)" alebo „majúci vzťah k dubom, k dubovému háju, lesu", od *dǫbъ* „dub, Quercus"; slov. *dub, dubový,* celoslovan., ZVSV, 108; adj. sufix *-ovъ* • aqua *Dumbo* 1113, CDSl I, 66, dnes Dubová, prítok Dudváhu (ŠmVd, 229). — V zázname je nosový vokál ǫ, teda stmaď. etnikum názov prevzalo ešte na zač. 10. stor. Vtedy znel *Dǫbovъ (potokъ),* prípadne *Dǫbovъ (potokъ),* čiže potok pretekajúci dubovým hájom, lesíkom alebo v jeho blízkosti. Doložené je ešte v psl. znení adj. *dǫbovъ* i subst. *dǫbъ* príp. *dǫbovъ, dǫbъ.*

g l o g o v ь c ь, -a, m. „miesto zarastené hlohom", od *glogъ* „hloh, Crateagus"; slov. *hloh,* celoslovan., ZVSZ, 113 (okrem bruš. a ruš.); *-ovьcь,* sufix miesta • ad *Golguz* 1113, CDSl I, 66 (*Golgocz* antiqua 1365, VSO I, 417), dnes Hlohovec, okr. Trnava. — Dnešný názov je novšia rekonštrukcia (vzhľadom na maď. *Galgócz* z pôvod. slov. *Glogovec*). Popri ňom dodnes žije názov Frašták z nem. Freistadt (VSO I, 417). Pôvodný názov dokladá slová *glogovъ, glogъ* a sufix *-ov-ьcь.*

*g r a n ь, -i, f. „vinná réva, vetva, strapec (hrozna)", Mch., 182 (sln., sch. *grana,* bulh. *gran'* „vetva", hluž., dluž. *hrań, grań* „réva, strapec hrozna"); v slov. nie je • villa *Pogran* 1113, CDSl I, 67, dnes Pohranice, okr. Nitra. — Variant k výkladu v hesle *pogranь* v časti *A* (tam aj o predpone *po-*). Táto rekonštrukcia má oporu napr. v doklade *vineas Pogran* (p. hes. *pogranь* v časti *A*). Pravda, základ názvu možno napokon spájať aj s psl. *granь, grana, granica* „uložená kopa dreva (ako hraničný znak)" (k etym. Mch., 182).

*c h ъ m e l ь, -a, m. „chmeľ, Humulus cupulus"; slov. *chmeľ,* celoslovan., ZVSZ, 150 • villa *Kimelan* 1113, CDSl I, 65 (*Hymelen* 1379, VSO III, 18), p. hes. *chъmeľane* v časti *A.*

c h v r a s t ъ, -a, m. „polosuchá tŕnistá húština, husté krovie"; slov. *chrasť, chrastina, chrastie,* celoslovan., Mch., 205 (stč. *chvrast,* rus. *chvorost* „živý plot, krovie", Vas. IV, 231) • terminus *Rauzt* 1113, CDSl I, 66 (miesto *Chvrast*), dnes Chrasť, časť Šintavy v okr. Galanta. — Názov v našom prípade môže naznačovať blízkosť strategického pásma, v ktorom chrastie mohlo plniť funkciu prírodnej prekážky (porov. v ruš. *chvorost* „živý plot", význam nem. príbuzného slova *Forst* „les (nepriechodný, pohraničný)" a názov *Chvrasten* čes. Vyšehradu, Mch., 205). Hneď v blízkosti bol dôležitý brod cez Váh.

k o c u r a n e, nom. pl. obyvateľského mena (hanlivého) „tí, čo majú vlastnosť kocúra, prípadne sa im taká vlastnosť pripisuje", od *kocurъ* „kocúr, samec mačky", sufixom *-jane;* slov. *kocúr,* celoslovan., Mch., 266 (okrem sln.) • villa *Cozuran* 1113, CDSl I, 66 *Kozirich* 1263, VSO II, 37), dnes Kocurice, okr. Trnava • de *Cozuran* 1113, CDSl I, 66 (*Kuzure* 1275, VSO II, 37), dnes Kocurany, okr. Prievidza. — Častá zmena vo forme v najstaršom období ukazuje, že pôvodne to bolo skutočne živé pejoratívne pomenovanie obyvateľov (porov. *Cozuran, Kozirich, Kuzure).* Obyvateľské mená dokladajú slovo *kocurъ.*

k o p ь č a n e, nom pl. obyvateľského mena s významom „obyvatelia bývajúci v kopcovitom kraji, prípadne pod kopcami", od *kopьcь* „malá vyvýšenina, pôvodne umele nakopená", demin. od nezachovaného *kopъ* (tak Mch., 274); slov. *kopec* (inde *kopec, kopica* a pod.); *-jane,* obyv. sufix • ad *Copezan* 1113, CDSl I, 65 (*Copchuch* 1226, CDSl I, 233), dnes nejestvuje (podľa CDSl

I, 397 obec bola v blízkosti Nededu v okr. Galanta). — Mladší záznam *Copchuch*, t. j. *Kopčic-* naznačuje, že starší záznam *Copezan* prezentuje živé obyvateľské meno *Kopčane*. No možno ho čítať aj ako *Kopican-* a to by bolo od *kopica* „kopec". Napokon nemožno vylúčiť ani možnosť, že v základe je slovo *korьcь* s významom „kopec hliny ako hraničný znak" (cit. Mch.)

k r a k o v ъ, -a, -o, adj. od *krakъ* „rozostúpenie nôh, rozkrok", s preneseným významom „uhol odbočujúcej cesty od inej cesty, ramena od riečneho toku a pod."; v slov. v slovese *kráčať* (v psl. *krak-ja-ti*), blízke je poľ. *okrakiem, na okracz* „s rozostúpenými nohami", sch. *krak, kraka* „rameno, noha od boku", Skok II, 177; *-ovъ*, adj. sufix (tu poukazuje na vzťah ku kraku) • villa *Craco* 1113, CDSl I, 66 *(Korkov* 1258, VSO II, 87), dnes Krakovany, okr. Trnava. — Motiváciou toponymizácie *krakov→* osada *Krakov* bola skutočnosť, že osada sa nachádzala pri niečom, čo odbočovalo, napr. cesta od inej cesty, tok vody od iného toku a pod. (porov. aj Wauer., 272). Priestory, kde sa stretávali alebo odbočovali cesty alebo vodné ramená v stredoveku, bývali strážené zo strategických, prípadne hospodárskych príčin (vyberanie mýta). Stopy po takýchto inštitúciách pri Krakovanoch skutočne sú (porov. villa *Spectaculi* 1113, CDSl I, 66, dnes Stráže, časť Krakovian, pozri aj heslá *ostrovъ* a *rъvišče* v časti *A)*. To potvrdzuje reálnosť významovej rekonštrukcie slova. Adj. dokladá hist. subst. *krakъ*.

k ǫ t ъ -a, m. „priestor v uhle hraníc (kraja chotára a pod.)", čiže „odľahlý priestor, kút"; v slov. *kút* „kút v miestnosti" aj „odľahlé miesto", celoslovan., ZVSZ, 186 (porov. poľ. *kąt*, „kút, uhol" atď.) • villa *Kuth* 1113, CDSl I, 67, dnes nejestvuje, podľa CDSl I, 399 niekde pri Nových Zámkoch. — Záznam sa niekedy interpretuje ako *Kunt* (Sb. Hist. XIV, 155). To by bol doklad s nosovým vokálom *ǫ*, čiže názov by bol prevzatý stmaď. etnikom na začiatku 10. stor. a dokladal by slovo *kǫtъ* ešte v psl. podobe.

l i v i n a, -y, f. (o rieke s veľkým množstvom vody na jar, po daždi a pod.). od *livati*, iterat. k *liti* „liať"; v slov. za *liv-* je *liev-* (*lievať, vylievať* atď.), celoslovan., Mch., 336 (čes. *příliv, odliv*, rus. *liven'* „lejak", sch. *livnica*, Skok II, 130); *-ina*, hromad. sufix (alebo sufix hydronym., porov. *bystrina, barina* a pod.) • aqua *Liuina* 1113, CDSl I, 66 (*Leuna* 1263, ŠmVd, 341), podľa ŠmVd. 341 prítok Bebravy. — Motiváciou vzniku názvu (možno ide o hydronym. derivát) mohlo byť časté rozvodňovanie rieky, vylievanie jej vôd z koryta. Neďaleko sú Norovce s názvom od *noriť, ponárať* (p. hes. *norъ*). Názov dokladá starý koreň *liv-* a príponu *-ina*.

l ǫ č i n ь c ь, -a, m. „lúčne priestranstvo (najskôr pri rieke, pri jej ohybe"), od *lǫka* „lúka, pôvod. nižšie položený trávnatý terén pri ohybe rieky, pri lese" (porov. stsl. *lǫka* „záliv, barina, blato", SJSt II, 17, 169, rus., ukr. *luka* „ohyb rieky, nížina pri ohybe rieky", k etym. Mch., 341); *-in-ьcь*, sufix miesta • villa *Lucinci* 1113, CDSl I, 66, dnes obec nejestvuje (podľa CDSl I, 402 bola v oblasti dnešných Drahoviec a Veselého v okr. Trnava). — V základe je možné predpokladať aj *lǫčьnьcь* (porov. Lučenec). Doložené sú slová *lǫka*, adj. *lǫčin-*, resp. *lǫčьn-* a sufix *-in-ьcь*.

m e d u n i c a, -ě, f. „medonosné rastlinstvo", od *medъ* „med, nápoj z medu", celoslovan., ZVSZ, 234; slov. *medunica*, v záp. nár. *madunica* „voňavá medonosná rastlina", v stčeš. bolo *medunice* i *medunka*, Mch., 356, sch. *medunica, medunec*, Skok II, 394—5; sufix *-un* a *-ica* • villa *Medenz* 1113, CDSl I, 66 *(Madunitz* 1773, VSO II, 209), dnes Madunice, okr. Trnava. — Motivá-

ciou toponymizácie *medunica* → osada *Medunica* (z toho *Madunice*) mohlo byť teda to, že pôvodná osada sa nachádzala pri hájoch alebo nížinných lesíkoch s bohatým výskytom medonosných rastlín na okrajoch a pod. Hypoteticky možno myslieť na subst. *medunъ* s činit. sufixom *-unъ* (porov. poľ. *zdun* „hrnčiar" bulh. *medun* „medveď", k tomu slov. *krikľúň*, vo vých. slov. nár. *obecun)* a teda s významom „kto dorába med, spracúva ho a pod.". Zmena *med* na *mad* je nárečová (*mad* „med" v záp. slov. nár. je dodnes). Okrem subst. *medъ* je doložené aj staré adj. *medunъ* a sufix *-ica* (prípadne subst. *medunъ* a starý činit. sufix *-unъ)*.

m o d r ъ, -a, -o, adj. „vlhké, mokré miesto (s prameňom vody)", k etym. Mosz. 267 (slovo spája s lat. *madeo* a gréc. *madau* „byť vlhkým, mokrým"), v psl. *mod-r-* ako *mok-r-;* novšie podľa Ond. psl. *modrъ* malo význam „biely" • puteo *Modor* 1113, CDSl I, 66. — Latinské *puteus* naznačuje, že názvom *Modr* alebo *Modor* sa označovala jama, prameň alebo studňa. Doložené je starobilé slovo *modrъ*.

n e v i d z a, -ě, f. „čo v teréne dobre nevidieť (pre les, vrchy a pod.)", možné aj „cez čo nevidieť: hustý, čierny les", od koreňa *ne-vid-* (ako v psl. *ne-vid--ě-ti)* sufixom *-ja;* v slov. len v názvoch, v sch. tiež len v názvoch (porov. *Nevidane,* Skok II, 514) • in *Nevvic* 1113, CDSl I, 67 (podľa CDSl I, 408 lokalizácia nie je istá, najskôr však Nevidzany v okr. Nitra). — O obci sa v listine z roku 1234/tr. píše, že „*Nyweg* (Nevidza)..., iuxta quandem multitudinem arborum..." (CDSl I, 318). Tým sa dokladá motivácia vzniku názvu a súčasne aj reálnosť rekonštrukcie obsahu slova. Doložený je koreň *vid-*, predpona *ne-* a stará prípona *-ja* (p. hes. *pověsidza*).

n o r ъ, -a, m. „miesto často ponárané do vody (po povodniach, dažďoch a pod.)", možné aj *onorъ,* čiže *norъ* s predponou *o-* v zdôrazňovacej funkcii alebo vo význame „okolo", Mch., 404, od slovesa *noriti sę* „strácať sa vo vode, v diere, v lese, ponárať sa"; v slov. *ponoriť sa, noriť sa* atď., *nora* „diera ako úkryt", celoslovan., Mch., 401 • villa *Honor* 1113, CDSl I, 66 *(Onor* 1244, *Onor* 1365, VSO II, 317), dnes Norovce, okr. Topoľčany. — Záznam je latinizovaný (porov. lat. *honor).* V okolí obce je potok Livina od *liti* „liať, vylievať" (p. hes. *livina),* preto rekonštrukcia významu vo vzťahu k vode je oprávnená. Okrem toho reliéf chotára je silne poznačený výmoľmi a sú v ňom minerálne pramene (VSO II, 317).

o l ь š ь k a, -y, f., demin. od *olьša* „olša, Alnus glutinosa"; slov. *olša, jelša,* celoslovan., ZVSZ, 154—5 (rus. *ol'cha,* sch. *jocha* atď.); *-ka* demin. sufix (tu akiste hydronym.) • aqua *Olesca* 1113, CDSl I, 66 (fluvius *Olesca* 1262, ŠmVd, 19), dnes Holeška, prítok Dudváhu pri Pečeňadoch, okr. Trnava. Okrem subst. *olьša* doložený je aj sufix *-ka.*

o n o r ъ, -a, m. „miesto ponárané do vody zo všetkých strán", p. hes. *norъ.*

o p o č e n ъ, -a, -o, adj. (alebo *opočьnъ)* „skalistý, plný skál" od *opoka* „skalisko, úlomok skaly, kameňa"; stsl. *opoka* „skala, úlomok skaly", SJSt II, 1, 45, v slov. *opuka* „vápencová, hlinitá hornina", SSJ II, 584, k etym. Mch., 416 (za pôvodné pokladá *opuka* a spája s *pukati)* • fluvius *Oposcen* 1113, CDSl I, 66, podľa ŠmVd, 339 prítok rieky Nitry v hornej časti. — Motiváciou bolo akiste to, že potok pretekal skalistým terénom a boli v ňom úlomky skál, kameňov. Okrem adj. *opočenъ* doložené je aj subst. *opoka.*

*o s t r o v ъ, -a, m. „kus zeme obtekaný vodou alebo obkľúčený stojatou vodou

(močiarom a pod.)" • villa *Stro* 1113, CDSl I, 66 (*Ostro* 1335, VSO II, 360), dnes Ostrov, okr. Trnava; podrobne v hes. *ostrovъ* v časti A.

p ě š č a n e, nom. pl. obyvateľského mena, „obyvatelia bývajúci pri piesočnatom brehu rieky, pri pieskových nánosoch alebo štrkoviskách", od *pěsъkъ* „piesok" sufixom *-jane;* slov. *piesok,* celoslovan., ZVSZ, 311 • villa *Pescan* 1113, CDSl I, 66 *(Pechan* 1263, VSO II, 385), dnes Piešťany, okr. Trnava; villa *Piscan* 1113, CDSl I, 65, dnes nejestvuje (podľa CDSl I, 414 pri Šali, okr. Galanta). — Obyvateľské meno dokladá subst. *pěsъkъ* a obyvat. sufix *-jane.*

p o l e, -a, n. „neobrábaný terén (spravidla náhorný, vzdialený) s planým porastom", Mch., 469, p. hes. *poleréka.*

p o l ě r ě k a, -y, f., kompozitum (zrejme hydronymické), zložené zo subst. *pole* s pôvod. významom (p. hes. *pole)* a *rěka* s významom „umelý alebo prirodzený tok vody používaný na zavlažovanie", Mch., 529 (v mor. nár. *nařéknót, zem je nařeklá* „nasiaknutá vodou"), v slov. len *rieka* „prírodný tok vody", celoslovan., ZVSZ, 362 • fluvius *Polireka* 1113, CDSl I, 66 *(Polereka* 1252, ŠmVd, 59), dnes Polerieka, prítok Turca i obec v okr. Martin. — Včasný doklad naznačuje, že zložky kompozita majú staré významy a že teda motiváciou vzniku názvu mohlo byť zavlažovanie zúrodnených polí z umelého alebo prírodného toku vody alebo mohla to byť priestorová okolnosť, čiže pretekanie riečky neobrábanou časťou chotára. Názov okrem subst. *pole* dokladá aj subst. *rěka* pravdepodobne so starými významami.

p r ě v i d z a, -ě, f. „čo v teréne dobre vidieť" alebo „cez čo dobre vidieť (riedky les, priesek hory)", v slov. nár. *prievidza* alebo *prievidná hora* „hora, cez ktorú vidno, t. j. s priesekom alebo riedka", Kál., 542; z predpony *prě-* „veľmi, úplne", Mch., 491, koreňa *vid-* (ako v psl. *vid-ě-ti)* a sufixu *-ja* (p. hes. *nevidza)* • villa *Preuigan* 1113, CDSl I, 66 (potom už len *Preuga* 1281, *Preuiga* 1356 VSO II, 456), dnes Prievidza. — Motiváciou toponymizácie *prěvidza* „riedky les" → osada *Prěvidza* bola akiste okolnosť, že osada vznikla pri veľmi riedkom lese (alebo ju bolo dobre vidieť na rozdiel od osád v susedstve). Záznam *Preuigan* (1113) možno čítať ako *Prévidžane* alebo *Prévidžane* (ak *-n* nie je stmaď. lokál). To by bolo obyvateľské meno od *prěvidza* „riedka hora, les" a potvrdzovalo by teda prvú motiváciu. Doložená je predpona *prě-,* koreň *vid-* a sufix *-ja.*

r ě k a, -y, f. „umelý tok upravený na zavlažovanie polí" alebo „prúd vody medzi valmi, riečnymi brehmi", p. hes. *poleréka.*

*r ъ v i š č e, -a, n. „miesto v teréne rozryté jamami (ako prekážka)", Mch., 526 • villa *Rivvis* 1113, CDSl I, 66; p. hes. *rъviščе* v časti *A.*

*s o k o l ъ, -a, m. „sokol, Falcus" • villa *Zocol* 1113, CDSl I, 66; p. hes. *sokolъ* v časti *A.*

s ǫ t e č a, -ě, f. (o riečke, ktorá vznikla zo sútoku dvoch alebo viacerých prítokov, tu asi hydronym. derivát), z predpony *sǫ-* „spolu, súbežne", Mch., 534, koreňa *tek-* (ako v psl. slovese *tek-ti* „tiecť") a sufixu *-ja* • fluvius *Zutisca* 1113, CDSl I, 66, prítok Drevenice pri Chrašťanoch (podľa ŠmVd, 347). — O inej riečke *Zutus, Zutuche* v listine z roku 1206 (CDSl I, 111) sa píše „a loco". qui dicitur *Zutus,* ubi tres fluvioli uniuntur". Pôvodne teda *súteča* „miesto sútoku potokov". To je súčasne aj verifikácia nášho výkladu (za nejasné pokladá ŠmVd, 500). Doložené je slovo *sǫteča,* predpona *sǫ-,* koreň *tek-* a prípona *-ja.*

š i p ъ k o v ъ, -a, -o, adj. „šípkový, majúci vzťah k divým šípovým kríkom",

od *šipъkъ* a to od *šipъ* „divo rastúci tŕňový krík"; slov. *šip, šípový ker,* celoslovan., Mch., 609 (v ruš. *šip* „tŕň") • aqua *Sipko* 1113, CDSl I, 68 (*Chypkow* 1258, ŠmVd, 14), podľa ŠmVd, 300 Šípkovský potok ústiaci do Holešky (p. hes. *olьšьka*). — Vznik názvu *Šipъkovъ (potokъ)* motivovala zrejme skutočnosť, že potok tiekol medzi divo rastúcimi šípkovými kríkmi alebo miestami bol nimi zarastený. Doložené sú slová *šipъ, šipъkъ* a *šipъkovъ*.

t o k ъ, -a, m. „vodný tok, tečúca voda medzi brehmi, výtok (prameň vody", p. hes. *dobrotokъ*.

t o p o l ь, -a, m. „topoľ, Populus", slov. *topoľ,* celoslovan., ZVSZ, 447 (brus., rus. *topoľa,* sch. *topola)* • saltus *Topol* 1113, CDSl I, 66 (podľa CDSl I, 428 v blízkosti Krakovian, okr. Trnava). — Záznam môže prezentovať aj staré adj. *topol-jь* alebo *topolьjь* „topolí", teda *saltus* — úval zarastený topoľmi.

*t r ě b i č ь, -a, m. „čistená hora, les, ktorému sa venuje starostlivosť" • silva *Trebics* 1113, CDSl I, 65; p. hes. *trěbičь* v časti *A*.

t ь r n o v ь s ь, -a, m. „miesto s hojným výskytom tŕnia", od *tьrnov-,* a to od *tьrnъ* „tŕň, tŕnie, Prunus spinosa"; slov. *tŕň, tŕňový,* celoslovan., ZVSZ, 460; *-ov-ьsь,* sufix miesta • villa *Durmuz, Dorumuz* 1113, CDSl I, 65 (*Turnic, Turmoc* 1211, CDSl I, 133, *Tarnulch* 1307, VSO III, 197), dnes Trnovec nad Váhom, okr. Galanta. — Okrem subst. *tьrnovьsь* je doložené adj. *tьrnovъ* a subst. *tьrnъ*.

t ь r n ъ č i n ъ, -a, -o, adj. od *tьrnъka,* „pichľavý divo rastúci ker", Mch., 652; alternatívny výklad v hes. *trenъčinъ* v časti *A*.

t u r ь s ь, -a, m. „divý tur" alebo „miesto výskytu turov, napr. pri napájadlách v istých úsekoch rieky", od *turь* „tur, Bos taurus", hydr. príponou *-ьsь* alebo príponou miesta *-ьsь;* slov. *tur,* celoslovan., Mch., 661 • aqua *Turc* 1113, CDSl I, 66, dnešný Turiec, prítok Váhu (podrobne ŠmVd, 320—1) • villa *Turc* 1113, CDSl I, 66, podľa CDSl I, 429 dnešný Kláštor pod Znevom. — Motiváciou vzniku názvu mohla byť vlastnosť rieky (raz pokojne, inokedy prudko tečúca, teda nestála ako mladý tur) alebo okolnosť, že sa v nej napájali stáda turov z okolia (p. k tomu cit. ŠmVd). Napokon základ názvu by sa dal hypoteticky spojiť so slovesom *turiti* (porov. rus. *turiť* „hnať", v čes. nár. je *tyrat* „utekať", v slov. *duriť* „pobádať do pohybu", Mch., 664). Názov obce je zaiste podľa názvu rieky. Doložené je subst. *turъ* a sufix *-ьsь*.

t u r ь n ъ, -a, -o, adj., tu fem. *turьna* (o riečke, ku ktorej mali vzťah tury, žili v jej blízkosti, napájali sa v nej a pod.), od *turъ* adj. sufixom *-ьna* • aqua *Turna* 1113, CDSl I, 66, podľa CDSl I, 429 dnešný Turniansky potok v oblasti Trenčianskej Turnej, okr. Trenčín. — K motivácii a variantom výkladu p. predchádzajúce heslo. Tu sa ponúka aj slovo *turna* „veža, skala, horský štít", dnes známe vo vých. slov. Kál., 731, ale slovo je mladšie (z nem. *Turne).*

v ь l č ь s ь, -a, m. v základe názvu je subst. *vьlkъ* „vlk, Lupus"; celoslovan. ZVSZ, 450, 489; sufix *-ьsь* (porov. *turьsь*) • fluvius *Vvlscit* 1113, CDSl I, 67 (palus *Welchec* 1287, ŠmVd, 343), podľa cit. ŠmVd prítok Cetínky na juh od Nitry. — Záznam možno interpretovať aj ako *Vlčic-,* t. j. so základom *vьlčica.* Koncové *-t* je akiste stmaď. substitúcia za slovan. *-c* z 10. stor. Názov dokladá subst. *vьlkъ* (možno *vьlčica*).

*v o d a, -y, f. „voda (tečúca, stojatá, pitná a pod.)", p. heslo *voděradi* v časti *A*.

z ǫ b r ъ, -a, m. „zubor, Bos bonasus"; slov. *zubor,* celoslovan., ZVSZ, 505 (okrem ruš. a dluž.) • de monte *Zobur* 1111, CDSl I, 63, mons *Zubor* 1113,

CDSl I, 67, dnes Zobor, vrch nad Nitrou (z maď. Zobor, a to z pôvodného stslov. Zubr, resp. Zubor) • ecclesia *Zuburiensis* 1113, CDSl I, 65, názov kláštora na vrchu Zobor. — Motiváciou vzniku názvu bola zaiste silueta návršia nad Nitrou, ktorá má výraznú podobu šije a hlavy zubra. Neďaleko je vrch Zubrica. Iné výklady sú jazykovedne menej preukazné (napr. Ratkoš spája s psl. *sъborъ*, z ktorého však znenie *zbor* mohlo byť až v 13. storočí).

z ǫ b ь n i c a, -ě, f., metaf. „rozderavené skalnaté miesto (ako staré zuby)", od adj. *zǫbьnъ*, a to od *zǫbъ*; slov. *zub*, celoslovan., ZVSZ, 505, sufix miesta *-ica* • villa *Subiniza* 1113, CDSl I, 66, dnes nejestvuje (podľa CDSl I, 425 bola v blízkosti Kostolian pod Tribečom, okr. Nitra). — Motiváciou toponymizácie *zǫbьnica* → osada *Zǫbnica* bol tu iste reliéf blízkeho vrcholu Tribeča. Názov dokladá adj. *zǫbьnъ* a subst. *zǫbъ*.

*ž i r ъ, -a, m. „výživné krmivo, pastva (tráva, žalude, bukvice a pod.)". Mch., 728 in Sire 1113, CDSl I, viac v hes. *žirь, žira* v časti *A*.

Prehľadný topogenetický register s petrifikovanými onymickými slovami v základe názvov, ako aj výklad skratiek a zoznam použitej literatúry budú v nasledujúcej záverečnej časti.

(Dokončenie v budúcom čísle)

Vlado Uhlár

MIESTNE NÁZVY ZO ZÁKLADU **KRÁS-** A OTÁZKA KULTOVÝCH POHREBNÝCH MIEST

Slová zo základu *krás-* (*krása, krásota, krásny, krášliť* a pod.) našli pomerne značné uplatnenie nielen v ojkonymii (v miestnych názvoch), ale aj v antroponymii (osobné mená *Krasoň, Krasnec*). Miestne názvy typu *Krásno* a pod. sú aj preto zaujímavé, že podporujú mienku o pôvodnosti miestnych názvov z apelatívnej slovnej zásoby, o ich starobylosti, hoci miestne názvy z osobných mien (vo všeobecnosti mladšie, neskoršie) sú veľmi príťažlivé a neprávom zavše sústreďujú na seba všetku pozornosť.

Prídavné meno *krásny* je v slovenčine synonymom prídavného mena *pekný*, ktoré je bežnejšie; sémanticky sa lexéma *krásny* pociťuje niekedy ako vyšší stupeň kvality semémy *pekný* (= veľmi pekný).

Okrem významov, ktoré uvádza Slovník slovenského jazyka I (1959, s. 763), do úvahy možno brať aj význam „červený", ktorý má slovo *krásny* v ruštine (*Krasnaja Armija*, krasnoarmejec), ale aj v češtine, kde popri adjektíve *červený (červen, červenec, Červený Kostelec)* je častejšie synonymum *rudý* (od slova *ruda*).

Pri miestnych názvoch vychádzame z názvu obce *Krásno* (najnovšie iba časť obce Nedanovce) v Ponitrí (okr. Topoľčany). Ide o starú obec, doloženú roku 1185 v testamente Svojslava, člena starého významného rodu s rozsiahlymi majetkami v jadre, v Nitrianskej Blatnici (Šarfii), na druhej strane až pod Považským Inovcom s veľkomoravským sídliskom a rotundou na prechode hrebeňa na Považie. Svojslav isté časti svojich dedín i s niektorými poddanými poručil Zoborskému kláštoru. Medzi nimi sa spomína aj obec *Seplok* čiže toto *Krásno;* notár kráľovskej kancelárie Belu III. podľa zvyklostí úradu použil preklad názvu do maďarčiny, teda *Széplak* (čiže Krásna ves, sídlo, osada). V susedstve osady sa člen tohto rodu Nedan so svojou čeľaďou osamostatnil, azda už v 12.—13. stor., a tak vznikol patronymický názov *Nedanovce,* doložený až roku 1344 *(Nadan).* Už roku 1293 člen tohto rodu Michal z Krásna (siplaki) predal v susednej doline potoka Vyčomy svoju obec Bošianskovcom z Bošian (rod. Diviak, Divéki) za 50 hrivien, ale táto mladšia obec už má zložený názov *Janova Ves* (ľud. Janovejsa).

V roku smrti Svojslava (1185) malo *Krásno* za sebou dlhodobý vývin; podľa nariadenia kráľa Ladislava tu v tretej štvrtine 11. stor. vznikol okolo románskeho kostolíka nad obcou na Chríbe rozsiahly radový cintorín s hrobmi vo viacerých vrstvách nad sebou, z ktorých 111 bolo zakrytých ťažkými balvanovitými platňami podľa zvyklostí 11.—14. storočia. Patrili popredným členom osady, majetným; podľa hrobových príloh, najmä šperkov, archeológ Eisner napísal, že to bol početný a bohatý ľud. Vedúci výskumu O. Krupica (1978) okrem veľkého počtu odhalených hrobov počíta s ďalšími (až do 3 000). Názov *Krásno* sa opakuje v názve obce *Krásno nad Kysucou,* doloženej roku 1325 *Krasna,* 1508 *Krasno,* 1808 *Kysucké Krasno.* Preto pre *Krásno* v Ponitrí sa úradne používal aj názov *Staré Krásno* (roku 1808).

Podstatne starším slovanským sídliskom boli *Krasňany* (pri Varíne), z ktorých máme po prvý raz zo severného Slovenska archeologické doklady o osídlení už v 8.—9. stor. vo veľkom mohylníku na pasienku a roliach návršia Háj (sú aj iné slovanské mohylníky na okolí Žiliny v Hôrkach a Bitarovej), teda z predveľkomoravských a veľkomoravských čias. V. Budinský-Krička tu roku 1933 preskúmal 43 mohýl (z 51) so žiarovými a kostrovými pohrebmi; v niektorých boli podľa hrobových príloh (vojenské sekery, ostrohy, strmene, strelky) pochovaní bojovníci a podľa obradu pochovávania ešte pohania. Obec *Krasňany* je doložená pomerne neskoro listinou až z roku 1354, keď bola založená na zákupnom (nemeckom) práve panstvom Starhrad—Varín, ale forma názvu z tohto roku *Karazna* a z roku 1434 *Crasna* svedčí o pôvodnom názve *Krásno,* ktorý však systémovou analógiou prešiel do podoby obyvateľského miestneho názvu so sufixom

-any, teda *Krasňany* (roku 1439 *Krasnane*, roku 1511 *Kraznany*). Priamym podnetom na analógiu mohli byť aj susedné *Gbeľany* (roku 1362 *Koblen*, roku 1434 *Gbelun*, roku 1439 *Kbelany*). Uplatnenie obyvateľského mena *(Krasňaňé, Gbeľaňé)* a tým aj vznik miestneho názvu *Krasňany, Gbeľany* sa javí aj vo výskyte najstaršieho zápisu mesta *Žiliny* (roku 1208 *Selinan*, teda azda *Žiliňaňé*). Nábeh na takýto vývin je aj pri *Krásne* v Ponitrí, dosiaľ sa zavše vyskytne v náreč. podobe *Krašlani* (z *Krašľaňé*) a v tvaroch obyvateľských mien *Krašlaňec, Krašlanka*, ako aj vo vzťahovom prídavnom mene *krašlanskí* (kým spisovná forma je *Krasňan, Krasňanka, krasňanský*).

Nie je bez významu, že aj názov obce *Krásna Ves* v hornej doline Bebravy, teda tiež v povodí Nitry, prešiel zložitým vývinom z predpokladanej podoby *Krásno*. Z roku 1208 je síce doklad *Baznan*, roku 1289 *Baznya*, roku 1398 *Basna*, ale tento názov (azda podľa feudála s menom od apelatíva *baza*) sa v ľude neujal, nezvíťazil nad bežným názvom *Krásno* (roku 1598 *Krazno*, dokonca roku 1773 *Krasnany*) a až roku 1808 sa vyskytol neskorší úradný názov *Krásna Ves*. (V chotári je veľký mohylník ľudu lužických popolnicových polí z mladšej doby bronzovej s obvodovými vencami z kameňa; 41 mohýl z roku 1500—1700 pr. n. l.). Preskúmal ho V. Budinský-Krička.

Aj obec *Krásnovce* v Nízkych Beskydách v doline Laborca v Zemplíne mala pôvodný názov *Krásno* (roku 1403 *Crasna*, roku 1422 *Crazna*, roku 1428 *Krazna*), ale systémovou analógiou názov prešiel do radu priebojnejších patronymických názvov s topoformantom *-ovce* (roku 1773 *Krasnowcze*), a to podľa početných miestnych názvov s takýmto zakončením na širšom okolí (Michalovce, Hankovce, Kochanovce a pod.).

Krásna nad Hornádom (v súčasnosti už časť Košíc) v Košickej kotline je obnovený názov, lebo pôvodný názov ustúpil tlaku maďarských feudálov i cirkevných kancelárií. V Maďarskom názve *Széplak (Siplak)* možno dobre predpokladať pôvodný názov *Krásno*, lenže sa v listinách neuplatnil (roku 1200 *Ciploc*, roku 1219 *Zeploc*, roku 1288 *Zeplak*, ba i roku 1920 *Síplak* — ľudovo tak dosiaľ). Na návrší nad obcou s názvom Breh bolo v 9.—11. stor. slovanské sídlisko, potom významný benediktínsky kláštor (doložený roku 1143 pri posviacke jágerským biskupom Martýrom), ktorý mal veľkú pôsobnosť v hospodárskom i kultúrnom živote celej oblasti, no neskôr zaostával za rušným obchodným a remeselníckym mestom Košicami (doložené ako dedina až roku 1230) a po rozvrate v 15. stor. pôsobením i hnutím husitských bratríkov a koristných feudálov (roku 1538 Ján Zápoľský zruinoval kláštor a jeho majetky) zrúcaniny opusteného kláštora i kostola použil ľud na stavebný materiál (Polla, 1987).

Názov *Krásno* patrí medzi starobylé typy slovenských miestnych ná-

zvov, možno povedať apelatívnej povahy. Základom je prídavné meno *krásny* a názov je utvorený substantivizujúcou príponou *-no* (zo základu *krás-*), preto je v strednom rode. Obdobne sú utvorené aj iné miestne názvy, napr. Rudno, Pravno, Brusno, Ráztočno, Kolačno, Brezno, Liešno, Strečno, Brodno. Názov *Krásno* je v podstate spodstatnené prídavné meno v mennej forme stredného rodu (porov. *hodno, žiadno, rado, samo*) a až do súčasnosti sa prejavuje častým výskytom i v tvaroch podľa zloženého skloňovania, napr. *na okolí Krásneho, Rudného, Kolačného, Liešneho — na Kolačnom, Krásnom, Rudnom* a pod., iba v základnom tvare je pevná podoba *-no: Krásno, Rudno* atď.

Napokon sa dostávame k vzniku názvu *Krásno*, k otázke, prečo obyvatelia okolia Krásna azda celkom prirodzene vnímali a svoj pochop vyjadrovali podľa vtedy poznávaných a charakteristických prírodných vlastností priestoru, v ktorom vznikla osada, prečo im bolo miesto, na ktorom bola osada a ňou hospodársky využívaný priestor, „krásnym". Isteže, akostné prídavné meno *krásny* spĺňalo požiadavku charakteristiky miestneho osídlenia, osady rázom najbližšieho vnímaného okolia. Otázkou môže byť, a to je nepochybné, či vnímanie ľudí nášho storočia sa zhoduje s predstavami a vyjadrovaním obyvateľov starého Slovenska v 8. storočí a ešte dlho potom, keď vznikali osady s názvom *Krásno*. Nepochybne, prídavným menom *krásny* tiež vyjadrovali pocit čohosi krásneho a príťažlivého, ale aj hodnotného. Obyvateľstvo osady a jej okolia, ktoré poznalo osadu *Krásno* v jej prírodnom prostredí a týmto názvom ju bezpečne charakterizovalo a navždy identifikovalo, týmto názvom vyjadrovalo všeobecnejšie chápané hodnotenie. V čase, keď ženská krása sa hodnotila širokými bokmi a bujnosťou poprsia (porov. pravekú Moraviansku Venušu), zárukou materstva a zachovania rodu, vtedy i hodnota prírodného prostredia sa vnímala a posudzovala predovšetkým úrodnými plochami zeme pre obilninárstvo a dobrými lúkami na dochovávanie statku.[1]

Nepochybujeme však o estetickom vnímaní dávneho obyvateľstva, ale ono nad najabstraktnejšími zložkami (v dnešnom vnímaní) videlo v kráse predovšetkým bezprostrednejšie hodnoty, podľa ktorých sa etické prvky stavali nad čiro estetické. Z psychológie dávneho prírodného človeka vyplýva, že príroda a jej stvárnenie sa hodnotí inými kritériami a estetické predstavy sú podstatne podložené etickými kritériami, vrastenými do úžitkových hodnôt.

Napriek možnosti takejto motivácie názvu *Krásno* (v Ponitrí) z výhod-

[1] Ešte nie tak dávno roľník z dediny z Ponitria (môj otec Štefan, žil v r. 1883—1961) pri ceste popod Tatry takto vyjadroval zakorenený gazdovský náhľad prírodného človeka: „Tieto skaliská? To že je krása? — Veď sa tu neurodí chleba! Také žito (pšenica) povyše pŕs a bujná burgyňa, repa, to je krása!"

ných prírodných podmienok, veľmi súcej polohy s dobrou pitnou vodou prameňov Kraľovica a Vrbovica, ako aj žriedel pod Chríbom (z nádrže Rybník vyteká malý potok s názvom Babica), ale hlavne a predovšetkým s úrodnými oráčinami poniže niekdajších lužných hájov a mokradí (smerom k neskorším Nedanovciam), neubránime sa pochybnostiam: predsa len tamojšie prírodné podmienky nie sú také jednoznačne výhodné na osídlenie, tým menej obcí *Krásna na Kysuciach, Krasnian* a *Krásnej Vsi*, aby uvedená motivácia bola jednoznačne celkom presvedčivá.[2]

Rozhodne je nezanedbateľná skutočnosť umiestnenia včasnofeudálneho radového pohrebiska na Krásne okolo niekdajšieho kostola na výraznom návrší Chríb, ale najmä pohrebov zistených archeologickým výskumom v týchto miestach, a to v čase predslovanských pravekých kultúr. Blízkosť pravekého lužického mohylníka pri Krásnej Vsi na obvode Krásna, predpoklad pravekých pohrebov v obvode ešte pohanského slovanského mohylníka v Krasňanoch pri Žiline (neďaleko sú Hôrky a Bitarová so slovanským mohylníkom), ako aj takáto možnosť na miestach neskoršieho sídliska v Krásnej nad Hornádom (potom výstavbou benediktínskeho kláštora prostredie celkom rozsušené) priam podnecujú bádateľa, aby motiváciu názvu *Krásno* a pod. spájal s uvedomením si, že poznávaný priestor je poznačený stopami posledného odpočinku dávnych predchodcov osídlenia a vlastných predkov.

Postavenie kostola v Krásne na Ponitrí na mieste staršieho pohrebiska (arch. výskum nebol primerane citlivý a presný) a obdobne i kostola a kláštora benediktínov v Krásnej pri Košiciach možno pokladať za odstránenie starého kultu a nahradenie novým, kresťanským, ako to neraz bývalo. (Súvislosti Krásnoviec v Zemplíne s včasnostredovekou rotundou z 11. stor. v Michalovciach — pri objavení tabule s cyrilským nápisom o pochovaní kniežaťa Presiana — bude treba skúmať.)

Takéto súvislosti vedú k potvrdeniu mienky, že v substantíve *krásno* načim poznávať abstraktum, ktorým starí Slovania i u nás pri osídľovaní priestorov s poznateľnými stopami po pohreboch svojich predkov (i dávnejších etník) identifikovali osady, ktoré vznikali v ich susedstve. V takomto význame treba chápať závery P. Ratkoša, ako sa uvádzajú v syntéze Přehled dějin Československa I/1 (Praha, 1980, s. 180) a opakujú aj v syntéze Dejiny Slovenska I (1986, s. 213): „Niektoré kultové miesta pred-

[2] Výhodné poľnohospodárske prostredie v obvode *Krásna* v Ponitrí našlo vyjadrenie napr. v miestnych názvoch dedín: *Rajčany* (r. 1244 *Reichany*), čo je obyvateľský názov podľa chotárnych názvov od lexémy *raj*, v našom prípade *Rajce*, úrodná dolinka pri hore v milom prostredí s prameňom vody. Obdobne pri Žiline je mestečko *Rajec*. V susedstve Rajčian sú dve dediny *Chlebany* (*Horné* a *Dolné*, r. 1328 *Halban*, r. 1331 *Helben*). Pri Uhrovci je odrazom poľnohospodárskych pomerov názov dediny *Žitná* (r. 1295 *Sythna*).

kresťanskej ideológie s názvami Krásna Hôrka (resp. Hôrka), Krásno a pod. strácali svoju funkciu." Tým pochopiteľnejšie je, že lexéma *krásno* (v názve *Krásno*) ostala ako jazykový relikt v ojkonymii, ale jej sémantika sa stala celkom neprehľadnou a treba sa uspokojiť iba s konštatovaním, že *krásna* predstavovali predkresťanské kultové miesta pochovávania a posledného odpočinku, ktoré boli v pozornosti a úcte (ale bez dajakých oltárov, svätýň a žrecov). S vierou v posmrtný život u Slovanov sa to zhoduje.[3] Stratou významovej súvislosti pôvodného významu *krásno* nastal istý pohyb v ojkonymách s takýmto alebo obdobným názvom. Názvy typu *Krásno* sa nahradili dvojslovným vyjadrením *Krásna Ves,* zmenili sa na obyvateľský názov *Krasňany* alebo na patronymický názov *Krásnovce.*

Popri názve *Krásna Hôrka* v Gemeri (k nemu sa vrátime) máme takýto názov aj pre obec *Krásna Hôrka* na Orave pri Tvrdošíne. Je povyše Nižnej nad Oravou a splýva s ňou zástavbou v súvislosti s rozmachom tamojšieho priemyslu. Osada je neskorá, vznikla až začiatkom 15. stor. osadením na valaskom práve v chotári Nižnej a jej pôvodný názov bol *Lawrowa Lehota* (r. 1420). Názov sa neujal, ľud používal svoj pôvodný názov terénnej vyvýšeniny a r. 1547 popri názve *Hôrka* sa zaznamenáva podoba *Krasna Horka-Nysne wes.* A. Kavuljak (1957) sa nazdával, že mladší názov *Krásna Hôrka* znamená toľko čo „červená hôrka", vraj podľa porastu červených smrekov (bot. novšie smrekovec). Mohlo by sa myslieť, že sa tak stalo úradným zásahom (v prívlastku *Krásna*), aby sa uplatnila zámerná snaha známa v Nemecku a českých krajoch, kde zakladatelia a lokátori nových osád v horských končinách sa usilovali urobiť osadu príťažlivejšou pre nových osadníkov nielen výhodnejšími podmienkami (väčšou lehotou — odkladom platenia cenzu), ale aj lákavejším názvom podľa západných vzorov. Mohli by sme si myslieť, že *Lavrova Lehota* ustúpila zámeru panstva Oravského zámku a dostala hrdé meno *Krásna Hôrka.* No veľké púchovské hradisko Ostražnica nad Nižnou a Krásnou Hôrkou nás varuje a upozorňuje, že názov *Krásna Hôrka* môže byť obmenou pôvodného názvu *Krásna.*

Vedie nás k tomu aj prípad osady *Hôrky* (okres Žilina). Ide o lokalitu so sídliskom lužickej kultúry z mladšej doby bronzovej, ale aj o pohrebisko z veľkomoravských čias. Roku 1393 sa zaznamenáva ako *Crasnahorka,* roku 1439 *Crasnehorky,* roku 1598 iba *Huorky* a roku 1920 *Hôrky.* — V blízkej Bitarovej boli obdobné sídliskové pomery a aj slovanský mohylník z doby veľkomoravskej. (I Krasňany sú neďaleko.)

[3] Etnografia pozná, že prísnosť v zachovávaní obradov s pochovávaním mŕtvych súvisela i so zabezpečovaním sa živých, aby duša nebožtíka sa nevracala, nemátala a neškodila živým. I na Slovensku sa táto oblasť i v súvislosti s mytológiou za romantizmu dostala do fantastiky, preto ju etnografia opatrne obchádzala.

Primeranú pozornosť si v takomto postupe zasluhuje názov hradu *Krásna Hôrka*, ktorý bol postavený na holine vápencového vŕšku (na východ od Rožňavy) v druhej polovici 13. stor. Nepochybne, názov *Krásna Hôrka* pre feudálnu pevnosť vhodne postavenú do prírodného prostredia už aj u súčasníkov vyvolával istú poetickú predstavu; dobre vyhovoval náladám a zámerom popredných členov feudálnej spoločnosti osvojujúcej si normy rytierskej bojovej i spoločenskej kultúry, ktorá k nám prenikala predovšetkým zo západného prostredia. Tu totiž na okolí zatiaľ nepoznáme slovanské mohyly, no pozoruhodné je, že v názve sa odprvoti uplatnila slovenská reč ľudu okolia, a preto slovenský názov neskôr prevzala a uchovala aj maďarčina. (Porov. aj pieseň Krasznahorka büszke vára čiže Krásna Hôrka pyšný hrad.) A preto aj obec, ktorá vznikla pod hradom, podhradím, teda *Krásnohorské Podhradie*, si v názve zachovala slovenský názov hradu spresnený maďarským výrazom pre podhradie: *Krasznahorka váralja*. Obec sa roku 1322 spomína súčasne s hradom *Karasznahorka*, roku 1329 *Craznahorka, Craznahurka, Craznyhorka*, roku 1808 *Krásnohorské Podhradí* a roku 1920 *Krásnohorské Podhradie*. I obec *Krásnohorská Dlhá Lúka* je (z roku 1338) doložená okolo majera panstva Krásnej Hôrky (v maďarskom znení *Huziureth*, teda *Hoszsúréth*, roku 1773 *Kraszna-Horka-Hoszsúréth*, roku 1808 *Dlhá Lúka*, maď. *Krasznahorka hosszúrét*).

Rozvážny kriticizmus kultúrnej histórie a etnografie poúča, že kultové miesta existovali, ale ich názvy boli tabuizované, a tak sa nám nezachovali (tak aj R. Šrámek i v liste z 31. 1. 1988), boli však v Sliezsku *(Sobotia gora)*, ale najmä hotové pútnické miesta pri svätyniach u slovanských Polabanov a Pomoranov. Včasnodejinné pohrebiská (i mohylníky) doložené pri *Krasňanoch* (pôv. *Krasno*) a *Hôrkach* (pôv. *Krásna Hôrka*) pri Žiline, ako aj *Krásnej Vsi* a zasa pri *Krásne* na Ponitrí priam vedú k predpokladu, že v týchto miestnych názvoch sa zachovala miestna súvislosť s obradmi kultu pochovávania. Adjektívum *krásny* v mennom tvare *krásno* tu malo širšie významové pole, väčšie sémantické rozpätie: vlastnosť a vzťah k miestu, na ktorom slovenský rod (rodina) po smrti nebožtíka (po odchode jeho duše do *návy* čiže záhrobia) a jeho spopolnení žiarovým spôsobom vo vatre a uložení popolnice pod mohylu (prípadne neskôr už len uložením v hrobe) na uctenie nebožtíka popri daroch v jedení a pití pre neho ako obrad strovili ostatné donesené jedlá i medovinu *(strava* a *medovina*-medos sú prvé slovanské slová doložené Byzantínčanmi r. 453 pri príležitosti pohrebu hunského kráľa Atilu). Tým sa u želejúcich prejavila útecha a bolo im krásne, utešene i blažene; ich duševné rozpoloženie zo žalosti (porov. miestne názvy *Žalnik* pri Pskove v ZSSR, v Čechách a na Morave napr. *Žale, Žaly, Žalov, Žalno, Žalnik, Želenice* a i., na Slovensku *Želovce Žalobín, Želovany* = časť Čachtíc) sa dostávalo do stavu upokojenia, a tak aj miesto pri hroboch na pohrebisku bolo krásnym, krásnom. Preto niektoré príťažlivejšie osady pri krásne aj okolie identifikovalo ustáleným miestnym názvom *Krásno* a tento miestny názov sa zachoval, prípadne ďalším vývinom po strate významovej priezračnosti pozmenil odvodzovaním *(Krásňany, Krásnovce)*, dokonca rozviedol na dvojslovný názov *Krásna Ves*. Pretože pohrebiská bývali na návršiach = hôrkach, primeraným sa stalo aj pomenovanie osady *Krásna Hôrka* (elipsou a pluralizáciou, typickou pre miestne názvy aj *Hôrky)*.

Prídavné meno *krásny* v týchto kultových súvislostiach má jazykový odraz aj v menách nižších mýtických bytostí v poľskej etnografii *krasnoludki* a *kraśnęta*, ktoré majú významovú obdobu v našich piadimužíkoch a pod. (porov. aj obdobu v našich svetlonosoch; Brückner, 1985).

Naproti tomu obec *Krásna Lúka* v severovýchodnej časti Levočských vrchov mala odprvoti v tomto ťažkom teréne nemeckých osadníkov aj lákavý nemecký názov *Schöne Wiese* (roku 1329 *Sonwyz*, roku 1733 *Semvis*), prevzatý aj slovenskými osadníkmi (roku 1920 *Šenviz*), a tento názov sa bežne používa doteraz, hoci od roku 1948 sa vžil aj úradný názov *Krásna Lúka*.[4]

Dedina *Krásny Brod* je v oblasti Nízkych Beskýd v úzkej doline cez brod rieky Laborec poniže takmer pohraničného mestečka Medzilaborce (pri Haliči). Dokladá sa neskoro, až roku 1557, ale už v podobe *Craznibrod*. Vzhľadom na veľmi neskorý pôvod tejto rusínskej (ukrajinskej) osady možno sa nazdávať, že ide vari o skrášľovací názov, zavedený azda feudálnou vrchnosťou, možno prinesený osadníkmi z Haliče. Pretože sa stále pohybujeme aj v oblasti etnografie, nemožno obísť nezvyčajné zvyklosti spojené s tradíciami tejto obce, v ktorej sa odddávna konali trhy na nevesty. Už roku 1805 A. Szirmay v Notíciách Zemplínskej stolice (lat.) podrobne opísal tieto jarmoky, kde sa uzatvárali známosti, robili dohody o sobášoch a dokonca sa vyskytovali aj únosy dievok (Urbancová, 1987). Jarná slávnosť u Rusov na veľkonočnú nedeľu, keď dievčatá za dedinou na návrší očakávali východ slnka a spievali obradné piesne (v obmene i s prosbami o hojnosť úrody a chleba) sa nazývala *Krasnaja gorka* (pozri heslo Krásná Horka v českom Ottovom naučnom slovníku, diel 17, 1900).

Na záver by bolo možné zhrnúť, že miestne názvy *Krásno* a pod. súvisia s prídavným menom *krásny* a vznikli substantivizáciou. Napriek reálnosti výkladu, že ľud okolia týmito názvami vnímal a označoval krásne, príhodné, súce prostredie na osídlenie s vhodnými, dobrými poľnosťami, nemožno zaznávať ani etnografické súvislosti takýchto názvov, ich pôvod v pohanskom kulte miesta pokoja, posmrtného odpočinku ľudí (porov. neskorší názov *cintorín* — z lat.). No seména *krasno* nie je už priezračná v základe a lexikálnych súvislostiach, lebo je v nej relikt z pradávna.

Literatúra

BRÜCKNER, A: Miti słowiańske i polske (reed. s úvodom a štúdiou S. Urbańczyka). Varšava, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1985.

(BUDAVÁRY) BUDINSKÝ-KRIČKA, V.: Staroslovanské mohyly v Krasňanoch pri Varíne (okres Žilina). In: Sborník Slovenskej muzeálnej spoločnosti, *32—33*, 1938—1939, s. 85—105.

Dejiny Slovenska I. Bratislava, Veda 1986.

[4] R. Šrámek (Hosák—Šrámek) uvádza na Morave z r. 1348 názov *Schonuelt* (Schönfeld), ale už r. 1465 *Krásne Pole* a r. 1581 analogicky podľa susedných obcí (napr. Blansko) už *Krásensko*. Nemecký miestny názov *Schönberg* (čiže Krásny vrch-hora) sa iba upravil na podobu *Šumperk*, ako aj viaceré iné historicky významnejšie osady-mestá, napr. *Štramberg, Šternberk* a pod. Ináč sú na Morave miestne názvy *Krásná, Krásné, Krásno nad Bečvou, Krasíkov, Krasněves.*

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. Zv. 1—2. Praha, Academia 1970—1980.
KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1957.
KRUPICA, O.: Stredoveké Krásno. In: Západné Slovensko. Vlastivedný zborník múzeí Západoslovenského kraja. Zv. 5. Bratislava, Obzor 1978, s. 169—333 + 32 tabuliek.
MACHEK, V.: Etymologický slovník českého a slovenského jazyka. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.
NIEDERLE, L.: Slovanské starožitnosti. Život starých Slovanů II., sv. 1 (Víra a náboženství). Praha, Bursík a Kohout 1916.
POLLA, B.: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1986.
Přehled dějin Československa I/1. Praha, Academia 1980.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.
URBANCOVÁ, V.: Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud. Martin, Matica slovenská 1987.
Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Bratislava, Veda 1977—1978. 3 zv.

DISKUSIE

Slavo Ondrejovič

O MULTIVERBIZAČNÝCH PROCESOCH V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Je pochopiteľné, že slovná zásoba nijakého jazyka sa neobohacuje (a ani nemôže obohacovať) len jednoduchým zväčšovaním svojho objemu, len čisto kvantitatívne (zväčšovaním počtu svojich prvkov), ale že toto obohacovanie sa dosahuje vo veľkej miere aj ustavičným prevrstvovaním, rôznymi typmi reštrukturácií a readaptácií jednotiek, ktoré jazyku pomáhajú prispôsobiť sa novým komunikačným potrebám (Furdík, 1984). Ináč to totiž ani nie je možné aj vzhľadom na kapacitu ľudskej pamäti, ktorá má svoje limity. V slovnej zásobe dochádza preto k rôznym procesom, ktoré pôsobia vo vzájomnej zhode, navzájom sa podporujú, posilňujú, alebo prebiehajú samostatne, vedľa seba, ale paralelne s nimi jestvujú aj také, ktoré idú proti sebe, konkurujú si a v konečnom dôsledku sa oslabujú. Medzi procesy, ktoré takto obohacujú slovnú zásobu, patria aj nesymetricky polaritné javy známe v odbornej literatúre ako univerbizácia a multiverbizácia.

V tejto súvislosti si treba povšimnúť, že v lingvistickej literatúre sa doteraz venovala pozornosť najmä univerbizácii, typickej pre hovorový jazyk, prejavujúcej sa v jazyku ako smerovanie k väčšej ekonomickosti, kým oblasť multiverbizácie ostáva do istej miery „odvrátenou", menej známou tvárou tohto procesu.

Pojem a termín univerbizácia sa v československej jazykovede po prvýkrát analyzoval v zborníku K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků (Isačenko, 1958), kde sa konštatovalo, že univerbizáciou sa rieši dialektický spor medzi dvojčlennosťou východiskového pomenovania a jednotnosťou jeho významu. V. L. Kopeckij však už v tom istom zborníku (1958, s. 186) dopĺňa, že aj vo vzniku viacslovného (dvojslovného) pomenovania treba vidieť odstránenie istého konfliktu jestvujúceho v samom slove, konfliktu medzi všeobecným a jednotlivým, a to spresnením jednotlivého. Toto tvrdenie by sme mohli prijať a precizovať v tom zmysle, že tu nejde ani tak o posun všeobecného smerom k jednotlivému, ale skôr o konkretizáciu všeobecného, t. j. o prechod abstraktne všeobecného ku kon-

krétne všeobecnému (k termínom porov. Černík — Farkašová — Viceník, 1980, s. 253 n.).

Multiverbizované spojenia, ktorých výskyt sa v jazyku nápadne zvyšuje najmä vo sférach verejného styku, možno určiť ako také viacslovné (najčastejšie dvojslovné) výrazy, ktoré koexistujú so synonymnými jednoslovnými ekvivalentmi a spravidla majú s nimi spoločný významovo-formálny komponent:

dať súhlas — súhlasiť, podať dôkaz — dokázať, nájsť/nachádzať uplatnenie — uplatniť sa/uplatňovať sa, vzniesť protest — protestovať, byť odrazom — odrážať, fakt zvyšovania — zvyšovanie, vedecké kruhy — vedci, zaujímavým spôsobom — zaujímavo, bytová jednotka — byt, v súčasnej dobe — v súčasnosti a pod.

Medzi multiverbizované spojenia však treba okrajovo zaradiť aj také pomenovania, ktoré jednoslovný — slovotvorne súvzťažný — ekvivalent síce nemajú, ale boli utvorené na základe už jestvujúcich multiverbizačných modelov: *dať pokyn* podľa *dať príkaz* (jeho jednoslovný ekvivalent *prikázať, pokynúť* má však iný význam ako spojenie *dať pokyn*), *podať prehľad* podľa *podať výklad* (ekvivalent *vyložiť*), *v osobitných prípadoch (inde), do istej miery* podľa *do značnej miery (značne)* atď.

Kým univerbizované výrazy vznikajú takmer výlučne na základe viacslovných pomenovaní *(minerálna voda — minerálka, panelový dom — panelák*, porov. Bosák, 1987), existencia príslušných jednoslovných pomenovaní nie je pre vznik multiverbizovaných spojení nevyhnutnou podmienkou. Tento fakt má však za následok istú terminologickú neujasnenosť. Keďže v danom prípade nejde výlučne o proces „rozkladania" jedného slova do viacslovnej lexikálnej jednotky (ako by to mohla naznačovať koncovka *-izácia),* niektorí autori navrhujú používať, resp. používajú termíny multiverbálne jednotky, multiverbizácia (Jedlička, 1974; Oravec, 1984). Navyše do „zloženej" jednotky nevchádza zvyčajne mnoho (multi-) slov, ale viac (dve, nanajvýš tri), preto sa v tejto súvislosti hovorí aj o pluriverbálnosti (Vlková, 1978; Filipec — Čermák, 1985). Názvoslovie v danej oblasti nie je ešte celkom ustálené. Na pomenovanie jednotiek, ktoré tu vyčleňujeme ako multiverbizované spojenia, sa používajú aj mnohé ďalšie termíny, z ktorých však niektoré (viacslovné lexémy, združené pomenovania — Pauliny — Ružička — Štolc, 1968, s. 123—124) sú priširoké, niektoré zasa priúzke (slovesno-menné konštrukcie, rozložené slovesné väzby — Šmilauer, 1972, s. 251), lebo zahrnujú len jeden typ spojení tohto typu. Termín multiverbizované spojenie využívame preto, lebo výstižne zdôrazňuje aspekt, o ktorý nám tu ide: dynamickú stránku ja-

zyka, jeho neprestajnú premenlivosť. Iný možný spôsob výskumu tejto problematiky predstavuje prístup, pri ktorom sa vychádza z chápania uvedených spojení ako analytických konštrukcií (Pauliny — Ružička — Štolc, 1968; Macháčková, 1983).

Používanie multiverbizovaných spojení (najmä slovesno-menného typu) sa u nás v staršej jazykovede pokladalo často za nekorektné, za neprípustný jav germanizačného vplyvu. Ich rola a hodnotenie sú dnes iné. Zvyčajne sa uznáva, že rozvoj multiverbizovaných spojení predstavuje vývojovú zákonitosť v jazyku, ich výskyt sa nekvalifikuje len ako „choroba" jazyka, ale priznáva sa, že môžu znamenať aj regeneráciu niektorých kategórií, napr. kauzatívnosti (Macháčková, 1983). Hoci sa multiverbizované spojenia môžu používať nevhodne (väčšina z nich nemá miesto v bežných dorozumievacích situáciách[1]), alebo sa môžu nadužívať, s ich paušálnym odmietaním bez prihliadania k štýlovým špecifikám sa už nestretávame. Oprávnene sa uznáva, že vždy nie je možné nahradiť ich jednoslovnými ekvivalentmi a že sú to naopak prostriedky, ktoré sú súčasťou moderného odborného vyjadrovania. V odbornej, publicistickej i administratívnej sfére sú prostriedkom na dosahovanie väčšej abstraktnosti a explicitnosti vo vyjadrovaní a zároveň prostriedkom na zníženie antropomorfickosti a „agensovosti" týchto prejavov. Ich použitie je funkčné nielen vtedy, keď prispieva k vyššej presnosti vyjadrovania, alebo keď funguje ako štylistický identifikátor, ale i vtedy, keď pomáha udržiavať text v istom rytme, rytmicky ho frázovať, členiť. Možno zistiť, že multiverbizované spojenia sú najkoncentrovanejšie zastúpené v prvých odsekoch textu. Tým sa akoby naznačovalo zapojenie textu do nesúkromnej, „vyššej" komunikačnej sféry, pričom práve tu sa rozhoduje o tom, v akom rytme sa ponesie daný text; porov. napr.: *Kým v minulosti mali kodifikačné akty* (~ kodifikácie) *prevažne individuálny charakter* (~ boli individuálne), *smerom do súčasnosti sa podmienky kodifikačnej činnosti* (~ kodifikácie) *silne inštitucionalizujú* . . . (Slovenská reč).

Autori skúmajúci oblasť slovesnej sémantiky sa zhodujú v tom, že slovná zásoba práve prostredníctvom plnovýznamových slovies najadekvátnejšie zachytáva všetky tie typy súdov („rámcov"), ktoré človek na základe skúseností mnohých generácií postuloval ako osobitne cenné. Sú to tie, ktoré mu pomáhali a pomáhajú formovať predstavy a „obrazy" o každodennom živote a komunikovať o nich prostredníctvom konkrét-

[1] Na nevhodnosť uplatňovania multiverbizovaných spojení v bežných dorozumievacích situáciách upozorňuje O. Jespersen, ktorý uvádza, že spojenia tohto druhu sú v bežnej reči neprimerané; výhodné sú však pre oblasť vedy, podľa neho najmä filozofie, hoci aj tam „niekedy obliekajú jednoduché myšlienky do tógy hlbokej múdrosti" (1958, s. 158).

nych viet. Slovesá ako základná trieda predikátov dominujú v jednoduchej vete, s čím súvisí aj ich centrálna pozícia vo vete. Vyjadrovať a opisovať bežné situácie je hlavnou úlohou plnovýznamových slovies, ktorú plnia za pomoci svojich menných komponentov. Sú však aj iné oblasti, kde sa pomocou jazyka nefixujú bežné situácie, ale objektívne prebiehajúce procesy a „nezávislé" fakty, ktoré si vyžadujú aj zníženie agensovosti. Práve tam sa siaha po iných spôsoboch vyjadrenia a po iných rámcoch a tam osobitne dôležitú úlohu hrajú multiverbizované spojenia. Týka sa to, pravdaže, hlavne vedeckého, ako aj administratívneho štýlu, pre ktoré je príznačná silná nominalizácia, ale v takej istej miere aj publicistiky s jej potrebou uplatňovať ustálené, automatizované spojenia. Treba súhlasiť s N. Savickým (1983, s. 25), že multiverbizované spojenia podávajú skutočnosť v daných sférach adekvátnejšie práve pre ich schopnosť tlmiť antropomorfickosť jazyka.

Ak aj o vzťahu medzi jednoslovnými a príslušnými multiverbizovanými významami sa hovorí ako o synonymnom vzťahu, vo väčšine prípadov možno odhaliť medzi nimi väčšie či menšie významové a/alebo štylistické diferencie. Ide tu teda len o čiastočnú synonymiu, ako o tom svedčia aj nasledujúce príklady:

(1a) Popis obyvateľstva urobili zodpovední pracovníci tohto roku načas. (Pravda, 1986)
(1b) Obyvateľstvo popísali zodpovední pracovníci tohto roku načas.
(2a) Dal som si urobiť odpis niektorých listín. (úzus)
(2b) Dal som si odpísať niektoré listiny.

Je zrejmé, že predikatívne výrazy v daných vetách sa významovo úplne nekryjú. Oprávnene sa tvrdí (napr. Jedlička, 1978, s. 170), že multiverbizované spojenie typu *urobiť popis* má v porovnaní so slovesným vyjadrením typu *popísať* navyše doplňujúci významový komponent, naznačujúci zložitú organizovanú činnosť, ktorá je pre akcie väčšieho rozsahu príznačná. V danom prípade nie je ani sémantická prijateľnosť vety (1b) nesporná (jej výskyt by sme mohli predpokladať nanajvýš ak v hovorovom jazyku, kým vo verejných komunikačných sférach je zrejme celkom vylúčená). Významová a štylistická diferenciácia medzi vetami (2a) a (2b) je ešte zreteľnejšia. Možno ju opísať tak, že kým výraz *urobiť odpis* je terminologizovaný a označuje sa ním úkon, ktorý prebieha za presne vymedzených (právnych) podmienok, pri výraze *odpísať* to tak nie je.

Vyššia explicitnosť a konkrétnosť vyplývajúca z použitia multiverbizovaných spojení vedie zároveň aj k zníženiu vágnosti príslušných predikátov. Možno ukázať, že pri niektorých slovách, ktoré sú svojím pôvodom nedomáce, sa jasne nevyjadruje, či sa nimi pomenúva činnosť, ktorú

vykonáva ľavostranný participant ako agens, alebo ho táto činnosť (dej) zasahuje ako paciensa. Táto vágnosť odstraňuje použitie multiverbizovaných spojení:

(3a) Peter konzultuje na fakulte.
(3b) Peter je na konzultácii/konzultáciách na fakulte.
(3c) Peter dáva konzultácie na fakulte.
(4a) Peter trénuje v susednej obci.
(4b) Peter vedie tréningy v susednej obci.
(4c) Peter chodí na tréningy do susednej obce.

Niekedy k tomu dochádza aj pri domácich slovesách, napr. pri slovese *prenajať*. Veta (5a) môže mať význam konkretizovaný vo vetách (5b) alebo (5c):

(5a) Peter prenajal chatu.
(5b) Peter dal do prenájmu chatu.
(5c) Peter vzal do prenájmu chatu.

Multiverbizované spojenia sú v porovnaní so svojimi jednoslovnými korelátmi často oficiálnejšie, knižnejšie *(stratiť — mať straty, opýtať sa — predostrieť otázku, namietnuť — vzniesť námietku),* v mnohých prípadoch, ako sme ukázali, nejde však medzi nimi len o štylistické rozdiely. Je tu celá škála významových odtienkov najrôznejšej intenzity; na jednej strane majú tieto koreláty k sebe štylisticky i sémanticky veľmi blízko *(báť sa — mať strach, ovplyvňovať — mať vplyv),* na druhej strane však vykazujú veľmi zreteľné dištancie napr. ako neterminologické a terminologické vyjadrenia *(hlboko orať ≠ robiť hlbokú orbu, zachraňovať ∾ dávať záchranu* [pri cvičení], *očistiť sa — urobiť očistu, žalovať ∾ podávať žalobu, ohliadať sa ≠ brať ohľad*[2]). K charakteristickým vlastnostiam multiverbizovaných spojení patrí aj to, že ich substantívnu časť, ktorá je v slovesno-menných spojeniach sémanticky dominantná, možno atribútmi rozviť omnoho bohatšie než príslušné sloveso:

vykonať prenikavé zmeny — prenikavo zmeniť, ale vytvoriť dôležité zmeny — dôležito zmeniť, vykonať oficiálnu návštevu — ? oficiálne navštíviť, vykonať rozlúčkovú návštevu — *rozlúčkovo navštíviť, dosiahnuť cenné víťazstvo — *cenne zvíťaziť atď.

[2] Je zaujímavé, že významový rozdiel, ktorý je medzi slovesom *ohliadať sa* a spojením *brať ohľad* sa stiera v zápore: *Neohliadaj sa naňho, nezaslúži si to.* (Tallo) — *Neber naňho ohľad, nezaslúži si to.*

V niektorých prípadoch abstraktné substantíva do multiverbizovaných spojení vstupujú už rozvite a vtedy nie je vôbec možná náhrada jednoslovným slovesným ekvivalentom s adverbiálnym atribútom: *urobiť tupý strih — *tupo ostrihať; viesť mierové rokovania, triedny boj — *mierovo rokovať, triedne bojovať* a i. (Macháčková, 1983).

Väčšina autorov multiverbizované spojenia hodnotí ako špecifické jazykové prostriedky stojace medzi čisto voľnými a frazeologicky viazanými spojeniami. Má to svoje oprávnenie, lebo kým na jednej strane ich s voľnými spojeniami spája formálno-syntaktická štruktúra, t. j. to, že sa formujú zo slov, ktoré sa zvyčajne používajú voľne, na druhej strane sa k frazeologizmom blížia vďaka svojej ustálenosti a ucelenosti, v dôsledku čoho vystupujú ako jeden sémantický celok. To podmieňuje aj ich jednotnú vetnočlenskú funkciu — fungujú ako jeden vetný člen. S frazeologickými jednotkami majú spoločnú ustálenosť, ale odlišné to, že im chýba prvok idiomatickosti a metaforickosti (Pisárčiková, 1977, s. 144; Kačala a kol., 1984, s. 28).

Tieto konštrukcie sa uplatňujú v jazykoch najrôznejších typov (porov. ekvivalenty spojenia *venovať pozornosť* v známejších jazykoch Európy u F. Čermáka, 1974, s. 287). Zjavne zbližovaciu, integračnú úlohu majú však vo verejných komunikačných sférach najmä v rámci slovanských jazykov (porov. Radovanović, 1977; Bosilkov, 1979; Chajrov, 1984), porov. niekoľko príkladov:

rus. prinimať mery, otdavať predpočtenije, oderžať pobedu, okazyvať soprotivlenije, podvergať issledovaniju, podležať snosu; *bulh.* vzeman merki, okazvam pomosč, postigam uspechi, nosja opasnost, postavjam zadača, davam predstava; *srbochorv.* uputiti poziv, doneti odluku, voditi razgovore, učiniti korak, izraziti zadovoľstvo; *poľ.* dokonąć postępu, osiągnać wyniki, odbyć podróż, wywrzeć vrażenie atď.

V súčasnej spisovnej slovenčine možno vyčleniť šesť štruktúrnych typov multiverbizovaných spojení: 1. sloveso + substantívum, typ *podať vysvetlenie — vysvetliť,* 2. sponové sloveso + substantívum, typ *byť odrazom — odrážať, mať vplyv — ovplyvňovať,* 3. substantívum + adjektívum, typ *čitateľská verejnosť — čitatelia,* 4. adjektívum + substantívum v inštrumentáli, typ *mechanickým spôsobom — mechanicky,* 5. substantívum + substantívum, typ *otázka mieru — mier, v rámci práce — v práci,* 6. adjektívum + substantívum, typ *vyučovací proces — vyučovanie.*

1. Skupina multiverbizovaných spojení pozostávajúca zo slovesa a oslabenou sémantikou a substantíva s plnou sémantikou predstavuje najvýraznejší druh týchto analytických spojení a aj sa mu venuje najväčšia pozornosť (v slovenčine najmä Pisárčiková, 1977). Vysoká frekvencia da-

ného typu multiverbizovaných spojení pramení z nominalizačnej tendencie, ktorá sa výrazne prejavuje vo všetkých verejných komunikačných sférach. Popri pojmovej koncíznosti a presnosti sa hypertrofia nominátov a atrofia slovesných výrazov považuje za hlavný znak (vysokého) vedeckého štýlu. Vysoký výskyt abstraktných substantív sa oprávnene odôvodňuje tým, že práve ony majú schopnosť najrýchlejšie, v najzahustenejšej podobe a s najväčšou presnosťou prenášať výsledky ľudského intelektu (Mistrík, 1977, s. 125). Navyše substantívne časti týchto spojení *(výroba, operatívny zákrok, výskum, rozpis, fortifikácia, výsadba* atď.[3]) predstavujú termíny, ktoré sú už pevnou súčasťou vedeckej komunikácie a prenikajú dokonca do publicistiky. Slovesá zvyčajne takýmito stabilnými termínmi nebývajú aj vzhľadom na ich vyššiu polysémnosť. Internacionalizmy sa do nášho jazyka dostávajú tiež — podobne ako do iných jazykov — v mennej forme a len neskoršie (a ani to nie vo všetkých prípadoch) si pritvárajú slovesá *(metabolizmus — metabolizovať, moderátor — moderovať, integrácia — integrovať, kolaps — kolapsovať* atď.).

V uvedenom type multiverbizovaných spojení sa vyskytujú slovesá s veľmi všeobecným, takmer kategoriálnym významom, ktoré majú síce niektoré znaky spoločné s plnovýznamovými slovesami (nie sú sémanticky prázdne), ale funkčne sa blížia skôr k sponám ako čistým nositeľom aktualizačných kategórií. „Vyprázdnenosť", depletívnosť slovesnej časti lexém tohto typu je značná, nie je však nikdy absolútna. Vidieť to aj podľa slovies, ktoré sa v tejto funkcii vyskytujú najčastejšie:

urobiť, po/dať, vziať, položiť, viesť, utvoriť, poskytnúť, uskutočniť, podniknúť, dôjsť, dosiahnuť, preukázať, vyjadriť, vysloviť, vykazovať, priniesť, vzniesť, uviesť, vytvoriť, prejaviť, dopustiť sa, spáchať, utrpieť, predložiť, realizovať, dospieť, podporiť, prijať, uplatniť, venovať, nastoliť, predostrieť atď.

V uvedenej funkcii sa vyskytujú aj nedokonavé slovesá (teda aj *robiť, podávať, brať, klásť* atď.). Zvyčajne fungujú obidva koreláty vidovej dvojice paralelne *(nájsť — nachádzať uplatnenie),* dokonavý tvar však má vždy vyššiu frekvenciu. Možno ukázať, že multiverbizované spojenia vznikajú niekedy aj z potreby bližšie špecifikovať vid. Ak v paradigme slovesa chýba jeden člen vidovej dvojice, dá sa to kompenzovať pomocou multiverbizovaných spojení, napr. sloveso *pochodovať* je nedokonavé, vidové dvojice však možno utvoriť prostredníctvom dvojíc *podniknúť, usku-*

[3] E. Macháčková upozorňuje na to, že v spojení s funkčnými slovesami sa dáva prednosť deverbatívam, ktoré nie sú utvorené pomocou sufixov *-nie, -tie: výsadba, streľba, úpadok, zber, prevoz, ohrev, rez* atď., porov. napr. *došlo k úhynu dobytka, nastáva odchyt zvere* a pod.

točniť — podnikať, uskutočňovať pochod. Takisto *mieniť, starať sa, zaujímať sa* sú nedokonavými slovesami, ich multiverbizované koreláty však vyjadrujú obidve vidové polohy *(prejaviť/prejavovať, vysloviť/vyslovovať mienku; poskytnúť/poskytovať starostlivosť; prejaviť/prejavovať záujem).* Cudzie slová na *-ovať* sú tiež často dvojvidové a teda z toho aspektu nevýrazné. V multiverbizovanej podobe sa naproti tomu utvára jasná opozícia: *bojkotovať, amnestovať — vyhlásiť/vyhlasovať bojkot, amnestiu; operovať — robiť/urobiť operáciu.*

Pomocou uvedených slovies sa utvárajú multiverbizované spojenia, ktoré sa grupujú do ďalších sémantických podskupín:

a) multiverbizované spojenia so slovesami dávania a dostávania v prenesenom zmysle:

dať súhlas, odpoveď, podnet, vyhlásenie, úlohu, možnosť, otázku, rozkaz, príkaz, povel (zaveliť), prednosť, sľub, právo (splnomocniť), do popredia (upopredniť), do úzadia (upozadiť), k dispozícii (poskytnúť); dávať obraz, záchranu, rady, garanciu, inštrukciu, ocenenie, za vinu — podľa tohto modelu aj dať dávať za pravdu, šancu, interview, do protikladu, výstrahu atď., ktoré nemajú jednoslovné koreláty; podať správu, výpoveď, žiadosť, svedectvo, dôkaz, vymedzenie, informáciu, vysvetlenie, objasnenie, zhodnotenie, žalobu, (trestné) oznámenie — podľa toho aj podať prehľad; poskytnúť zľavu, úľavu, odmenu, informáciu, pomoc; vydať rozkaz, zákaz, vyhlásenie, svedectvo, povolenie; udeliť pochvalu, vyznamenanie; položiť dôraz, akcent, otázku; klásť odpor, za vinu; venovať záujem (zaujímať sa) — podľa toho aj venovať pozornosť, nadanie; uložiť trest, pokarhanie; predložiť návrh, žiadosť; vzniesť námietky, požiadavky, návrhy, protest, otázku (aj predostrieť, nastoliť); prijať záväzok, rozhodnutie — podľa toho prijať rezolúciu; vzdať chválu, poctu atď.

b) multiverbizované spojenia so všeobecnými akčnými slovesami:

vykonať redakciu, kontrolu, hodnotenie, prieskum, návštevu, zásah, (hrdinský) čin, (kontrolné) práce, zmenu, zápis, analýzu, korekciu, nápravu, opravu; urobiť návrh, záver, výber, objav, chybu, (zatemňovacie) práce, propagáciu, previerku, ústupok, obhajobu, inštaláciu, (projektovú) prípravu, pozorovanie, zápis, odkaz, očistu, prvozjazd; uskutočniť vyšetrovanie, (rekonštrukčné) práce, (ozbrojené) provokácie, kontrolu, pozorovanie, zjednotenie, snímkovanie, prestavbu, opatrenie, (vojenské) cvičenie, (jadrové) skúšky; realizovať opatrenia, previerku, prehodnotenie, úpravu, (výmenné) akcie, (výskumné) cesty, odstrel; podniknúť expedíciu, ťažký výstup, nájazd, pátranie, inváziu, ofenzívu, výpad; dosiahnuť úsporu, nápravu; podrobiť analýze, kritike, skúške; uviesť argumenty, dôkazy, citáty, doklady, dôvody, detaily, do pohybu, do súladu, do protokolu, do funkcie (kooptovať); vyniesť súd, rozsudok; pristúpiť k zmene, rekonštrukcii, prestavbe; uplatniť bojkot; vyvinúť činnosť, úsilie, doviesť do (úspešného) konca; založiť akciu, protiútok; spôsobiť žiaľ, bolesť, krivdu, rozruch, rozvrat, pohoršenie, radosť; dopustiť sa zrady, omylu, chyby, nevery, hriechu;

spáchať atentát, samovraždu, nespravodlivosť, zločin; dopustiť sa trestnej činnosti, zločinu, priestupku a pod.

c) multiverbizované spojenia so slovesami hovorenia:

vysloviť poďakovanie, obvinenie, ne/súhlas, ne/spokojnosť, pochybnosti, znepokojnie, protest, odhodlanie, varovanie, uznanie; vyjadriť názor, požiadavku, protest, (plnú) podporu, (hlboké) znepokojenie, obdiv, sympatie, želanie, súcit a pod.

d) multiverbizované spojenia so slovesami iného typu:

znamenať ohrozenie, spestrenie, vytvorenie; dochádzať k stagnácii, k vytvoreniu, k premenám, k procesu, k spojeniu, k záveru, k poznaniu; nájsť uplatnenie, odraz atď.

2. Ďalší typ multiverbizovaných spojení predstavujú spojenia sponových slovies *byť* a *mať* + substantívum. Substantívum tu môže motivačne súvisieť so sémantikou jednoslovného ekvivalentu, a to v jednoduchom páde *(byť nositeľom, garantom, odrazom, domyslením, charakteristikou, dokladom* a pod. — *niesť, garantovať, odrážať, domyslieť, charakterizovať, dokladať)* alebo v predložkovom páde *(byť na prospech, na prekážku, k dispozícii, pod vplyvom — prospievať, prekážať* atď.). Niektoré spojenia majú jednoslovný korelát utvorený od iného základu než prísudkové substantívum *(byť príčinou — podmieňovať, byť súčasťou — patriť k)* alebo jednoslovný korelát vôbec nemajú *(byť príkladom, vzorom).* Tieto spojenia sú veľmi frekventované vo všetkých verejných komunikačných sférach podobne ako spojenia *mať* + substantívum v akuzatíve *(mať vplyv, funkciu, charakter, podiel, účasť, uplatnenie, (zníženú) krčivosť, (priamu) súvislosť, možnosť, (široký) súhlas* a i.) alebo *mať* + substantívum v predložkovom páde *(mať k dispozícii, mať na mysli).* Aj tu niektorým spojeniam jednoslovný ekvivalent chýba *(mať tendenciu, mať za následok).*

Niektoré členy súvzťažných dvojíc jedno- a viacslovných vyjadrení 1. a 2. skupiny fungujú ako regulárne konverzné prostriedky. Môžu byť prostriedkom na dosahovanie zmien v hierarchizácii participantov, zmien vo vzájomnom priraďovaní sémantických rolí a syntaktických členov, podobne ako je to v pasívnej diatéze, napr.:

zavraždiť — stať sa obeťou vraždy *(Zavraždili ho falangisti — Stal sa obeťou vraždy falangistov — Bol zavraždený falangistami),* posmievať sa — stať sa byť terčom posmechu, študovať — byť predmetom štúdia, kritizovať — stať sa byť objektom kritiky, zaujímať sa — stať sa byť predmetom záujmu, chytiť — padnúť do rúk *(Chytila ma polícia — Padol som do rúk polície),* závidieť —

vyvolať závisť, báť sa — naháňať strach *(Bála sa psov — Psy jej naháňali strach)*, liečiť — byť pacientom *(Môjho brata lieči profesor Novák — Môj brat je pacientom profesora Nováka)*.

Multiverbizované spojenia tohto typu nahrádzajú takto „chýbajúce tvary" – napr. pri slovese *útočiť* niet možnosti pasívnej transformácie, možno však utvoriť multiverbizované spojenie *(stať sa terčom útokov)*.

3. V ďalšom type multiverbizovaných spojení, ktoré pozostávajú z riadiaceho substantíva a závislého adjektíva, vystupuje relatívne nízky počet substantív, pričom však významovo závažnejšie sú adjektíva. Počet substantív, ktoré fungujú ako nositele kolektívneho a plurálového významu, sa obmedzuje na tieto typy: *čitateľská obec — čitatelia, čitateľstvo; robotnícke masy — robotníci, robotníctvo; vedecké, novinárske, maliarske, diplomatické, literárne kruhy — vedci, novinári* atď.; podľa tohto modelu aj *akademické kruhy* (ekvivalentom však nie sú akademici, ale ľudia s vysokoškolským vzdelaním)[4]; *spotrebiteľská, čitateľská verejnosť — spotrebitelia, čitatelia,* podľa toho aj *športová verejnosť* (takto sa však nepomenúvajú športovci, ale všetci tí, čo sa zaujímajú o šport); *školská, študujúca, učňovská mládež — školáci, študenti, učni; reprezentačný celok — reprezentanti* (platí len pre športovú oblasť) a i. Mnohé substantíva v týchto spojeniach sú zameniteľné: *čitateľská obec, čitateľská verejnosť, čitateľské kruhy* (= čitatelia).

4. V type multiverbizovaných spojení, ktoré pozostávajú z riadiaceho substantíva a zo závislého adjektíva alebo zámena v inštrumentáli, je tiež sémanticky nasýtenejšie adjektívum, resp. zámeno:

mechanickým, originálnym, špecifickým, tvorivým, manifestačným, demokratickým spôsobom — mechanicky, originálne atď.; značnou, skromnou, tou mierou, tým smerom, z toho dôvodu — značne, skromne, tak, tadiaľ, preto; fotografickou, transformačnou cestou — fotograficky, transformačne; tichým, pohnutým, plačlivým hlasom, rýchlym krokom — ticho, pohnuto, plačlivo, rýchlo.

Tento typ multiverbizovaných spojení sa presadzuje aj v umeleckom štýle.

5. Ako ďalší sa vyčleňuje typ multiverbizovaných spojení pozostávajúci z riadiaceho substantíva s oslabeným významom a závislého substantíva s plnou sémantickou hodnotou. Významovým jadrom tejto štruktúry je jednoznačne závislé substantívum. Repertoár riadiacich substantív

[4] V športovej oblasti sa však pomenovanie *akademici* ustaľuje práve na označenie športovcov, ktorí študujú na vysokých školách (porov. aj *akademické majstrovstvá ČSSR*).

s utlmeným lexikálnym významom je obmedzený, najčastejšie sa v tejto funkcii vyskytujú podstatné mená ako:

problém y, otázka/y, záležitosť/ti (prospechu, dochádzky, revolúcie, vlastníctva), fakt (neexistencie, zvyšovania produktivity práce), proces (motivácie, demokratizácie, rozkladu), oblasť (medzinárodného práva, gramatiky), inštitúcia (domova), akt (klasifikácie), obraz (bezradnosti), priestory (jaskyne) atď.

Multiverbizované spojenia tohto typu sa hojne vyskytujú v predložkových pádoch: *v rámci tejto práce — v tejto práci, vo forme, vo funkcii, v úlohe, v podobe tendencie — ako tendencia, z hľadiska funkcie — funkčne* a pod. Ide tu o vznik tzv. druhotných predložiek, ktoré J. Oravec (1968, s. 201) nazýva zástupníckymi predložkami. Kým však tento autor o nich uvádza, že v odbornej literatúre sa vyskytujú len sporadicky a nesmelo, dnes sú to bezpochyby bežné prostriedky odborného vyjadrovania.

6. Živý je aj typ multiverbizovaných spojení, ktoré vznikajú spojením riadiaceho substantíva s oslabeným významom a závislého adjektíva:

umiestňovací, alfabetizačný, vyučovací proces — umiestňovanie atď., prehodnocovací skutok; žrebovacia, zarovnávacia akcia; dôkazový, sadivový materiál; (byť) analytického, formálneho, neoficiálneho, subjektívneho rázu, charakteru; (mať) deformujúci efekt — byť deformujúci/deformovať; z jazykovej, formálnej stránky; proces zápalového rázu, zástavba potočného typu, pôdorys mestského typu, bytová jednotka, tehlová jednotka.

Tento typ multiverbizovaných spojení sa celkom nekryje s ich jednoslovnými korelátmi: *slobodáreň s izbami hotelového typu* nie je presne *slobodáreň s hotelovými izbami, tehlová jednotka* nemusí byť iba *tehla* a pod.

V protiklade k univerbizovaným výrazom, pre ktoré je charakteristická vysoká implicitnosť a sémantická kondenzovanosť, multiverbizácia predstavuje proces, ktorý významne profiluje slovnú zásobu, pričom posilňuje v nej hlavne analytickú zložku. Vznik multiverbizovaných výrazov je motivovaný predovšetkým systémovými faktormi, t. j. potrebou zaplniť medzery v systéme jazyka a zvýšiť komunikatívnu výraznosť lexikálnych jednotiek. Ich prostredníctvom vznikajú nové možnosti vyjadrenia vidových, diatézových a iných protikladov. Ak sa medzi jednoslovnými slovesnými a viacslovnými vyjadreniami aj uplatňuje vzťah synonymie, málokedy má absolútny ráz. Vo väčšine prípadov voľba multiverbizovaného spojenia namiesto jednoslovného výrazu nesie so sebou väčšie alebo menšie významové a/alebo štylistické modifikácie.

Úloha multiverbizovaných spojení má dnes v našom jazyku iný charakter než v minulosti. Ich relatívne vysoký výskyt vo verejných komu-

nikačných sférach, najmä vo vedeckom, publicistickom a administratívnom štýle je podmienený možnosťou presnejšie a explicitnejšie vyjadriť potrebný pojem, resp. obsah než je to v silách jednoslovného výrazu. Niekedy o ich použití rozhoduje to, že príslušný jednoslovný ekvivalent v jazyku chýba, často však aj rytmické hľadisko, ktoré z hľadiska dokonalosti slovesného komunikátu má takisto svoj význam.

Literatúra

BOSILKOV, K.: Glagolno-imennite ustojčivi sъčetanija — razvišča se kategorija v sъvremennite slavjanski ezici. Sъpostavitelno ezikoznanie 1979, č. 4, s. 38—40.

BOSÁK, J.: O vymedzení univerbizácie. Slovenská reč, *52*, 1987, s. 231—237.

ČERMÁK, F.: Víceslovná pojmenování typu verbum — substantivum v češtině. Slovo a slovesnost, *35*, 1974, s. 287—306.

ČERNÍK, V. — FARKAŠOVÁ, E. — VICENÍK, J.: Teória poznania. Bratislava, Pravda 1982. 412 s.

FURDÍK, J.: Slovotvorba — hybná sila lexikálnej dynamiky. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 144—150.

CHAJROV, Š. V.: Desementizacija glagola i problema leksikogrammatičeskoho analitizma. Vestnik Leningradskogo universiteta. Istorija — jazyk — literatúra. 1984, č. 2, s. 84—89.

ISAČENKO, A. V.: Obecné zákonitosti a národní specifičnost ve vývoji slovné zásoby slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a i. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 143—151.

JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1978. 228 s.

JESPERSEN, O.: Philosophy of Grammar 1924, rus. preklad Filosofija grammatiky. Moskva, Izdateľstvo inostrannoj tileratury 1958. 404 s.

KAČALA, J. a kol.: Obraz slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny v jednozväzkovom slovníku. In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1984, s. 22—34.

KOPECKIJ, L. V.: K procesu univerbizace. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a i., Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 186—187.

MACHÁČKOVÁ, E.: Analytické predikáty. Jazykovědné aktuality, *20*, 1983, s. 122—176.

MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 456 s.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.

ORAVEC, J.: K slovnej zásobe publicistiky. In: Jazyk a štýl publicistiky. Red. J. Mistrík. Bratislava, Slovenský zväz novinárov 1982, s. 75—79.

PAULINY, E. — RUŽIČKA, J. — ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 592 s.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Synonymické vzťahy pri ustálených spojeniach *dať súhlas*. Slovenská reč, *42*, 1977, s. 144—153.

RADOVANOVIĆ, M.: Dekomponovanje predikata. Južnoslovensky filolog, *33*, 1977, s. 53—58.

SAVICKIJ, N.: O nekotorych osobennosťach sootnošenija glagola i imeni v naučnom tekste. Československá rusistika, *28*, 1983, s. 24—26.

ŠMILAUER, V.: Nauka o českém jazyku. Praha, Státní pedagogické nakladatelsví 1972. 336 s.

VLKOVÁ, V.: K problematice tzv. multiverbizačních spojení, zvláště v odborném stylu. Slovo a slovesnost, *39*, 1978, s. 106—115.

Jozef Mlacek

O TERMÍNOCH FRAZEOLÓGIA A IDIOMATIKA

Sprievodným znakom rozvoja nových vedných odvetví je stály pohyb v ich názvosloví. Proces terminologizácie pritom nezasahuje iba fakty a pojmy celkom nové, ktoré sa práve vyčlenili v priebehu vedeckého poznávania, ale sa často dotýka aj tých najzákladnejších skutočností v danom odbore, niekedy aj názvu pre samu vednú disciplínu. V jazykovede patrí medzi takéto relatívne nové disciplíny aj frazeológia, ktorá má síce už bohatšiu históriu ako niektoré najnovšie jazykovedné disciplíny, napr. sociolingvistika, psycholingvistika, teória textu atď., ale v porovnaní s takými tradičnými disciplínami, akými sú napr. morfológia alebo syntax, je oveľa mladšia, a tak predchádzajúca myšlienka platí vo veľkej miere aj o jej názvosloví.

Rozvoju frazeologickej terminológie sme už venovali pozornosť vo viacerých príspevkoch spred niekoľkých rokov (napr. Mlacek, 1975a; 1975b; 1975c), ako aj vo vysokoškolskej učebnici Slovenská frazeológia (Mlacek, 1984), ale rozsah spracúvania tejto oblasti jazyka u nás aj v zahraničí si naliehavo vyžaduje opätovne sa zamýšľať nad niektorými názvami, uvažovať o vzájomných súvislostiach istých termínov, aby sa predišlo nedorozumeniam, aby rozdiely v názvosloví nezahmlievali podstatu sledovaných skutočností, pojmovú náplň jednotlivých termínov.

Cieľom tohto príspevku je pohľad na súčasné uplatňovanie názvov *frazeológia* a *idiomatika,* teda názvov samej disciplíny, ako aj paralelných názvov *frazéma* a *idióm.* Keď však chceme sledovať súčasný stav uplatňovania uvedených termínov, musíme sa aspoň stručne zmieniť o ich platnosti v predchádzajúcich obdobiach alebo etapách frazeologického výskumu.

Hoci sa názov frazeológia podľa zistenia niektorých frazeológov (napr. podľa S. Skorupku) vyskytol vo filológii už v 16. stor., jeho väčšie rozšírenie súvisí až s moderným výskumom ustálených slovných spojení, s konštituovaním novej vednej disciplíny, ktorá ich skúmala, totiž samej frazeológie. Už od jej začiatkov však vzniká pozoruhodná situácia v názvosloví tejto oblasti jazyka i jazykovednej disciplíny: lingvisti, ktorí prijali ballyovsko-vinogradovovský prístup k týmto otázkam, uplatňujú názov frazeológia (aj príslušný názov pre jednotku tejto oblasti, najskôr frazeologická jednotka, potom frazeologizmus, novšie aj frazéma), ostatní aj naďalej uplatňujú tradičný názov idiomatika. Iba s malým zjednodušením situácie môžeme konštatovať, že v istej fáze výskumu sa názov frazeológia uplatňoval v sovietskej jazykovede a v lingvistike v socialistických krajinách, kým názov idiomatika zotrvával v názvosloví západných filologických škôl. Až niektoré novšie výskumy v tejto oblasti jazyka

prinášajú napr. aj v lingvistických výskumoch v NSR, USA a inde uplatnenie názvu frazeológia, príp. aj pokusy o diferencované využitie obidvoch sledovaných názvov, idiomatika a frazeológia, kým vo frazeologických teóriách nachádzame nové, pritom často veľmi rozdielne uplatnenie názvu idiomatika. Aby sa však ukázalo, že to ani v jednom, ani v druhom uvedenom prípade nie je náhodný postup, treba sa pristaviť aj pri uplatňovaní názvov pre jednotku tejto disciplíny v obidvoch uvedených terminologických prístupoch k tejto otázke.

Hneď na začiatku možno konštatovať, že situácia pri využívaní názvov idióm a frazéma (frazeologizmus, frazeologická jednotka) je ešte zložitejšia ako pri názvoch frazeológia a idiomatika. Príčinou tejto komplikovanosti je povaha samej tejto jednotky, jej diferencovanosť, rozmanitosť v stavbe, vo významovej platnosti aj v miere ustálenosti. Teória idiomatiky tu uplatňovala pomerne jednotne názov idióm, prípadne idiomatizmus (na neúspech bolo odsúdené sporadické vyčleňovanie názvu idiotizmus na pomenovanie týchto jednotiek), frazeologická teória zasa názvy frazeologická jednotka, frazeologizmus a frazéma, ale na označenie istých druhov frazém v rámci ich klasifikovania napr. podľa pôvodu a sémantických vlastností využila aj názov idióm.

Rozličné uplatnenie uvedeného názvu vo frazeologickej teórii súviselo s diferencovaným chápaním idiomatickosti. Najskôr sa chápala iba ako doslovná nepreložiteľnosť danej frazémy do iného jazyka (medzijazyková idiomatickosť, idióm potom ako špecifická, do iného jazyka nepreložiteľná frazéma), neskôr — od známej Meľčukovej štúdie (1960) — ako sémantická jedinečnosť danej frazémy, neopakovateľnosť daného spojenia v rámci toho istého jazyka (tzv. vnútrojazyková idiomatickosť). Možno pritom zaznamenať, že práve sémantický a distribučný prístup k charakteristike idiómu sa stal jedným z východísk pre zbližovanie idiomatickej a frazeologickej teórie (isté paralelné postupy pri vymedzovaní idiómu nachádzame napr. u spomínaného I. A. Meľčuka v sovietskej jazykovede a u Bar Hillela alebo neskôr u U. Weinreicha v americkej jazykovede). Treba si však uvedomiť, že názov idióm sa v uvedených školách aj napriek tomu uplatňoval diferencovane, raz ako základné pomenovanie jednotky idiomatického systému, druhý raz zasa ako užší názov, a to na označenie istých špecifických druhov frazém.

Takýto stav v uplatňovaní uvedených termínov sa presadil v posledných rokoch vo viacerých frazeologických koncepciách a školách a takto ho v slovenskej frazeológii zachytila aj naša citovaná učebnica. Medzitým sa však rozvoj frazeológie pohol v ďalších smeroch, a tak sa zákonite prejavili aj pohyby pri terminologizovaní jej názvov. Tento pohyb sa dotýka aj názvov frazeológia a idiomatika, frazéma a idióm. Pretože ide o zásadné a pritom svojím spôsobom odôvodnené zmeny, budeme im venovať v nasledujúcich poznámkach pozornosť. Práve tieto zmeny boli totiž impulzom pre náš rozbor, a tak sa pri jednotlivých postupoch pristavíme podrobnejšie.

Aby sme naznačili prvé z takýchto uplatnení daných termínov, uvedieme niekoľko titulkov a podtitulkov prác zo zborníka Frazeologizm i je-

go leksikografičeskaja razrabotka, ktorý obsahuje skrátenú podobu príspevkov alebo tézy príspevkov zo sympózia usporiadaného roku 1987 pri príležitosti zasadania Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie (Aksamitov, 1987). Ide o takéto názvy:

S. Vlachov, K sostavleniju ideografičeskogo perevodnogo slovaria russkoj frazeologii (na materiale russkoj i bolgarskoj idiomatiki); D. O. Dobrovoľskij, Strukturno-tipologičeskij analiz frazeologii i frazeologičeskaja parametrizacija (na materiale russkoj i germanskoj idiomatiki); A. I. Molotkov, Naučnyje osnovy sostavlenija frazeologičeskich slovarej (na materiale russkoj idiomatiki); P. Ďurčo, Leksikografičeskaja obrabotka frazeologičeskich neologizmov (na materiale russkoj a slovackoj idiomatiki); A. M. Lewicki, Leksikografičeskij instrumentarij opisanija struktury frazeologičeskogo sostava i jego dinamičeskich vozmožnostej (na materiale poľskoj idiomatiki); J. S. Matešić, K voprosu ob oformlenii frazem v slovare (na materiale russkoj i nemeckoj idiomatiki); V. Petráčková — L. Kroupová — V. Mejstřík, K voprosu o leksikografičeskoj obrabotke raznych tipov frazeologizmov (na materiale češskoj idiomatiki).

Tento výpočet názvov uvedeného druhu by bolo možné značne rozšíriť. Zaznamenávame, že iba v názve a podtitulku štúdie A. M. Emirovovej sa pomenovania z obidvoch sledovaných radov nestretajú, uprednostnili sa názvy z idiomatiky: Tip značenija idiom i ich adekvatnaja semantizacija v slovariach (na materiale russkoj idiomatiki).

Uviedli sme viacej názvov príspevkov, pretože reprezentujú jeden z nových spôsobov pomenúvania sledovaných kategórií a pochádzajú jednak od sovietskych frazeológov reprezentujúcich rozličné teórie, jednak od frazeológov z ďalších národov a štátov. Pravda, môže vzniknúť námietka, že uvedená voľba názvov je podmienená ruským znením týchto titulkov a podtitulkov. Práve posledný uvedený názov príspevku A. M. Emirovovej však naznačuje, že tu ide o niečo iné. Čo teda napovedá uvedené uplatnenie názvov frazeológia, frazéma, frazeologizmus, frazeologický na jednej strane a názvu idiomatika na druhej strane?

Uplatnenie názvov z obidvoch uvedených radov, „idiomatického" i „frazeologického", signalizuje viaceré skutočnosti. Ide najmä o toto:

1. Takúto dvojakosť využili predstavitelia rozličných frazeologických škôl z viacerých krajín, nie je to potom nijaký náhodný postup. Takáto terminologická dvojkoľajnosť je teda signifikantná a zreteľne zámerná.

2. Uvedená dvojakosť nie je obyčajným prejavom úsilia o štylistickú disimiláciu v znení titulku a podtitulku uvedených príspevkov. Štylistika odborného vyjadrovania takéto rozlišovanie nevyžaduje. Funkcia tohto rozlíšenia teda súvisí s vecno-významovou stránkou uvedených názvov.

3. Z porovnania uplatnení obidvoch radov pomenovaní zreteľne vyplýva, že a) názov idiomatika sa tu vždy vzťahuje na súhrn frazém alebo idió-

mov (názov frazeológia sa tu viacej rezervuje na pomenovanie príslušnej vednej disciplíny, príp. jej postupov a opisov); b) názov idiomatika sa uplatňuje vtedy, keď ide o označenie frazeologického fondu istého konkrétneho jazyka, resp. niektorých konkrétnych jazykov (jeho uplatnenie tu teda do istej miery korešponduje s vymedzovaním spomínanej medzijazykovej idiomatickosti); c) názov idiomatika sa uplatňuje pri rámcovom označovaní celého súboru frazém alebo idiómov daného jazyka (daných jazykov).

Ako vidieť, stotožňovanie názvov idiomatika a frazeológia ani tu nie je úplné, pojem a termín idiomatika sa v uvedených troch smeroch špecifikuje ako termín užšieho rangu, než je názov frazeológia. Takýto spôsob terminologizácie je do istej miery odôvodnený a zároveň prijateľný: redukuje sa ním, príp. sa v terminológii celkom odstraňuje neželaná viacvýznamovosť názvu frazeológia.

Ak rozoberanému uplatňovaniu názvu idiomatika možno vyčítať, že pri ňom nejde o hlbšie teoreticky odôvodnený postup, že sa pri ňom postupuje trochu zúžene pragmaticky, nasledujúci prístup k jeho využívaniu je teoreticky premyslený a systematicky aplikovaný. Ide o novú terminologizáciu sledovaných názvov, ktorú nachádzame v novej českej frazeologickej teórii F. Čermáka (1985 a i.). Všimnime si, ako sa tu uplatňujú obidva rady pomenovaní pre sledovanú oblasť jazyka a jej jednotky.

F. Čermák využíva vo svojich prácach zdvojené pomenovanie sledovanej oblasti jazyka i disciplíny (idiomatika a frazeológia) i jej základnej jednotky (idióm a frazéma). Táto zdvojenosť sa uplatnila aj v samej definícii tejto jednotky: „... idiom a frazém je jedinečné spojení minimálně dvou prvků, z nichž některý (popř. žádný) nefunguje stejným způsobem v jiném spojení (resp. více spojeních), popř. se vyskytuje pouze ve výrazu jediném (resp. několika málo)...“ (Čermák, 1985, s. 177). Rovnako zdvojene sa pomenovania jednotky i celého súboru jednotiek uplatňujú v celom texte. F. Čermák síce konštatuje, že istú diferenciáciu tu možno uplatniť (názov frazéma sa uprednostňuje pri sledovaní formálneho aspektu týchto jednotiek, názov idióm zasa pri sledovaní sémantického hľadiska; tamže, s. 183; táto poznámka umožňuje aj paralelnú diferenciáciu názvov pre danú disciplínu, teda termínov idiomatika a frazeológia), ale pokiaľ ide o rámcovú alebo všeobecnú charakteristiku týchto jednotiek aj ich súboru, využíva sa spomínaný nediferencovaný zdvojený názov.

Hoci koncepciu F. Čermáka pokladáme za jeden z najsystematickejších a najproduktívnejších prístupov k frazeológii, uvedené terminologické riešenie, ako aj s ním spojené pojmové vymedzenie frazeológie a idiomatiky i jej jednotiek si vyžaduje niekoľko poznámok. Prvá z nich sa dotýka vlastnej terminologickej stránky uvedeného riešenia.

Nielen v jazykovede, ale aj v iných disciplínach je skôr zriedkavou výnimkou ako pravidlom označovať jeden pojem dvojako, resp. dvojčlenne. Výnimkou zvyčajne býva iba uplatnenie domáceho a cudzieho (medzinárodného) názvu pre istý pojem, kategóriu, skutočnosť atď. To je však iný prípad, ako je uplatnenie názvov idióm a frazéma, idiomatika a frazeológia. Ak si spomenieme na niektoré bežne prijímané znaky termínu, napr. na jeho nosnosť, zvolené riešenie sa ukáže ako dosť nevýhodné, a to aj napriek istej svojej komplexnosti, príp. iným prednostiam.

Námietky však vyvoláva aj druhý naznačený postup pri terminologizácii obidvoch názvov v rámci danej koncepcie, totiž uvedené rozlíšenie názvov frazéma a idióm podľa rozličných prístupov k daným jednotkám. V terminológii sa termín zvyčajne nespája s jednotlivými stránkami, príznakmi pojmu, ale s pojmom. Ak v tomto prípade ide o pomenovanie tej istej jednotky, termín by mal mať jeden význam, mal by vyjadrovať ten istý pojem, tú istú kategóriu, tú istú skutočnosť. Ani takéto riešenie sledovanej otázky nie je z hľadiska zásad terminológie celkom primerané.

Na doplnenie možno k tomuto názvoslovnému postupu ešte poznamenať, že podobné zdvojené pomenovanie pre jednotky frazeológie sa vyskytuje napr. aj v štúdii V. N. Telijovej (1987) z citovaného nového zborníka zo sympózia Medzinárodnej komisie pre výskum slovanskej frazeológie. Ide tu o pomenovanie frazeologizmus-idióm (zložky pomenovania sú tu teda v inom vzťahu ako pri obidvoch uvedených Čermákových chápaniach). Takéto zdvojené pomenovanie sa v tomto prípade odôvodňuje širokým chápaním frazeológie, v rámci ktorého sa rozlišujú napr. frazeologizmy — termíny a frazeologizmy — idiómy, ako aj sklonom ruštiny k tvorbe takýchto apozitívnych dvojslovných pomenovaní (napr. v našom jazyku by sme uvedené dve skupiny frazém označili skôr názvami terminologické frazémy a idiomatické frazémy).

Ešte závažnejšia než spomínaná vlastná terminologická stránka uvedených pomenovaní v práci F. Čermáka, a to nielen pre terminológiu frazeológie, ale aj pre celú frazeologickú teóriu, je druhá, pojmová stránka sledovanej teórie. Ak sa frazéma najčastejšie vymedzuje ako špecifický prípad ustáleného spojenia slov alebo slovných tvarov, z uvedenej definície frazémy a idiómu u F. Čermáka zreteľne vyplýva širšie chápanie idiomatiky a frazeológie: idióm a frazéma je syntagma, spojenie aspoň dvoch prvkov, pričom sa pripúšťa, že môže ísť nielen o spojenie dvoch slovných prvkov, ale aj o spojenie morfém, viet, slova a vety atď., pravda, o spojenie „nemodelové a ustálené" (s. 177). Takto sa do frazeológie a idiomatiky — ak na tomto mieste uplatníme sledovanú terminológiu — popri tradične zaraďovaných frazémach so syntagmatickou (niekedy aj nesyntagmatickou: tzv. minimálne frazémy) a vetnou, resp. súvetnou stavbou začleňujú

aj slovotvorné idiómy a frazémy (F. Čermák rozoberá najmä idiomatické kompozitá, ale pripúšťa aj idiomatické deriváty), ďalej morfologické idiómy a frazémy (F. Čermák síce konštatuje, že idióm a frazému v oblasti flexie nemožno očakávať — s. 212, ale z iných výskumov frazeológie je už známy pojem morfologická frazeológia, ktorý zahrnuje práve javy takéhoto druhu), príp. aj nemodelové, anomálne spojenia prvkov z iných rovín jazykovej stavby. Frazému teda už nie je iba istý druh spojenia slov alebo viet, môže ňou byť aj jediné slovo so špecifickými znakmi svojej slovotvornej alebo tvarovej výstavby. A tu vzniká skeptická otázka: nie je takýto postup negáciou samej frazémy, negáciou celej frazeológie? Skôr ako budeme na ňu odpovedať, resp. hľadať jej riešenie, upozorníme ešte na niektoré ďalšie frazeologické teórie, ktoré s uvedeným chápaním frazeológie do istej miery korešpondujú. Treba si totiž uvedomiť, že podobné chápanie frazeológie, resp. paralelné riešenia niektorých jej čiastkových otázok možno nájsť aj vo voľaktorých ďalších jazykovedných prácach.

Najskôr treba uviesť postup O. P. Jermakovovej (1975) zo slovotvorby, ktorá síce prípady neregulárnej slovotvorby nezaraďuje do frazeológie, ale hovorí o frazeologickosti alebo idiomatickosti tvorenia slov. Aby sme celkom stručne charakterizovali jej postup, využijeme zhustený výklad K. Buzássyovej týkajúci sa tohto bodu Jermakovovej štúdie. K. Buzássyová (1982) píše: „Takuju nereguľarnosť značenija, pri kotoroj leksičeskoje značenije proizvodnogo slova, kak pravilo, ne sostoit toľko iz značenij jego sostavnych častej, Jermakova nazyvajet frazeologičnosťju, idiomatičnosťju . . .". Nehovorí sa tu teda o idiomatike, resp. slovotvornej frazeológii alebo idiomatike, nenarúša sa teda chápanie samej frazeológie, ale isté javy v oblasti slovotvorby sa hodnotia ako fakty analogické s vlastnosťami frazeológie, resp. idiomatiky. Aj tu sa teda potvrdzuje téza, že anomálnosť, neregulárnosť výstavby nie je iba príznakom tradične vymedzovanej frazeológie, ale môže sa prejavovať aj na iných rovinách jazykovej stavby, konkrétne napr. pri derivácii slov. Otvorená tu ostáva iba otázka, či tieto znaky slovotvorby označiť ako frazeologickosť alebo idiomatickosť. Citovaná autorka uplatnila obidva názvy, F. Čermák (1985, s. 211) v daných súvislostiach hovorí vždy o idiomatických (nie frazeologických) kompozitách a idiomatických (opäť nie frazeologických) derivátoch. Treba tu zdôrazniť fakt, že na onomatologickej rovine sa riešila podoba týchto názvov práve takto, že sa tu neuplatnili napr. podoby kompozičné idiómy a frazémy, resp. derivačné idiómy a frazémy.

Z inej strany sa k sledovanej otázke vzťahov medzi frazeológiou a idiomatikou, frazémou a idiómom blíži F. Miko a kol. (1985), a to aj napriek tomu, že sa terminologických stránok frazeológie nijako osobitne nedotýka. V úvode kolektívnej príručky Frazeológia v škole, ako aj v ďalších

samostatných prácach sa konštatuje, že k frazémam sa svojou obraznosťou a idiomatickosťou približujú mnohé jednoslovné ustálené výrazy. Teda jednoslovné frazémy? V niektorých prípadoch, ktoré sa do tejto skupiny zaraďujú, ide o ustálenosť slovesa aj s jeho valenciou (je tu teda akási aspoň potenciálna dvojčlennosť, dvojslovnosť: *zahýbať niekomu* — príslušný obrazný význam má dané sloveso až v tejto väzbe; na takéto prípady upozorňuje napokon aj F. Čermák, s. 212), ale niekde sa už dotýkame problematiky viacvýznamovosti slova. Sám F. Milko formuluje problém zaradenia a označenia týchto prípadov v konštatácii, že tieto jednoslovné obrazné ustálené pomenovania tvoria spolu s vlastnými frazémami, teda s tradičnou frazeológiou idiomatický fond jazyka.

Spomínané prvky anomálnosti, neregulárnosti sa však nemusia prejavovať iba na spojeniach slov alebo na jednotlivých slovách, resp. ich zložkách, ale aj na celých konštrukciách. Syntaktická aj frazeologická teória (napr. v akademickej gramatike spisovnej ruštiny, v bulharskom frazeologickom slovníku) tu hovorí o frazeologizovaných alebo o frazeologických konštrukciách, kým inokedy sa — takto aj vo viacerých našich prácach — hovorí o syntaktickej frazeológii. Aj napriek istým paralelám týchto konštrukcií s bežnou (tzv. lexikálnou) frazeológiou sa predsa pociťujú aj isté rozdiely; preto sa tieto typy konštrukcií v uvedenej gramatike uvádzajú v rámci syntaxe ako špecifické vetné a súvetné typy, preto sa naopak nedostali do rozsiahleho bulharského frazeologického slovníka. Aj tu ide o osobitný druh jednotiek, ktoré sa aspoň sprostredkovane dotýkajú aj tu sledovaných otázok.

Po načrtnutí doterajších prístupov k sledovanej terminologickej (ale ako sme videli, aj pojmovej) problematike chceme v krátkosti uviesť návrh na nové a systémovo adekvátnejšie riešenie tejto otázky. Jednotlivosti z neho sa už čiastočne prejavili vo viacerých súhlasných aj kritických pripomienkach k predchádzajúcim prístupom. Aby sa však ukázali jeho širšie súvislosti, zhrnieme ho v záverečnej časti tohto príspevku trochu kompletnejšie a ucelenejšie.

Celý predchádzajúci prehľad rozličných prístupov k danej problematike ukazuje, že pri posudzovaní vzťahov medzi pojmami a termínmi frazeológia a idiomatika (a paralelne aj medzi termínmi a pojmami frazéma a idióm) treba vychádzať z takmer všeobecne prijímaného chápania vnútrojazykovej idiomatickosti, podľa ktorého sa za idiomatické pokladá každé spojenie dvoch jazykových prvkov hociktorej jazykovej roviny vyznačujúce sa nejakou nepravidelnosťou, anomáliou, neregulárnosťou, ktorá sa prejavuje pri výstavbe daného spojenia prvkov i v jeho významovej stránke. Idiomatickými v takomto zmysle môžu byť:

1. Jednotlivé slová, a to:

a) nepravidelné kompozitá, teda zložené slová, pri ktorých ich význam nevyplýva z významov zložiek (porov. druhy idiomatických kompozít u F. Čermáka);

b) neregulárne derivácie, teda odvodené slová, pri ktorých odvodzovaní sa prekračujú, resp. preskakujú isté paradigmatické možnosti pravidelného odvodzovania (porov. napr. niektoré typy z citovaného príspevku K. Buzássyovej). Na ich označenie možno prijať Čermákov termín idiomatické deriváty. Nevyhovoval by tu názov frazeologické deriváty, pretože ten je — popri iných, systémových dôvodoch, o ktorých ešte budeme hovoriť — už obsadený v oblasti vlastnej frazeológie; nazývajú sa ním vnútrofrazeologické odvodzovania, ktorými sa mení kategoriálny význam frazémy, kým jej individuálny vecný význam sa podstatne nemení: *boj na život a na smrť — bojovať na život a na smrť* atď.;

c) prípady tzv. morfologickej frazeológie, teda slovné tvary, v ktorých ide o osobitné, anomálne uplatnenie tvarových morfém, napr. tvar *góla* vo väzbe *dať góla*, tvar *tromfa* vo väzbe *dostať tromfa* a pod. Analogicky s uvedenými prípadmi z oblasti slovotvorby aj tu treba dať prednosť názvu idiomatické tvary (alebo morfologické, tvarové idiomatizmy) pred spomínaným názvom morfologická frazeológia.

2. Slovné spojenia so syntagmatickou (v krajnom prípade aj s asyntagmatickou) a vetnou, príp. súvetnou stavbou. Je to celá široká sféra tradičnej frazeológie, a to bez ohľadu na jej širšie alebo užšie vymedzovanie v jednotlivých koncepciách.

3. Konštrukcie, v ktorých sa neregulárnosť dotýka samej ich stavby, nie ich konkrétneho lexikálneho obsadzovania. Je to oblasť tzv. syntaktickej frazeológie alebo frazeologizovaných konštrukcií. Aj v tomto prípade možno namiesto uvedených názvov uplatniť termín idiomatické konštrukcie (idiomatické vetné typy).

Všetky uvedené prípady možno označiť ako idiomatické, teda ako idiomatiku. Termín frazeológia odporúčame ponechať v naznačenom užšom rámci, a to ako pomenovanie idiomatických slovných spojení a idiomatických viet. V takomto zmysle by bol termín idiomatika termínom širším, termín frazeológia by zahrnoval iba jednu časť idiomatiky.

Navrhované riešenie by si, pochopiteľne, vyžadovalo aj špecifikáciu v oblasti pomenovania príslušných jednotiek. Nazdávame sa, že tu možno využiť niektoré terminologizačné postupy zo súčasnej poľskej frazeologickej terminológie (napr. Bąba, 1986). V súlade s takýmto postupom možno všetky idiomatické prvky v jazyku, či sú to slová, spojenia alebo konštrukcie, pomenovať názvom idiomatizmus. Idiomatizmami sú teda idiomatické kompozitá, idiomatické deriváty, idiomatické slovné tvary, idiomatické konštrukcie aj vlastné frazémy, teda idiomatické slovné spojenia a idioma-

tické vety. Názov idióm je užší a možno ho produktívne uplatniť v rámci vlastnej frazeológie, a to na označenie istých druhov frazém. Takto postupuje vo svojom príspevku z citovaného najnovšieho frazeologického zborníka napr. aj známy A. V. Kunin (1987), ktorý podľa vzťahov medzi vnútornou formou frazémy a jej významom rozlišuje tri druhy frazém a jeden z nich nazýva idiómami; ide však v tomto zmysle dôsledne aj ďalej a v súlade s naznačeným delením frazém delí aj frazeológiu na idiomatiku, idiofrazeomatiku a frazeomatiku. Termín idiomatika sa tu chápe zasa užšie ako termín frazeológia, ale treba pripomenúť, že v jeho prístupe sa nesledujú súvislosti frazeológie ako celku a paralelných javov na iných rovinách jazykovej stavby.

Naším navrhovaným riešením, ktoré nadväzuje na podnety z viacerých doterajších postupov (najmä na terminologizačné postupy F. Čermáka, F. Mika a postupy z poľskej a sovietskej jazykovedy), sa odstraňuje neželaná konkurencia názvov frazéma a idióm, idióm a idiomatizmus, ich vzájomné vzťahy sa vyjasňujú. Frazémy sú v širšom rámci všetky idiomatizmami, ich niektoré druhy (napr. v súlade s kritériami medzijazykovej, ale aj vnútrojazykovej idiomatickosti) môžu byť aj idiómami (tu sa náš návrh zhoduje aj so spomínaným Kuninovým riešením; rozchádzame sa iba pri názve idiomatika; nazdávame sa však, že ako sa produktívne začína rozlišovať širší názov idiomatizmus a špecifickejší názov idióm, tak bude treba postupne terminologizovať aj rozdiel medzi idiomatikou ako súborom idiomatizmov a napr. idiomikou – to je iba pracovný názov – ako súborom idiómov i náukou o nich). Každý z uvedených termínov patrí do inej roviny prístupu k týmto jednotkám, nie je tu už neželaná duplicita alebo nejaké voľné zamieňanie názvov (zreteľne sa tu podporuje systémovosť danej časti názvoslovia). Napokon takýmto riešením sa čiastočne zbližuje spomínané dvojaké chápanie idiomatickosti (vnútrojazykovej a medzijazykovej), pretože to, čo je neregulárne, anomálne vo svojej stavbe a význame (teda idiomatické v rámci jedného jazyka), bude zvyčajne idiomatické aj vo vzťahu k inojazyčným prostriedkom. A v takýchto súvislostiach sa naše riešenie nedotýka už iba terminologickej stránky frazeológie, ale je príspevkom aj do jej teórie.

Literatúra

AKSAMITOV, A. S.: Frazeologizm i jego leksikografičeskaja razrabotka. Materialy IV. Meždunarodnogo simpoziuma v ramkach zasedanija Meždunarodnoj komissii po problemam slavianskoj frazeologii pri Meždunarodnom komitete slavistov. Minsk, Nauka i technika 1987. 146 s.

BĄBA, S.: Twardy orzech do zgryzenia czyli O poprawności frazeologicznej. Poznań, Poznańskie wydawnictwo 1986. 106 s.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Vzaimootnošenije meždu slovoobrazovateľnym i leksičeskim

značenijami transpozicionnych proizvodnych. In: Recueil linguistique de Bratislava. 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 35—53.
FILIPEC, J. — ČERMÁK, F.: Česká lexikologie. Praha, Academia 1985, s. 166—236.
JERMAKOVA, O. P.: Frazeologičnosť semantiki proizvodnych slov različnych slovoobrazovateľnych struktur. In: Aktuaľnyje problemy russkogo slovoobrazovanija I. Red. A. N. Tichonov. Taškent, Taškentskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut imeni Nizami 1975, s. 57—63.
KUNIN, A. V.: Tipologija perevodčeskich sootvetstvij v „Anglo-russkom frazeologičeskom slovare". In: Frazeologizm i jego leksikografičeskaja razrabotka. Red. A. S. Aksamitov. Minsk, Nauka i technika 1987, s. 121—125.
MEĽČUK, I. A.: O terminach „ustojčivosť" i „idiomatičnosť". Voprosy jazykoznanija, 1960, č. 4, s. 73—80.
MIKO, F. a kol.: Frazeológia v škole. Nitra, Pedagogická fakulta 1985. 256 s. (Skriptum)
MLACEK, J. (1975a): Z terminológie slovenskej frazeológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 136—142.
MLACEK, J. (1975b): O slovenskej frazeologickej terminológii. Kultúra slova, 9, 1975, s. 228—235.
MLACEK, J. (1975c): Z problematiky slovenskej frazeologickej terminológie. Kultúra slova, 9, 1975, s. 326—333.
MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. 2. doplnené a rozšírené vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 159 s.
TELIJA, V. N.: Semantičeskaja struktura frazeologizmov-idiom i principy ich frazeologičeskoj obrabotki. In: Frazeologizm i jego leksikografičeskaja razrabotka. Red. A. S. Aksamitov. Minsk, Nauka i technika 1987, s. 98—101.

SPRÁVY A POSUDKY

Životné jubileum Jozefa Orlovského

Slovenský jazykovedec Jozef Orlovský sa roku 1988 dožíva osemdesiatich rokov. Toto jeho vzácne životné jubileum je dobrou príležitosťou na opätovné zhodnotenie jeho jazykovedného diela a pripomenutie jeho životných osudov.

Život J. Orlovského (do roku 1941 sa volal Szabó) bol neobyčajne rušný. Narodil sa 20. septembra 1908 v Clevelande (USA), kde sa jeho rodičia vysťahovali za chlebom. Po tragickej smrti rodičov sa ako malé dieťa (poldruharočný) spolu so staršou sestrou (šesťročnou) dostal k starým rodičom do Revúcej v Gemeri. Tam začal chodiť do školy, pokračoval v Starej Lesnej na Spiši, ale na reálne gymnázium (proti vôli starého otca) išiel do Revúcej (1922—1926). Tam prebudil u neho záujem o reč, o slovenčinu profesor Rudolf Klačko. V štúdiách pokračoval v Rimavskej Sobote a v Rožňave, kde aj maturoval (roku 1930). V rokoch 1930—1935 študoval na Filozofickej fakulte UK v Bratislave slovanskú a klasickú filológiu. Ako študent bol zapojený v nárečovom výskume prof. V. Vážneho. Po štátnych skúškach učil na gymnáziu v Rožňave a po skončení vojenskej prezenčnej služby (1937—1939) učil na gymnáziu v Tisovci, v Michalovciach, v Piešťanoch a v Bratislave. Roku 1941 vykonal rigoróza zo slavistiky a ugrofinistiky a bol promovaný za doktora filozofie. R. 1942—1943 bol asistentom v Slovanskom seminári na FF UK u prof. J. Stanislava a Ľ. Nováka. Od 1. júla 1943 až do 1. 12. 1945 bol riaditeľom Jazykovedného ústavu SAVU, potom pre spory s povereným generálnym tajomníkom SAVU a inými z Jazykovedného ústavu odišiel. Od konca roku 1947 pracoval v knižničných službách (roku 1948 si urobil knihovnícku a archivnícku skúšku). Bol riaditeľom Mestskej verejnej knižnice, Krajskej ľudovej knižnice v Bratislave, potom metodikom ústrednej knižnice SAV v Bratislave, nakoniec pracoval v Slovenskej lekárskej knižnici v Bratislave, odkiaľ 1. októbra 1970 odišiel do dôchodku.

J. Orlovský začal už v roku 1947 uverejňovať v časopise Slovenská reč (SR) drobné príspevky z praktickej jazykovedy podpísané značkou *Sjo* (Szabó Jozef). Vyčítal v nich dennej tlači nespisovné výrazy „sdeľovať", „zatýmny", „uprchnúť", „usnadniť", „pohrobený", „mlhavý", „preškrtnúť" namiesto slovenských *oznamovať, dočasný, ujsť, obľahčiť, pochovaný, hmlistý, pretrieť* a pod. Odvolával sa na Pravidlá slovenského pravopisu (1931) a na Slovenský frazeologický slovník (1933) P. Tvrdého, ktoré pokladal za záväznú kodifikáciu normy spisovného jazyka. Do histórie a etymológie zašiel autor — podobne ako už v 1. ročníku SR v nepodpísaných príspevkoch robil redaktor H. Bartek — pri odôvodňovaní litery *i* v slove *striga* (nie „stryga"). Dnes možno pripomenúť, že z kritizovaných slov sa v spisovnom jazyku niektoré udržali, napr. *preškrtnúť* popri *prečiarknuť*, kým *pretrieť* v tomto význame je zastarané. Oprávnene odsúdil umelý výraz „drôbež", ktorý začali používať v novinách podľa češtiny miesto typicky slovenského slova *hydina*. Neujal sa jeho návrh na tvorenie

prídavných mien od zdrobnených miestnych názvov typu *Revúčka* v podobe *malorevúcky* (pravdepodobne podľa maďarčiny). V strednej slovenčine je známe tvorenie typu *Bystrica: bystrický* a *Bystrička: bistričiansky*, ktoré sa v spisovnom jazyku ustálilo.

Podľa správ, ktoré podával V. Vážný v časopise Carpatica (1936) za roky 1933—1935, už v letných prázdninách roku 1934 začal J. Orlovský ako štipendista študovať nárečia v Muránskej doline vymedzením niekoľkých izoglos. roku 1935 pokračoval v časti juhozápadného Gemera (izoglosu *ia* za psl. ě) a v Muránskej doline (zbieranie lexikálneho materiálu pre budúci nárečový slovník). Roku 1936 podľa správ za roky 1936—1938 skúmal a porovnával nárečia Muránskej a Ratkovskej doliny a vymenoval ich hlavné znaky. Všímal si aj hrnčiarsku, tkáčsku, stolársku a kožiarsku terminológiu. Roku 1937 podrobne študoval hláskoslovie a tvaroslovie troch obcí Muránskej doliny a zápisy zo 16. storočia v obecnej mestskej knihe Jelšavy. Takto nazbieral materiál, ktorý ďalej spracúval po kapitolách, aby výskum mohol zakončiť v súhrnnej práci o týchto nárečiach.

Dobrou prípravou na vlastné dialektologické štúdie J. Orlovského bol kritický prehľad *Ku gemerskej dialektológii* (v Sborníku MS, XVI—XVII, 1938—1939, s. 77—83), kde spomenul staršie práce F. Pastrnka, ale najmä analyzoval a korigoval materiál A. E. Boateljeho práce Zwei Gemermundarten (1928) z Revúčky a Mokrej Lúky.

Ucelená je jeho hláskoslovná štúdia *Kobeliarovské nárečie* (SMS, XV, 1937. s. 97—103), vypracovaná tradičným spôsobom s pomocou V. Vážneho: sledujú sa v nej striednice praslovanských hlások a niektoré ich zmeny. Autor uverejnil i slovníček *Nárečové slová z Kobeliarova* (SR, *9*, 1942, s. 125—127). Nárečové slová a texty z Gemera aj z iných oblastí uverejňoval J. Orlovský v časopisoch a zborníkoch (Sborník MS, Linguistica Slovaca — LS, SR). Štúdie o nárečiach Muránskej doliny, dohotovené už roku 1940, uverejňoval postupne: kmeňoslovie (LS, *3*, 1941, s. 110—119); hláskoslovie (LS, *4—6*, 1946, s. 46—48), skloňovanie podst. mien (Jazykovedné štúdie, *10*, 1969, s. 93—113) a nakoniec ich s malými zmenami spojil do knihy *Stredogemerské nárečia* (1975). Takto nazvané nárečia boli v obciach okresu Revúca (do roku 1960), teraz patria do okresu Rimavská Sobota a Rožňava. Sú v strede Gemera medzi východogemerskými a juhozápadogemerskými nárečiami. Autor ich nechcel porovnávať so susednými nárečiami, išlo mu o zachytenie ich stavu. Pravda, pre hlbší výklad jednotlivých javov a pre dejiny týchto nárečí takéto porovnávanie by bolo potrebné. Mohol sa oprieť o práce A. L. Aranya zo Slanskej doliny a o tlačené i rukopisné práce Š. Tóbika, ktoré poznal a ktoré bolo treba pripraviť do tlače po predčasnej smrti ich autora.

Orlovského kniha Stredogemerské nárečia sa po úvodných kapitolkách (predslov, metóda práce, literatúra o stredogemerských nárečiach, oblasť stredogemerských nárečí, kapitolky o fonológii oddelené od hláskoslovia, kvantita a prízvuk) delí na štyri hlavné kapitoly: tvorenie slov, hláskoslovie, tvaroslovie, texty. S naznačením praslovanského pôvodu hlások a s pokusom o synchrónny fonologický výklad sú nárečia spoľahlivo opísané a bohato doložené pri jednotlivých javoch najčastejšie v postavení proti spisovnej slovenčine. Presne roztriedený materiál je dobrým základom na ďalšie bádanie v dialektológii i v dejinách slovenčiny.

Lexikálny materiál zbieral J. Orlovský od svojich študentských rokov pre-

dovšetkým zo stredogemerskej oblasti. Celý Gemer mienil spracovať najprv so svojím spoločníkom L. Aranyom, nakoniec na tento cieľ použil aj diplomové práce poslucháčov FF UK v Bratislave. Tak vznikol *Gemerský nárečový slovník* (1982 s predslovom datovaným z roku 1976). Počet obcí zo skúmaných nárečí je 103. Zo západného Gemera-Malohontu sa uvádzajú len niektoré obce (Klenovec, Kociha, Tisovec, Tisovský Hámor). Základ slovnej zásoby zachytenej v Gemerskom nárečovom slovníku je teda zrejme najmä zo stredogemerských nárečí. Heslové slovo je vždy v nárečovej podobe, jeho význam sa vykladá spisovným výrazom. V hesle sa uvádzajú napr. *hrable, hrábel* v Ratkovskej doline, *hrábial* v Muránskej doline, *hriabľe* aj varianty slova v gemerských nárečiach s príslušnými dokladmi (so skratkou mien obcí). Odkazov je pomerne málo, ako napr. *ľichtár* porov. *richtár*. Vo veľkom množstve sa zachytávajú chotárne názvy, priezviská, názvy rastlín s odbornými názvami na identifikáciu atď. Tu by bolo bývalo dobre osobitne uviesť typické gemerské slová, ako napr. *trímať/-č, nádobní, chramba* — pohreb, *víhläd, víhlad* — oblok, *kotor* — ktorý, *ló* — dolu, *tot* — ten atď., alebo slová s rozdielnym významom v porovnaní so spisovným jazykom *mesto* — namiesto, *mesto* (urbs) i *miesto* (locus), *perina* a *dúchna, kamašle* — topánky, *kamen* a *skala, naveky* — vždy, *pluhavý, pľuhavý* — nepekný a i. Mnohé slová sa od spisovných líšia iba z hláskového hľadiska, napr. *edon* — jeden, *ednaký* — jednaký, *erdza* — hrdza, *hľadač* — hľadať, *hvara* — hora, *chliab* — chlieb, *chto* — kto, *chuč* — chuť, *koď* — keď, *kodi* — kedy, *kuan* — kôň, *kval* — kôl, *kacúr* — kocúr, *lúšač* — lúčať, hádzať, *mvaj, mvoj, muoj* — môj, *mliako* — mlieko, *ňeska* — dnes, *šo, šva, šuo* — čo, *uon, van* — on, *vara* — veru, *žóti* — žltý atď.

Pri prevzatých (cudzích) slovách by bolo bývalo užitočné naznačiť pôvod, najmä keď ide o nárečia na slovensko-maďarskej hranici, napr. *góľa* — bocian, *hordár* — nosič, *keltovať* — troviť, *ločogó, lógou, lopó* a pod. Maďarským vplyvom v slovenských nárečiach v Gemeri venoval J. Orlovský osobitnú štúdiu.

Celkove v Gemerskom nárečovom slovníku autor zhromaždil veľké bohatstvo slov a slovných spojení usporiadaných síce iba abecedne, ale ich charakteristikou, odkazmi a lokalizáciou naznačil aj ich vzájomné vzťahy.

Do stredného Gemera patrí aj historický a jazykový výklad českej jazykovej pamiatky so slovakizmami *Najstaršia jelšavská kniha mestská 1566—1710* (1976), ktorú napísal s D. Lehotskou.

Hneď po roku 1945 sa J. Orlovský vrátil aj k problematike súčasného spisovného jazyka. Obnovil návrh Ľ. Nováka na radikálnu reformu slovenského pravopisu (Nové slovo, *2*, 1945, č. 8) a rozprúdil diskusiu v novinách i odborných časopisoch a publikáciách, keď sa za reformu postavili aj pracovníci SAVU. Verejnosť, Matica slovenská a kultúrnopolitickí činitelia nemali však po vojne o takú reformu osobitný záujem. Začali sa pripravovať nové Pravidlá slovenského pravopisu so zmenami v niektorých systémových javoch, ktoré boli viac-menej už prv pripravené (písanie predložiek *s, z* a predpôn *s-, z-* a i.). J. Orlovský ďalej usilovne skúmal spisovný jazyk a uverejňoval štúdie o genitíve pl. vzoru *ryba* (SR, *12*, 1946, s. 152—168) a gen. sg. vzoru *dub* (tamže, s. 312—314), o vkladných hláskach (SR, *13*, 1947/1948, s. 86—92), o predminulom čase v slovenčine (tamže, s. 223—227) a i. Tieto štúdie boli prípravou na vypracovanie tvaroslovia pre systematickú gramatiku.

Gramatika jazyka slovenského (1946, 2. vyd. 1947) vyšla ako kolektívna práca:

napísali ju J. Orlovský a L. Arany, kapitoly o dejinách slovenčiny Ľ. Novák (bez uvedenia mena). Vznikla hneď v povojnových časoch, keď nebola naporúdzi iná kniha, takže istý čas slúžila aj ako učebnica pre stredné školy. Autori ju v predslove sami charakterizovali. Na žiadosť učiteľov, profesorov mali napísať gramatiku, ktorá by nebola zaťažená historizmom, v duchu modernej štrukturálnej jazykovedy, so základmi fonológie a všeobecnej jazykovedy. Chceli prísne rozlíšiť súčasný stav a históriu jazyka. Zároveň dbali na to, „aby časť o pravopise, výslovnosti a tvarosloví bola terminologicky i usporiadaním vhodná pre každodennú praktickú potrebu, i pre školské vyučovanie". Knihe chýba jednotný charakter: úvodné kapitoly sú písané iným štýlom ako napr. tvaroslovné, ktoré sa vyznačujú bohatým dokladovým materiálom, ako i publikované štúdie J. Orlovského. Sám napísal a vydal osobitne druhú časť gramatiky — *Slovenská syntax* (1959, 2. vyd. 1963) — celkove tradičným spôsobom (vetoslovie, náuka o význame druhov slov a ich tvarov vo vete), ale i s novšou náukou o skladoch. Prvá časť gramatiky — tvaroslovie a syntax — poskytuje mnoho príkladov a dokladov zo slovenských spisovateľov. Orlovského morfológia i syntax bola časom nahradená inými prácami, ale po vojne Gramatika vyšla v pravý čas a dobre slúžila praxi.

J. Orlovský nepochybne bol a je usilovný pracovník v dialektológii (chystá i nárečovú skladbu) i v skúmaní spisovného jazyka. Znamenite prispel k poznaniu slovenského jazyka.

Pri osemdesiatke želáme mu dobré telesné zdravie, duševnú sviežosť a spokojnosť s vykonanou prácou.

E. Jóna

Súpis prác Jozefa Orlovského za roky 1934—1983

Bibliografia jazykovedných prác J. Orlovského je usporiadaná chronologicky a v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Príspevky v časopisoch, ktoré vychádzajú počas školského roku, sa zaraďujú podľa toho, na aký kalendárny rok pripadá príslušné číslo časopisu. Drobné príspevky, ktoré v tom istom roku vyšli v tom istom ročníku časopisu v tej istej rubrike, sa uvádzajú súhrnne v jednom hesle (hniezdujú sa). V závere sa osobitne uvádza edičná, prekladateľská a redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise.

1934

Oznamovať — sdeľovať. — Slovenská reč, *2*, 1933/1934, s. 157. — Tamže: *Dočasný — zatýmny* (s. 157). — *Obľahčiť — usnadniť* (s. 157—158). — *Ujsť — uprchnúť* (s. 158). — *Strašne — desne* (s. 214). — *Pochovaný — pohrobený* (s. 214). — *Hmlistý — mlhavý* (s. 214). — *Maškrta — pomlska* (s. 215). — *Pretrieť — preškrtnúť* (s. 215). — *Kerovať — karovať — kärovať* (s. 215).

Striga — stryga. — Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 25. — Tamže: *Výčitka — výtka* (s. 25). — *Gazdovský — gazdinský* (s. 77). — *Vyhnanec — psanec* (s. 126). — *Bratanec — bratranec* (s. 127). — *Oharok — špaček* (s. 127). — *Spomenúť — spomnúť* (s. 127). *Cestou otca?* (s. 127). — *Chtíč?* (s. 127—128).

1935

Slovenská dialektologická lexikografia, jej predpoklady a ukážky zo slovníka gemerských nárečí. — Elán, *6*, 1935/1936, č. 4, s. 7—8.

Zo štúdia gemerských nárečí. — Elán, *6*, 1935/1936, č. 3, s. 5—6.
Čechoslovák tvorí spisovnú slovenčinu. — Slovák, 1. 2. 1935, s. 4.
Očistné snahy v spisovnej slovenčine. Povinnosť slovenskej inteligencie. — Slovák, 23. 10. 1935, s. 4.
O slovenskom nacionalizme. — Slovenský vysťahovalec. Časopis slovenskej emigrácie v Paríži, *2*, 1935, č. 4.
Hydina — dróbež. — Slovenská reč, *3*, 1934/1935, s. 214.
Strednoslovenský — stredoslovenský. — Slovenská reč, *4*, 1935/1936, s. 26. — Tamže: *Martinček, malomartinský — Revúčka, malorevúcky* (s. 26—27). — *Okázalý — slávnostný* (s. 82).

1936

O vývine spisovnej slovenčiny. — Šafárikov kraj, *5*, 1936, č. 40, s. 2, č. 41, s. 2.
Niekoľko poznámok o slovenských nárečiach a spisovnej slovenčine. — Elán, *7*, 1936/1937, č. 3, s. 6—7.
Ukážky z gemerských nárečí. — Sborník Matice slovenskej, *14*, 1936, s. 209—213.
Prvé kroky k fonetickému pravopisu. — Elán, *6*, 1935/1936, č. 6, s. 7—8.
Diskusia o predložkách *do* a *za*. — Slovenská reč, *4*, 1935/1936, s. 173—174.
Umretie — úmrtie. — Šafárikov kraj, *5*, 1936, č. 40, s. 3.
Postup a podmienky slovenskej vedy. — Šafárikov kraj, *5*, 1936, č. 39, s. 2.
30. október. — Šafárikov kraj, *5*, 1936, č. 44, s. 2.
Zpráva o sbieraní nárečového materiálu v Gemeri v Muránskej doline. — Carpatica, 1, A. Zprávy členů dialektologické komise Učené společnosti Šafaříkovy o studiu slovenských nářečí v letech 1933/1935. Praha 1936, s. 31—33.
Ľudovít Štúr a jeho význam v národnom živote slovenskom. — Slovák, 24. 4. 1936, s. 1.
Ján Smerek jubiloval. — Šafárikov kraj, *5*, 1936, č. 43, s. 2. (k 60. narodeninám J. Smereka).

1937

Kobeliarovské nárečie. — Sborník Matice slovenskej, *15*, 1937, s. 97—103.

Gemerskí Slováci a ich reč. Prepracovaná prednáška prednesená v košickom rozhlase 24. III. 1937. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 14, s. 1—2.
Jazyková otázka Podkar. Rusi. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 48, s. 1—2.
Poslanie kritiky (voľná úvaha). — Šafárikov kraj, *6*, 1936, č. 3, s. 1.
Kde je chyba? — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 6, s. 1.
Ešte raz p. R. Budovič. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 8, s. 2—3.
Vianočné a novoročné zvyky, obyčaje a vinše v Gemeri. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 19, s. 1—3.
Aktuálnosť slov. nacionalizmu. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 25, s. 1.
Horehronie dôležitým centrom gemerského cudzinského ruchu. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 31, s. 2.
Rožňavskí vysokoškoláci pracujú. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 32, s. 2.
Dobrovoľný hasičský zbor v Revúcej zreorganizovaný. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 35, s. 1.
Našej študujúcej mládeži. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 36, s. 1—2.
Ideologická netrpezlivosť a demokracia. — Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 43, s. 1—2.
Carpatica, sv. 1, řada A (duchovědná) 1936. — In: Šafárikov kraj, *6*, 1937, č. 5, s. 8 (ref.).

1938

Snahy o čistotu spisovnej reči slovenskej. — Gemer — Malohont, *20*, 1938, č. 37, s. 1—2.

1939

Jelšavské mestské zápisy. S prílohou faksimilí. — Sborník Matice slovenskej, *16—17*, 1938—1939, s. 130—134.

Ku gemerskej dialektologii. Oneskorené poznámky a doplnky. — Sborník Matice slovenskej, *16—17*, 1938—1939, s. 77—83.

Živá reč reprezentantkou národa. (Dominantné právo slovenčiny na novom Slovensku.) — Slovák, 3. 2. 1939, s. 7.
Tendenčná poľská jazykoveda o slovenských nárečiach. — Slovák, 30. 8. 1939, s. 7.
Zpráva o sbieraní nárečového materiálu v Gemeri v Muránskej a Ratkovskej doline a na Horehroní. — Carpatica. 1. sv. 2. Řada A (duchovědná), 1939, s. 184—187.

1940

Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. — Linguistica Slovaca, *1—2*, 1939—1940, s. 183—188, maď. res. s. 189, nem. res. s. 190.
Zemepisná rozloha gemerského *ia* za prasl. *e, ě* v dlhých polohách v časti juhozápad. Gemera. — Sborník Matice slovenskej, *18*, 1940, s. 13—16.

Nárečové texty z Gemera. — Sborník Matice slovenskej, *18*, 1940, s. 138—143.
Nárečové texty z gemerského Horehronia. — Linguistica Slovaca, *1—2*, 1939—1940, s. 351—356.
Małecki, M.: Język polski na południe od Karpat. Kraków — Warszawa — Łódź — Poznań — Wilno — Zakopane 1938. — In: Linguistica Slovaca, *1—2*, 1939—1940, s. 383—384 (ref.).
Zatvoreno = zatvorené. — Slovenská reč, *8*, 1940/1941, s. 95. — Tamže: *Zemania = zemani* (s. 95). — *Kniezsa* (s. 95). — *Hlohovecký = hlohovský* (s. 95—96). — *Zriadiť krok = upraviť krok* (s. 96). — *Brožovaný = brošovaný* (s. 96). — *Tu* (s. 96). — *P. T.* (s. 96). — *Poslík = posluhovač* (s. 96).

1941

K slovenskému slangu študentskému a vojenskému. 1. vyd. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská 1941. 16 s.
Z kmeňoslovia gemerských nárečí Muránskej doliny. — Linguistica Slovaca, *3*, 1941, s. 110—119.
Dnešné požiadavky pri našom rodnom jazyku. — Slovenská reč, *8*, 1940/1941, s. 141—144.

Nárečové slová z Kobeliarova. Gemer. — Slovenská reč, *9*, 1941/1942, s. 125—127.
Nárečové slová. Tisovský Hámor (Gemer). — Slovenká reč, *8*, 1940/1941, s. 260—266.
Bálint, I.: Település és nemesség Gömör megyében a közepkorban. — Turul, *54*, 1940, zoš. 3—4, s. 53—72. — In: Linguistica Slovaca, *3*, 1941, s. 168—169 (ref.).
Vinná = Vinné. — Slovenská reč, *8*, 1940/1941, s. 188. — Tamže: *Zdivo = murivo* (s. 188). — *K založeniu = založiť* (s. 188). — *Skálniky = Skalník* (s. 188). — *Polomka = Polômka* (s. 188). — *Plát = plápolať* (s. 188).

1942

Vznik, delenie a vývin slovenských nárečí. — In: Sborník Spolku záhorských akademikov so sídlom v Malackách 1932—1942. 2. Red. J. V. Trebišovský. Trnava, G. A. Bežo 1942, s. 104—108.

Ukážka z nárečového slovníka. Stráže nad Myjavou (Nitrianska). — In: Sborník Spolku záhorských akademikov so sídlom v Malackách 1932—1942. 2. Red. J. V. Trebišovský. Trnava, G. A. Bežo 1942, s. 108—124.
Nárečové slová a výrazy. Stráže n/Myjavou (Nitrianska). — Slovenská reč, *9*, 1941/1942, s. 178—181, 249—252, 282—284.
Ukážky zo sémantiky a nárečového slovníka. — Elán, *12*, 1941/1942, č. 7, s. 5.
Výskum slovenských nárečí roku 1941. — Slovák, 1. 2. 1942, s. 10.

1943

Geografické a sociálne podmienky vzniku slovenských nárečí. — Elán, *13*, 1942/1943, č. 7, s. 6—7.

Prvý pokus o štrukturálne riešenie významových kategórií slovesa v slovenčine. [Pauliny, E.: Štruktúra slovenského slovesa. Štúdia lexikálno-syntaktická. Bratislava 1943.] — In: Slovák, 18. 5. 1943, s. 7 (ref.).
Prednáška dr. H. Bartka v SJS o najstarších dejinách slovenčiny. — Slovák, 18. 2. 1943, s. 4 (správa o prednáške konanej dňa 10. 2. 1943 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Bratislave).

1944

K otázke Frizinských pamiatok. [Isačenko, A. V.: Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava 1943.] — In: Tvorba, *4*, 1943/1944, s. 63—64 (ref.).

1945

Zreformujme slovenský pravopis! — Nové slovo, *2*, 1945, č. 8, s. 15—16.
Organizačné problémy reformy slovenského pravopisu. — Pravda, 4. 9. 1945, s. 3.
Problémy našej vedy. — Národná obroda, 28. 8. 1945, s. 3.
K otázke demokratizácie našej vedy. — Národná obroda, 23. 9. 1945, s. 5.
O vývine a organizácii vedeckej a umeleckej práce v SSSR. — Nové slovo, 2, 1945, č. 17, s. 13—14.
Univ. prof. Dr. J. M. Kořínek zomrel. — Pravda, 26. 8. 1945, s. 3.

1946

Gramatika jazyka slovenského. 1. vyd. Bratislava, Vedecké a umelecké nakladateľstvo dr. Jozefa Orlovského 1946. 264 s. — 2. vyd. 1947 (spoluautor L. A. Arany).
K problému rozdeľovania slov v slovenčine. — Slovenská reč, *12*, 1946, s. 42—45.
Množný genitív vzoru *ryba*. — Slovenská reč, *12*, 1945, s. 152—168, 239—242.

Písateľ? — Slovenská reč, *12*, 1946, s. 134. — Tamže: *Liečivo*, gen. plur. *liečiv* (s. 134). — *Geometer*, lok. sing. *o geometrovi* (s. 134). — *Epiteton*, gen. sing. *epiteta* (s. 134). — *Kčs* (s. 134). — Gen. sing. vzoru *dub* (s. 312—314).

1947

Vkladné samohlásky v slovenčine. — Slovenská reč, *13*, 1947/1948, s. 86—92.

Nárečové texty z Nitrianskej. — Jazykovedný sborník, *1—2*, 1946—1947, s. 228—239.
Ku kritike Z. Bokesovej. — Kultúrny život, *2*, 1947, č. 2, s. 2.
K vysvetleniam p. Zdenky Bokesovej. — Sloboda, *2*, 1947, č. 73, s. 4.
Arany, L. A.: Kolon nyelvjárásának fonológiai rendszere. Bevezetés a szerkezeti nyelvjárástanban. Bratislava 1944. — In: Jazykovedný sborník, 1—2, 1946—1947, s. 123—125 (ref.).

1948

Hláskoslovie náreči Muránskej doliny. — Linguistica Slovaca, *4—6*, 1946—1948, s. 154—173.
Predminulý čas v slovenčine. — Slovenská reč, *13*, 1947/1948, s. 223—227.
Znova o predminulom čase v slovenčine. — Slovenská reč, *13*, 1947/1948, s. 268—272.

Nárečové texty z Gemera. — Linguistica Slovaca, *4—6*, 1946—1948, s. 332—346.
K jazykovej očiste Bratislavy. — Sloboda, *3*, 1948, č. 52, s. 2.
Kellner, A.: Štramberské nářečí. Brno 1939. — In: Linguistica Slovaca, *4—6*, 1946—1948, s. 420—421 (rec.).
Svěrák, F.: Boskovické nářečí. Brno 1941. — In: Linguistica Slovaca, *4—6*, 1946—1948, s. 421—422 (rec.).
Priezvisko, gen. pl. *priezvisk*. — Slovenská reč, *13*, 1947/1948, s. 256. — Tamže: *Šarža*, dat. pl. „šaržám", lok. pl. „šaržách"? (s. 257—258). — *Troma*, či „tromi"? (s. 259).

1949

Interpunkcia v slovenčine. — Slovenská reč, *14*, 1948/1949, s. 223—253.

Bibliografický katalóg za roky 1939—1941. [Dubay, A.: Bibliografický katalóg slovenskej knižnej tvorby za rok 1939—1941. Bratislava 1948.] — In: Práca, 1. 2. 1949, s. 4 (ref.).

1950

Hláskoslovný systém karloveského nárečia. — In: Slovanská Bratislava. *2—3.* 1949—1950. Sborník príspevkov k dejinám hl. mesta Bratislavy. Red. J. Lehký et al. Bratislava, IV. referát Ústredného národného výboru v Bratislave 1950, s. 239—273, rus. a nem. res. s. 274.

Znova o nevkladnom *-i-* v spisovnej slovenčine. — Slovenská reč, *15*, 1949/1950, s. 172—177.

Dlažebný? — Slovenská reč, *15*, 1949/1950, s. 156. — Tamže: *Družbica?* (s. 156). — *Akordant, akordér?* (s. 255).

1954

Elipsa (výpustka). — Slovenská reč, *19*, 1954, s. 275—280.

Z minulosti Krajskej ľudovej knižnice v Bratislave. — In: Knižnice na Slovensku. Red. J. Kuzmík. Martin, Matica slovenská 1954, s. 147—153 (spoluautorka Z. Neldziková).

Vyberať i nevyberať poplatky v knižniciach. — Čitateľ, *3*, 1954, s. 379—380.

Z činnosti maďarského oddelenia KĽK v Bratislave. — Osvetová práca, *4*, 1954, s. 136—137.

1955

K slovenskej knihovníckej terminológii. — Čitateľ, *4*, 1955, s. 496—498 (spoluautorka K. Ruttkayová).

O medzikniżničnej výpožičnej službe v bratislavskej KĽK. — Čitateľ, *4*, 1955, s. 400.

1956

Používanie predložiek v spisovnej slovenčine. — In: Jazykovedné štúdie. 1. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 65—106.

1958

Slovákum a *slovenikum.* — Nová literatúra, *2*, 1958, č. 3, s. 19.

1959

Slovenská syntax. 1. vyd. Martin, Osveta 1959. 316 s. — 2. vyd. (opravené a doplnené): Bratislava, Obzor 1965. 372 s. — 3. vyd. (opravené a doplnené): 1971. 386 s.

1961

Ľudové knižnice nastúpili novú cestu. — Nové knihy, jún 1961, s. 8.

1964

O našom jazykovom povedomí. — Kultúrny život, *19*, 1964, č. 28, s. 8.

1965

Zo slovenskej knihovednej terminológie. — Knihovník, *10*, 1965, s. 211—212.

K Slovníku slovenského jazyka. [Slovník slovenského jazyka. 1.—4. Red. Š. Peciar. Bratislava 1959—1964.] — In: Slovenské pohľady, *81*, 1965, č. 5, s. 119—121 (rec.). —

K tomu: Peciar, Š.: Odpoveď recenzentovi. — Tamže, č. 11, s. 107—109. — Orlovský, J.: Odpoveď na odpoveď. — Tamže, č. 12, s. 119—121.
Zo školenia knihovníkov. — Čitateľ, *19*, 1965, s. 301—302.

1966

[Diskusný príspevok.] — In: Seminár o slovenskej knihovníckej terminológii. Turčianske Teplice 21.—22. apríla 1966. Red. J. Irmler. Martin, Matica slovenská 1966, s. 62—85.
Ako to vyzerá v knižniciach zdravotníckych zariadení. — Čitateľ, *15*, 1966, s. 126—128.
Dr. Ján Mihál jubiluje. — Kultúrny život, *21*, 1966, č. 8, s. 5 (k 75. narodeninám).

1967

Adresár knižníc výskumných zdravotníckych ústavov a zdravotníckych zariadení na Slovensku. 1. vyd. Martin, Matica slovenská 1967. 50 s.

Náš blok, interview s A. Chalupkovou. — Naša univerzita, *13*, 1967, č. 10—11, s. 6 (rozhovor J. Orlovského s A. Chalupkovou).

1968

Hajdušek, J.: Maďarsko-slovenský, slovensko-maďarský knihovnícky a bibliografický slovník. 2. vyd. Martin 1968. — In: Knihovník, *13*, 1968, s. 281—282 (rec.).

1969

Skloňovanie podstatných mien v nárečiach Muránskej doliny. — In: Jazykovedné štúdie. 10. Štolcov zborník. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 93—113.

1970

Zo spomienok na školské roky v revúckom gymnáziu. — In: 50 rokov Československého štátneho reálneho gymnázia v Revúcej 1920—1970. Zborník spomienok. Red. J. Gallo. Rimavská Sobota, Gemerská vlastivedná spoločnosť 1970, s. 70—81.

1972

Zo slovnej zásoby stredogemerských nárečí. — In: Vlastivedné štúdie Gemera. 1. Red. J. Bolfík. Bratislava, Obzor pre Gemerskú vlastivednú spoločnosť v Rimavskej Sobote 1972, s. 57—76.

Zo slovnej zásoby gemerských nárečí. — Obzor Gemera, *3*, 1972, s. 25—27.
Slovenská lekárska knižnica a sieť knižníc výskumných zdravotníckych ústavov a zdravotníckych zariadení. — In: Sústava knižníc na Slovensku. Red. J. Páv. Martin, Matica slovenská 1972, s. 159—171.

1974

Chotárne názvy z Gemera. — Obzor Gemera, *5*, 1974, s. 70—75.
Niekoľko ukážok z osobných mien a prímení z Muránskej doliny. — Obzor Gemera, *5*, 1974, s. 200—202.
Výskum gemerských nárečí. — Obzor Gemera, *5*, 1974, s. 21—23.

1975

Stredogemerské nárečia. 1. vyd. Martin, Osveta 1975. 272 s.

Spomienka na prof. Rudolfa Klačku. — Obzor Gemera, *6*, 1975, s. 153—155.

1976

Najstaršia jelšavská mestská kniha 1566—1710. 1. vyd. Martin, Osveta 1976. 480 s. (spoluautorka D. Lehotská).

Knižka prísažných formúl. — In: Gemer. Národopisné štúdie. 2. Martin, Osveta pre Gemerskú vlastivednú spoločnosť v Rimavskej Sobote 1976. 266 s. (spoluautor A. Pranda).

1977

Chotárne názvy z Gemera. — Obzor Gemera, *8*, 1977, s. 184—188, 251—252.

1978

Ešte raz o najstaršej jelšavskej mestskej knihe. — Obzor Gemera, *9*, 1978, s. 113—114.

Náš jubilant. K 70. narodeninám dr. Jozefa Orlovského. (Rozhovor PhDr. Ondreja Laciaka s dr. Jozefom Orlovským.) — Obzor Gemera, *9*, 1978, s. 132—134.

V centre záujmu Gemer. (Jazykovedec Eugen Pauliny sa zhovára so svojím kolegom Jozefom Orlovským.) — Večerník, 26. 9. 1978, s. 5 (rozhovor pri príležitosti 70. narodenín J. Orlovského).

1979

Ako Gemerčan prirovnáva. — Obzor Gemera, *10*, 1979, s. 222—224.

Genmjr. MUDr. Ján Paškan. (Organizátor zdravotnej služby v SNP.) — Obzor Gemera, *10*, 1979, s. 123—125.

1980

Slovensko-ruský slovník. Zo série veľkých konfrontačných slovníkov. [Veľký slovensko-ruský slovník. 1. Red. D. Kollár et al. Bratislava 1979.] — In: Nové slovo, 22, 1980, č. 27, s. 16 (ref.).

Bohatstvo jazyka. [Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. Bratislava 1979.] — In: Nové slovo, 22, 1980, č. 14, s. 20 (ref.).

Nové slovníkové dielo. [Ivanová-Šalingová, M. — Maníková, Z.: Slovník sudzích slov. Bratislava 1979.] — In: Pravda, 19. 2. 1980, s. 5 (ref.). — Ďalší autorov referát o tej istej práci: Príspevok lexikografie. Vyšiel Slovník cudzích slov. — Nové slovo, 22, 1980, č. 10, s. 20.

Jubileum publicistu. — Práca, 28. 3. 1980, s. 6 (k 60. narodeninám O. Laciaka).

1982

Gemerský nárečový slovník. 1. vyd. Martin, Osveta 1982. 424 s.

Gemerský nárečový slovník. (S PhDr. Jozefom Orlovským sa zhováral dr. O. Laciak.) — Obzor Gemera, *13*, 1982, s. 184.

1983

Prínos jazykovedkyne. Jubileum Márie Ivanovej-Šalingovej. — Práca, 24. 2. 1983, s. 6 (k 60. narodeninám).

Řekli o sobě. — Nové knihy, 1983, č. 20, s. 6.

Edičná činnosť

Kubáni, Ľ.: Mendík. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1956.

Prekladateľská činnosť

Šťastná — Dubská: Jezuliatko na zemi. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1931.

Průcha, J.: Pohádka zimného večera. Trnava, Spolok sv. Vojtecha 1931.

Redakčná činnosť

Šafárikov kraj, *5*, 1936 — *6*, 1937 (člen red. rady).

Sborník Spolku záhorských akademikov so sídlom v Malackách 1932—1942. Red. J. V. Trebišovský. Trnava, G. A. Bežo 1942 (člen red. rady).

Slovanská Bratislava. *2—3*. 1949—1950. Sborník príspevkov k dejinám hl. mesta Bratislavy. Red. J. Lehký et al., Bratislava, IV. referát ústredného národného výboru v Bratislave 1950 (člen red. rady).

Čitateľ, *14*, 1965 (člen red. rady).

Zostavil *L. Dvonč*

Vzácne životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka

Od jeho mena je neoddeliteľné epiteton constans „nestor slovenskej jazykovedy". Právom. Osobnosť prof. Ľudovíta Nováka (nar. 15. októbra 1908 v Skalici) za takmer šesťdesiatročnej, neľahkými životnými peripetiami prerušovanej bádateľskej, pedagogickej a organizačnej práce natoľko vrástla do dejín slovenskej jazykovedy, že aj jubilejné články napísané na počesť jeho významných výročí majú už svoju malú históriu. Na stránkach slovenských jazykovedných časopisov vyjadrili svoj vzťah k jeho osobnosti a dielu najprv jeho generační druhovia (E. Jóna, Slovenská reč, *23*, 1958, s. 373—374; J. Štolc, Jazykovedný časopis, *20*, 1969, s. 80—82) a priami žiaci, jeho „duchovní synovia", ako sa o nich výstižne a s dávkou hrdosti sám vyjadruje, príslušníci „veľkej" slovenskej jazykovednej generácie (E. Pauliny, Jazykovedný časopis, *9*, 1958, s. 163 a najmä Slovenská reč, *43*, 1978, s. 292—295; V. Blanár, Slovenská reč, *33*, 1968, s. 311—313; J. Oravec, Slovenská reč, *48*, 1983, s. 366—369; Š. Ondruš, Slavica Slovaca, *4*, 1969, s. 114—116). Bohužiaľ, z tohto počtu význačných lingvistov sa už len polovica môže osobne pripojiť k radu tohtoročných gratulantov. Štafeta v registrovaní, hodnotení a rozvíjaní jubilantovej bádateľskej aktivity postupne prechádza do rúk dnešnej strednej generácie, do rúk jeho „duchovných vnukov". Najiniciatívnejšie sa jej chopil J. Sabol, doteraz najusilovnejší a ideovo najadekvátnejší životopisec a bibliograf Ľ. Nováka. Prvý sústavný prehľad životnej i vedeckej dráhy a publikačnej činnosti Ľ. Nováka podal pri jeho polookrúhlom jubileu 65 rokov v publikácii, ktorá síce nie je primárne jazykovedná, ale organicky súvisí s jubilantovým vtedajším východoslovenským pôsobiskom (Životné jubileum prof. Ľudovíta Nováka. In: Nové obzory. 16. Red. M. Chmelárová. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo 1974, s. 431—433; Súpis prác prof. Nováka tamže, s. 433—445; čitateľov Slovenskej reči na tento prehľad upozornil L. Dvonč v poznámke O bibliografii prác prof. Ľudovíta Nováka v Nových obzoroch, Slovenská reč, *40*, 1975, s. 252—253). Na tento prehľad potom v pravidelných päťročných intervaloch nadväzujú Sabolove jubilejné články a bibliografie novopublikovaných diel Ľ. Nováka, uverejňované v Jazykovednom časopise (*29*, 1978, s. 174—179; *35*, 1984, s. 74—76; *39*, 1988 v tlači). Pri jubilejnej sedemdesiatke Ľ. Nováka vyšla jeho doteraz najúplnejšia personálna bibliografia s anotáciami, so zoznamom citácií z jeho diel a ohlasov na ne doma aj v zahraničí, ako aj s podrobným biografickým kalendáriom a Sabolovou hodnotiacou štúdiou (Ľudovít Novák, personálna bibliografia. Zostavili F. Štraus, J. Sabol. Prešov, Štátna vedecká knižnica 1985. 124 s.; štúdia J. Sabola Nad jazykovedným dielom profesora Ľudovíta Nováka je v publikácii na s. 7—23). J. Sabolovi prislúchajú dve azda najfrapantnejšie charakteristiky Ľ. Nováka a jeho vedeckého diela: jeho samého nazýva „živou legendou (najnovšie to koriguje a slovo legenda nahrádza slovom história — J. F.) slovenskej jazykovedy", najlepšie časti jeho diela „dnes už berieme ako samozrejmé ... ako keby boli vznikli ... jazykovednou ľudovou tvorivosťou ... podáva ich v takej presvedčivej forme, že sa stali kolektívnym vedeckým vedomím" (s. 22).

K týmto formuláciám by azda nebolo treba nič dodať. S jednou výhradou: nesmú sa brať ako hodnotenia uzavretého životného diela. Ľ. Novák je v slovenskej jazykovede stále intenzívne prítomný. Želania V. Blanára, napísané

na jeho počesť pred dvadsiatimi rokmi, sa ukázali priam prorocké: Ľudovít Novák „našiel dosť síl a sústredenia na sľúbené syntézy doterajšieho bádania" a jeho tvorivá aktivita najmä v „prešovskom období" (1971—1988) naozaj pripomínala „ešte jedny tridsiate roky" (Blanár, 1968, s. 313). Dôkazom toho môže byť napr. aj konštatácia J. Oravca v článku pri päťasedemdesiatke Ľ. Nováka, že „za ostatných päť rokov publikoval vyše tridsať štúdií" (Oravec, 1983, s. 367). Práve v tomto období vyšla jeho fundamentálna kniha *K najstaršim dejinám slovenského jazyka* (1980) i rad štúdií, v ktorých rieši problémy nielen z tradičných oblastí svojho bádateľského záujmu, ale aj z okruhov, ktorým sa predtým hlbšie výskumne nevenoval (onomastika, sociolingvistika, nárečová lexikológia — porov. Oravec, tamže). Táto bádateľská aktivita však neustala ani v nasledujúcom päťročí, vrcholiacom Novákovou osemdesiatkou: jeho bibliografia za tieto roky vykazuje dvanásť titulov. Sú medzi nimi také závažné práce ako dávno očakávaný syntetický výklad vlastnej koncepcie etnogenézy Slovanov (*Vznik Slovanov a ich jazyka*. Slavica Slovaca, *19*, 1984, s. 209—231), komplexná genetická a typologická charakteristika slovenčiny (*Aký jazyk je slovenčina*. In: Studia Academica Slovaca. 13. Bratislava, Alfa 1984, s. 389—411), ďalšie rozpracovanie už dávnejšie publikovanej tézy o príznakových a nepríznakových nulových morfémach (*Špecifickosť morfologických nulovostí v slovanských jazykoch*. In: Studia Academica Slovaca. 12. Bratislava, Alfa 1983, s. 373—386) alebo pozoruhodné úvahy o vysokoškolskej výučbe historickej gramatiky (*Tak trochu esejisticky o vyučovaní historických gramatík*. In: Miesto historicko-jazykovedných disciplín vo vyučovaní. Nitra, Pedagogická fakulta 1983, s. 21—42). Obdivuhodná bola v tomto období jeho prednášková činnosť prakticky vo všetkých pobočkách Slovenskej jazykovednej spoločnosti: tézy jeho prednášok sú publikované v bulletine Zápisník slovenského jazykovedca. Väčšina týchto prednášok je ladená spomienkovo; posluchárstvo ich prijíma ako autentické svedectvo o slávnych rokoch Pražského lingvistického krúžku a o priekopníckej ére modernej slovenskej jazykovedy. Bolo by naozaj pre slovenskú jazykovedu — a nielen pre ňu — prospešné, keby sa v zhode s jubilantovým želaním podarilo tieto cenné spomienky vydať v knižnej podobe, ale rovnako dobre by bolo, keby bolo možné v rozvedenej forme publikovať tie prednášky, v ktorých sa Ľ. Novák vyslovoval o významných teoretických problémoch jazykovedy: o svojej predstave tzv. kužeľového modelu jazyka (1983) alebo o adekvátnom poznaní cyrilometodskej a veľkomoravskej podoby staroslovienčiny (1986).

A tak aj z aktivity prof. Ľudovíta Nováka v jeho medzijubilejnej päťročnici je zrejmé, že jeho dlhá vedecká cesta po začiatku síce prekonala i stred (ten bol, nie jeho vinou, vari najťažší), ale ešte zďaleka nedospela na koniec. Čo jubilant v uplynulom období napísal alebo vyslovil, to nebolo záverečné účtovanie, ale návod na novú činnosť. Jubilantovo muzikálne založenie, ale aj časová koincidencia životných jubileí, blízkosť rodísk a podobnosť zástoja v príslušných oblastiach slovenskej kultúry dovoľujú urobiť paralelu medzi prof. Novákom a iným veľkým tohoročným osemdesiatnikom, národným umelcom Eugenom Suchoňom (nar. 25. 9. 1908). Život veľkého jazykovedca by bolo možné charakterizovať titulmi niektorých kľúčových diel veľkého skladateľa: je to RAPSODICKÁ SUITA, plná KRÚTŇAV a životných METAMORFÓZ, neraz súčasť ŽALMU ZEME PODKARPATSKEJ, ale smerujúca AD ASTRA. Sledu-

jeme túto cestu s obdivom a želáme jubilantovi, aby v nej ešte dlho úspešne pokračoval.

J. Furdík

Životné jubileum Kláry Buzássyovej

Príslušníci strednej generácie slovenských jazykovedcov prichádzajú k časovej méte svojho prvého životného i vedeckého účtovania. Túto métu — akokoľvek je to neuveriteľné — dosahuje koncom tohto roku aj jedna z najvýraznejších predstaviteliek tejto generácie, zástupkyňa riaditeľa Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV dr. Klára Buzássyová, CSc.

Za jej biografickými údajmi, navonok nenápadnými, sa skrýva obdivuhodná životná a pracovná aktivita. K. Buzássyová je bytostne spätá s hlavným mestom Slovenska. Tu sa narodila (15. decembra 1938), tu prežila žiacke i študentské roky, tu študovala v rokoch 1956—1961 na Filozofickej fakulte UK odbor latinčina—slovenčina, tu hneď po skončení štúdií nastúpila do Ústavu slovenského jazyka SAV (dnešný JÚĽŠ SAV), tu sa postupne prejavoval jej čoraz intenzívnejší podiel na rozvoji slovenskej jazykovedy a napokon tu sa sformoval jej harmonický rodinný život, ktorý sa stal pre dvoch ľudí nevšedného tvorivého formátu optimálnym zázemím pri práci v prospech slovenskej vedy a kultúry.

Nesporný lingvistický talent, prejavený už počas vysokoškolských štúdií a v ich priebehu podporený aj jednoročným výmenným štúdiom na Karlovej univerzite v Prahe, i kvalitné školenie klasického filológa priam zákonite predurčovali mladú držiteľku červeného vysokoškolského diplomu na životnú dráhu profesionálnej vedeckej pracovníčky. Jej jazykovedný profil utvárali v prvej etape jej tvorivej práce najmä tri závažné okolnosti: aktívna účasť v lexikografickom kolektíve pri tvorbe 3.—5. zväzku Slovníka slovenského jazyka, vedecká ašpirantúra pod vedením prof. J. Horeckého (1964—1966) a trojmesačný študijný pobyt v Ustave ruského jazyka AV ZSSR v Moskve a v Leningrade (1965). V náročnej lexikografickej práci si vypestovala schopnosť neobyčajne jemnej sémantickej analýzy, školiteľ jej vštepil trvalý tvorivý a kritický záujem o najnovšie svetové lingvistické trendy a zo študijného pobytu v ZSSR sa vrátila nielen s osobným príklonom k sovietskej jazykovede, ale aj s predsavzatím aktívne nadväzovať na jej metodologické výdobytky. Keď k tomu prirátame dokonalé poznanie slovenskej i českej gramatickej a lexikologickej teórie (myslíme tým najmä Paulinyho koncepciu slovesnej intencie, poznatky zhrnuté v akademickej Morfológii slovenského jazyka a Dokulilovu teóriu tvorenia slov), môžeme konštatovať, že v šesťdesiatych rokoch vstúpila K. Buzássyová do slovenskej jazykovedy ako výrazná, priebojná, teoreticky aj metodologicky vynikajúco pripravená vedecká osobnosť.

Ukázalo sa to už v jej kandidátskej práci *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*, obhájenej roku 1969 a knižne vydanej roku 1974. Nebola to tuctová dizertačná práca, ale monografia s principiálne novým pohľadom na niektoré základné problémy tvorenia slov. V čase svojho vzniku patrila k najprogresívnejším derivatologickým prácam aj v medzinárodných súvislostiach, anticipovala iné podobné koncepcie (Tichonov, Straková a i.) a jej závery sú v pod-

state stále platné. Ak sa dnes konštatuje, že „odvozování slov můžeme chápat jako určitý specifický způsob realizace syntaktických možností slovesa" (porov. V. Straková), je to v istom zmysle nadväzovanie na poznatky, ku ktorým K. Buzássyová dospela vo svojej monografii takmer pred dvadsiatimi rokmi.

Usilie po novom, snaha udržať slovenskú lingvistiku v ažurite s vývojom jazykovedy vo svete zostáva aj naďalej typickou vlastnosťou bádateľského profilu jubilantky. Od začiatku sedemdesiatych rokov presadzavala K. Buzássyová výskumne aj organizačne kontrastívny, resp. konfrontačný výskum jazykov v tom čase veľmi aktuálny aj vo svetovom rozsahu (porov jej štúdiu *Kontrastívny výskum jazykov* v Jazykovednom časopise, 1971, s. 160—174). Zameranie na konfrontáciu slovenčiny s češtinou a maďarčinou malo dosah aj pre spoločenskú prax (autorský podiel na *Česko-slovenskom slovníku,* 1979, praktický príspevok k zefektívňovaniu výučby slovenského jazyka na školách s maďarským vyučovacím jazykom, spoluautorstvo pri štyroch učebniciach slovenského jazyka pre tieto školy, iniciatíva, organizačný a redakčný podiel na vydaní zborníka *Z konfrontácie slovenčiny a maďarčiny,* 1979 — o zborníku vyšli pozitívne recenzie aj v NDR, v Juhoslávii aj v NSR), ako aj pre jazykovednú teóriu (rad štúdií z rokov 1971—1979, v ktorých zvolená konfrontačná metóda osvetľuje dosiaľ nepoznané stránky gramatických kategórií určenosti, stupňovania, slovesnej osoby atď.).

V osemdesiatych rokoch sa jubilantka opäť vracia k problematike, ktorá je pre ňu najvlastnejšia — k tvoreniu slov, ale z nového zorného uhla. Sledovaním tvorby neologizmov a okazionalizmov, derivačnej i lexikálnej sémantiky novoutvorených slov a konkurencie medzi slovotvornými typmi sleduje pohyb v slovnej zásobe súčasnej slovenčiny a spolu so svojím bývalým školiteľom i s ďalšími spolupracovníkmi vytvára projekt, ktorý zatiaľ nemá v medzinárodných lingvistických súvislostiach obdoby — projekt výskumu vrcholiaceho kolektívnou monografiou *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny.* Jeden z čiastkových výsledkov svojho výskumu publikuje spoločne s J. Bosákom v monografii *Východiská morfémovej analýzy* (1985); je to nielen svedectvo o bezpečnom ovládaní všetkých poznatkov a výsledkov modernej derivatológie, ale aj potvrdenie schopnosti jemne analyzovať sémantiku motivovaných slov a z teoretických analýz dospievať k záverom dôležitým pre normatívnu a kodifikačnú prax.

V r. 1981 preberá K. Buzássyová významnú a zodpovednú funkciu zástupkyne riaditeľa JÚĽŠ SAV. Funkcia však pre ňu neznamená funkcionárčenie. Hoci už neraz prejavila nielen výskumné, ale aj organizačné schopnosti, stále zostáva predovšetkým vedcom. Ako koordinátorka úloh štátneho plánu základného výskumu presadzuje moderný, interdisciplinárny tímový integrovaný výskum, ktorý presahuje tradičné hranice jazykovedy a ktorý je zameraný na zdokonalenie jazykovej praxe, na efektívnejšie využívanie slovenčiny v súčasnej komunikácii. Ako vedúca pracovníčka aj ako školiteľka ašpirantov výrazne prispieva k omladzovaniu nášho základného jazykovedného pracoviska, k udržaniu kontinuity jazykovedných generácií, ktorá sa ešte koncom minulého desaťročia začala pretŕhať. Je medzinárodne dobre známou, na zahraničných vedeckých konferenciách srdečne vítanou a aktívnou predstaviteľkou jazykovednej slovakistiky. Rozsiahla je i jej redakčná činnosť a práca v redakciách časopisov (Recueil linguistique de Bratislava, Jazykovedný časopis, Kultúra slova), práca vo vedeckých kolégiách ČSAV a SAV, v komisiách pre

obhajoby doktorských a kandidátskych dizertačných prác, v orgánoch vedeckých spoločností; integrálnou súčasťou jej mnohostrannej aktivity je stranícka práca a činnosť v spoločensko-politických organizáciách: rezortné vyznamenanie zaslúžilý pracovník SAV (1983) je len sčasti adekvátnym ocenením toho, čo všetko doteraz vykonala, prebádala, čím obohatila tú najšpecifickejšiu slovenskú vednú disciplínu — jazykovednú slovakistiku.

Vyratúvanie jubilantkinej aktivity by azda mohlo vyznieť sucho. Treba preto zdôrazniť, že v každej stránke jej bohatého, pracovitého života dominuje ľudský rozmer. Neprestajný a „nákazlivý" pracovný zápal sa v jej osobnosti organicky spája s taktom a jemnosťou, s pochopením pre problémy spolupracovníkov, ale aj s náročným hodnotením seba samej, čo jej dovoľuje náročne hodnotiť aj prácu iných. Čísla sú vraj presné a neúprosné. V prípade K. Buzássyovej to platí len sčasti. Ten údaj v jej rodnom liste je klamlivý. Neudáva ani tak počet rokov ako rozsah vykonanej práce. Ten je úctyhodný, ale zaiste k nemu pribudne ešte veľa nových, úspešných položiek. Želáme jej tie najlepšie podmienky, aby svoje plány mohla uskutočniť: pevné zdravie, šťastie a lásku najbližších, neutíchajúci pracovný a životný elán.

J. Furdík

Dielo Vuka Karadžiča za jeho života a dnes

Pod týmto názvom sa 14.—20. septembra 1987 konalo v Belehrade, Novom Sade a v Tršiči medzinárodné sympózium z príležitosti dvojstého výročia narodenia Vuka Stefanoviča Karadžiča (1787—1864), dlhoročného, neúnavného a zápalistého bojovníka za nový spisovný srbský jazyk. Jubileum malo čestné miesto v kalendári UNESCO a prakticky sa na ňom zúčastnili najvýznamnejší slavisti z celého sveta (medzi asi 150 účastníkmi bola viac ako polovica zo zahraničia). Zároveň tu zasadal Medzinárodný komitét slavistov, na ktorom sa schválil definitívny program slavistického zjazdu v Sofii, prebiehali rokovania viacerých komisií pri Medzinárodnom komitéte slavistov, medzi nimi pracovala aj Medzinárodná komisia pre slovanské spisovné jazyky. Bol to naozajstný sviatok slavistiky, o ktorý sa zaslúžili obetaví organizátori, ako aj najvyššie vládne orgány.

Tak ako bolo pestré a rozmanité dielo V. Karadžiča — reformátor a kodifikátor nového srbského jazyka (podľa F. V. Mareša je srbská cyrilika jeden z najdokonalejších grafických systémov v slovanských jazykoch), zberateľ srbskej ľudovej slovesnosti, zakladateľ novej srbskej literatúry a historiografie — také pestré bolo aj tematické zameranie tohto podujatia. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že dielo V. Karadžiča je dostačujúco preskúmané a že tu predovšetkým išlo o platenie dane tomuto velikánovi. Referáty a diskusie takýto predpoklad vyvrátili.

Ako to pri takýchto príležitostiach býva, nechýbali, pochopiteľne, nové zistenia, ktoré doplnili mozaiku Karadžičovho diela. Veľa príspevkov bolo však takých, v ktorých sa autori na jeho dielo pozerali očami súčasníka, a to zväčša konfrontačne, ale aj sociolingvisticky. Tematicky prevládali vystúpenia týkajúce sa ľudovej slovesnosti, srbských ľudových rozprávok a ľudových piesní, ktoré V. Karadžič neúnavne zbieral. Najviac príspevkov však bolo zacielených

na prijímanie, recepciu diela V. Karadžiča a na jeho vplyv na slovanské aj neslovanské národy a krajiny (v Taliansku, Fínsku, USA — ale aj v Číne). Veľa pozornosti sa venovalo Karadžičovmu vzťahu k Nemecku, kde mal veľa priateľov, rovnako aj Viedni, kde účinkoval väčšinu svojho života. Hoci bol V. Karadžič zápalistý bojovník za národnú vec, národné záujmy presadzoval v európskom kontexte, nestaval ich do opozície, videl ich v jednote (tak konštatoval P. Dinekov).

K prehlbeniu poznania diela V. Karadžiča prispeli nielen viaceré novointerpretované fakty (z korešpondencie, polemík, zo zápisov ľudovej slovesnosti. z detailnej textológickej interpretácie jeho prekladu Nového zákona a pod.). ale aj nový metodologický prístup. Hlavným prameňom sociolingvinistickej interpretácie bol najmä Karadžičov Srbský slovník (1918), originálna encyklopédia ľudového života, materiálneho a ekonomického rozvoja spoločnosti, ako aj jeho stratégia a taktika pri reforme starého jazyka, hodnotená podľa súčasných kategórií jazykového plánovania a pragmatiky.

Do tohto aktuálneho kontextu vhodne zapadla samostatne vyčlenená sekcia s problematikou formovania slovanských spisovných jazykov v 19. storočí vo vzťahu k činnosti V. Karadžiča. Porovnaním problematiky spisovného jazyka v českej jazykovej situácii v období obrodenia (J. Dobrovský, J. Jungmann) s filiáciami na činnosť V. Karadžiča A. Jedlička znovu ukázal, ako možno sociolingvisticky orientovanú teóriu spisovného jazyka využiť na analýzu začiatočných období formovania spisovných jazykov. Spoločný, dominantný dôraz na súdobé komunikačné potreby mal rozdielne realizácie v závislosti od konkrétnej situácie.

V podobnom duchu konfrontoval dielo a postupy V. Karadžiča a Ľ. Štúra E. Horák (slovenská verzia autorovho príspevku je v zborníku Studia Academica Slovaca, *16*, 1987). Hoci vekovo bol V. Karadžič skôr vrstovníkom Pavla Jozefa Šafárika a J. Kollára (Ľ. Štúr sa narodil r. 1815 a V. Karadžič vydal v r. 1814 svoju gramatiku a v r. 1814—1815 dva zväzky srbských ľudových piesní), Štúrovi sa podarilo dosiahnuť svoj cieľ skôr: stredná slovenčina bola verejne vyhlásená za slovenský spisovný jazyk na známom zasadnutí Tatrína r. 1844. Naopak, V. Karadžič musel osamotený tridsať rokov dokazovať a potvrdzovať oprávnenosť svojho rozhodnutia zbieraním srbskej ľudovej slovesnosti, až sa napokon k nemu pridala tá nová generácia, ktorá bola vekom spätá so štúrovcami. Aj napriek metodologickej rozdielnosti — V. Karadžič postupoval skôr empiricky, Ľ. Štúr teoreticky, aj napriek celkovej orientácii (P. Ivič nazval v diskusii Ľ. Štúra predovšetkým praktickým politikom) — obidvaja splnili svoju historickú úlohu. Mohlo sa to stať zato, že formovanie spisovných jazykov obidvaja chápali ako výsledok aj nástroj demokratizácie spoločenského a kultúrneho života v predrevolučnom období.

Z analýzy zložitej jazykovej situácie v prvej polovici 19. storočia na Slovensku vychádzal pri interpretácii Štúrovej kodifikácie J. Bosák. Na základe doterajších zistení V. Blanára, E. Jónu, E. Paulinyho a ďalších bádateľov poukázal najmä na to, ako v súdobej jazykovej situácii vystupovala do popredia jazykovopolitická dimenzia spisovného jazyka a jeho kodifikácie — národnozjednocovacia úloha a národnoreprezentatívna funkcia. Úspešnosť kodifikačných aktov podmieňovali postoje filologicky rozhľadených pracovníkov. V. Karadžič pôsobil na Ľ. Štúra svojím národným duchom, láskou k národnému jazyku a k ľudovej tvorbe.

Z Československa ešte vystúpili S. Wollman (V. Karadžič a V. Jagič), M. Cerná (prijímanie diela V. Karadžiča v českých kruhoch), M. Kvapil (vzťah P. J. Šafárika a V. Karadžiča) a R. Brabcová (lingvistická terminológia V. Karadžiča).

Ziada sa zdôrazniť, že jubileom V. Karadžiča žila celá Juhoslávia a sympózium bolo jeho vyvrcholením. Okrem slávnostného plenárneho zasadnutia a dvoch pracovných dní v piatich sekciách v Belehrade účastníci navštívili kláštor Studenicu, pamätné miesto začiatkov srbskej kultúry a vzdelanosti, ďalšie dva dni rokovali v Novom Sade a na záver sa zúčastnili na celonárodnej slávnosti v Tršiči, rodisku V. Karadžiča. Národné divadlo z Belehradu vystúpilo v obrovskom prírodnom amfiteátri so živými obrazmi z najvýznamnejších životných období V. Karadžiča. Účastníci dostali po príchode tézy referátov a biografický slovník účastníkov s fotografiami a základnými údajmi. Vyšlo niekoľka monografií a zborníkov o V. Karadžičovi, boli otvorené viaceré pamätné výstavy, portrét V. Karadžiča bol vari na každom kroku v najrozmanitejších podobách. Trošku nám prichodí závidieť, že jubileá našich najvýznamnejších dejateľov nemôžeme u nás prezentovať na takejto celonárodnej aj svetovej úrovni.

J. Bosák

Najstaršie pramene k dejinám slovenčiny

Slovenská historická veda sa s veľkým úsilím zbavuje následkov nežičlivej minulosti. Na konci roku 1987 sa tesne za sebou dostali do rúk odborníkov i širšej kultúrnej verejnosti druhé zväzky základných pramenných edícií Slovenského diplomatára *(Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae.* Zv. 2. 1235—1260. Ed. R. Marsina. Bratislava, Obzor 1987. 640 + 32 s.) i Slovenského regestára *(Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae.* Zv. 2. 1315—1323. Ed. V. Sedlák. Bratislava, Veda 1987. 634 s.).

Druhý zväzok Slovenského diplomatára vyšiel šestnásť rokov po prvom zväzku, obsahujúcom listiny z rokov 805—1235. Zložitý osud tohto druhého zväzku signalizuje aj to, že ho ako záujmovú publikáciu Archívu hlavného mesta SSR Bratislavy vydalo vydavateľstvo Obzor, a nie, ako by to bolo prirodzenejšie, vydavateľstvo SAV Veda. O to väčšiu zásluhu na tomto diele, ktoré je pre poznávanie skorých stredovekých dejín slovenského etnika, ale aj najstarších dejín slovenského jazyka veľmi dôležité a významné, majú všetci, ktorí sa o jeho vydanie pričinili. Ďalšie zväzky diplomatára budú obsahovať listiny a listy do konca 13. storočia.

Druhý zväzok Slovenského regestára má z istej stránky žičlivejší osud, lebo uzrel svetlo sveta sedem rokov po prvom zväzku, ktorý obsahuje písomnosti, resp. ich podrobné regesty z rokov 1301—1314. V ďalších zväzkoch budú spracované písomnosti, ktoré vznikli po roku 1323.

Zaujímavé je porovnať množstvo vydaného materiálu v jednotlivých zväzkoch. Zatiaľ čo prvý zväzok slovenského diplomatára obsahuje z rokov 805—1235 dovedna 460 listín a listov, v druhom zväzku sa ich z rokov 1235—1260 spracúva 660, pričom v obidvoch zväzkoch sa prevažná väčšina týka priamo územia dnešného Slovenska a obsahuje značné množstvo geografických ná-

zvov a osobných mien, ktoré predstavujú mimoriadne cenné a z tých čias jediné prítomné svedectvo o vtedajšej podobe jazyka našich predkov, o slovenčine z tohto obdobia jej vývinu.

Slovenský regestár zachytáva už oveľa početnejšie písomnosti, týkajúce sa územia dnešného Slovenska, a to v prvom zväzku z rokov 1301—1314 dovedna 1270 kusov a z rokov 1315—1323 tiež 1141 jednotiek. Oproti prvému zväzku regestára, v ktorom sa doteraz nepublikované texty uvádzali v plnom znení a doteraz publikované v regestoch, v tomto druhom zväzku sa so zreteľom na množstvo materiálu všetky, t. j. publikované i nepublikované texty sprístupňujú iba v náhradných regestoch, ktoré však okrem vecného obsahu a príslušných odborných termínov obsahujú originálne podoby a varianty všetkých osobných mien a geografických názvov.

Po latinsky písané listiny z obidvoch edícií obsahujú mnoho informácií o území Slovenska, o majetkoprávnych pomeroch, o spôsoboch hospodárenia i o vtedajších politických udalostiach. Prostredníctvom vlastných mien doložených v tomto rozsiahlom písomnom materiáli sa uvedené informácie mnohonásobne rozširujú a navyše odborníci dostávajú do rúk veľké množstvo informácií o vtedajšej a dovtedajšej slovenčine, o jej slovnej zásobe. Slovná zásoba starej slovenčiny sa nám sprístupňuje predovšetkým prostredníctvom osobných mien a geografických názvov, pomenovaní osád, hradov, vrchov, dolín, riek a potokov, ale sporadicky sa v latinskom texte objavujú aj slovenské apelatíva, napr. ad. *potok* Illouch (1235), ad unum *potok* (1245), ad parvum *potok* (1260), ad quendam locum viridum *pasyth* vocatum (1303/1437, pažiť), Hermanus iudex de Predmer iuratique et *opecz* (1312 1417, obec), quandam *vinic* sibi retinuisset (1322, vinič či vinica?) a pod. Stovky slov a slovných základov doložených vo vlastných menách čakajú na interpretáciu v osobitných monografických a syntetických dielach, ale i v takejto pramennej podobe veľmi výrečne svedčia o etnickej a národnej kontinuite Slovákov od skorého stredoveku a o kontinuitnom vývine nášho národného jazyka z praslovanského jazykového základu.

M. Majtán

Nová monografia o slovenských nárečiach v Maďarsku

K doterajším knižným prácam J. Štolca, P. Ondrusa, Š. Šipoša, F. Gregora a štúdiám o slovenských nárečiach v Maďarsku pribudla najnovšie špeciálna monografia Márie Žilákovej *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitným zreteľom na pozostatky aoristu* (Budapešť, Vydavateľstvo učebníc 1986. 88 s. + 3 mapové prílohy). Ako sa už v názve knižky uvádza, ide o monografiu zameranú na jeden špeciálny jav, a to na rezíduum aoristovej formy v troch zadunajských lokalitách Vesprímskej župy, bakonských obciach Čerňa (Bakonycserne), Jášč (Jásd) a Capár (Szápár). Máme pred sebou nárečovú monografiu o obciach, ktoré skúmal už J. Štolc (Nárečie troch slovenských ostrovov v Maďarsku, 1949, s. 28 a i.), ale jeho údaje sú neúplné a niektoré autorka opravuje, najmä z hľadiska súčasného stavu slovenskej národnosti a znalosti slovenčiny. Knižka M. Žilákovej prináša viac demograficko-historic-

kých údajov o obciach a zisťuje, že obec Šúr, ktorá sa v minulosti uvádzala ako slovenská, je dnes už maďarská.

Autorka monografie, odborná asistentka na univerzite v Budapešti, sa pokúsila o širšie slavistické zameranie svojej pôvodne dizertačnej (doktorskej) práce. V krátkej charakteristike, v ktorej sa uvádzajú typické znaky nárečia, vyniká západoslovenský ráz jazyka skúmaných obcí. Sú to napr. zdvojené spoluhlásky (typ *hlanní, zuballo, srcco),* tvary typu *pleco, obilí,* stiahnuté tvary *pém, péš, pé, bém, béš ... béťe,* adjektíva typu *lipóf kvet* (ktoré sú rozšírené u nás najmä v trnavských nárečiach), starobylé tvary typu *volalax, jax bol* a i. Hoci obce Jášč a Capár majú viac znakov, ktoré ich dialekt zbližujú s nárečiami Záhoria, napr. *sem, (z) bratem* (v Černi *som, bratom),* predsa je tu slabičné *l (stĺp),* kým v Černi nie je (sú tu také formy, ako *túcť, stůp* a pod.).

Istý obraz o nárečí troch obcí v Bakoni si môžeme urobiť z dokladov (zväčša vo vetnej súvislosti) na skúmaný jav, ako aj zo súvislého textu z Jášča (s. 55—57).

Podstatnú časť práce venovala autorka opisu rozšírenia a výkladu zvyškov aoristu. Zisťuje, že takéto starobylé javy sa vyskytujú nielen pri slovesách v minulom čase (typ *mala*), ale aj pri iných slovných druhoch, ba pôvodná aoristová morféma *-ch* sa používa aj pri slovesách v prítomnom čase. Príklonné *-ch* sa vyskytuje iba v 1. os. sing. Veľmi zriedkavé sú doklady na 1. os. plur.: *Malix také pekné hruški sme mali* (s. 28); *Pedik aj mixme mali* ... s. 30). V prvom prípade ide pravdepodobne o lapsus rozprávačky, druhý doklad z Capáru aj autorka pokladá za neistý (88-ročný informátor ťažko rozprával). Neúplný (bez slovesa) je doklad *Aj pri mašiňex šeličo aj inšé* (s. 32). Ako atrakciu treba hodnotiť gen. plur. *zahíbakúx* v tomto kontexte: *uš tam bolo dobríx koláčú aj zahíbákúx napečenix* (s. 56).

Pri výklade problému M. Žiláková konštatuje, že príklonné *-ch* sa vyskytuje v tvaroch 1. os. sing. minulého času (v určitom slovesnom tvare vo funkcii prísudku) a strieda sa s opisnými tvarmi préterita (*l*-ového príčastia a slovesa *byť,* čiže strieda sa zložený a opisný slovesný tvar préterita), ale pripája sa aj k tvaru osobného zámena 1. os. sing. vo funkcii podmetu, prídavného mena vo funkcii menného prísudku a doplnku (nie prívlastku, ako autorka uvádza), k podstatnému menu vo funkcii predmetu a príslovkového určenia, k zámenám vo funkcii predmetu (ale zámeno *sám* je v úlohe doplnku a príslovkové zámená vo funkcii príslovkového určenia; autorka ich zaraďuje medzi príslovky), k číslovkám vo funkcii predmetu a príslovkového určenia miery. Ostáva tu značný počet dokladov, v ktorých sa morféma *-ch* prikláňa k neplnovýznamovým slovám, spojkám, časticiam a zriedka aj k citoslovciam. A práve tieto slová nám poukazujú na funkciu príklonného *-ch* v nárečiach, v ktorých sa takéto starobylé formy používajú. Morféma *-ch* sa totiž prikláňa alebo k prvému slovu vo vete, alebo k prvému zdôraznenému slovu na začiatku konštrukcie. Vyskytuje sa v takej istej pozícii vo vete ako pomocné sloveso *byť (som, si, sme, ste)* v zložených slovesných tvaroch.

Morféma *-ch* je síce zvyškom aoristu, ako konštatuje M. Žiláková, ale jej spätosť s vyjadrením minulého času je natoľko oslabená, že sa pripája aj k tvarom prítomníka. Označuje 1. os. sing. podobne ako príklonná morféma *-s,* ktorá sa rovnako môže pripájať k rozličným slovným druhom, zasa signalizuje druhú osobu. Toto príklonné *-s* je doložené aj v materiáli M. Žilákovej, napr.

... lebo tis ma vimazala ... (s. 56). Sféra používania príklonného *-ch* je širšia, ako uvádza M. Žiláková. Na celom Záhorí sa vyskytujú formy *bix, abix, kebix* (podobne ako *bis, abis, kebis,* ale aj *tis, šaks, potoms* a i.). Spätosť s vyjadrením minulého času spočíva v tom, že préteritum je vyjadrené zloženým slovesným tvarom a osoba spolu s číslom sa označuje osobitnou rozloženou morfémou. Čas je vyjadrený morfémou *-l* (porov. bulh. aorist *pisach* a slov. nárečové *písalx*). Funkcia morfémy *-ch* signalizovať 1. os. sing. jasne vyplynie, keď porovnáme doklady, v ktorých sa striedajú tvary s morfémou *-ch*, s tvarmi s morfémou (pomocným slovom) *som: Á, oralax, kosilax, z lixváma sem xoďila ...* (s. 29). V niektorých prípadoch majú slová s príklonným *-ch* expresívne zafarbenie.

Monografiu doplňa maďarské a nemecké resumé a tri mapové prílohy. Niektoré zemepisné názvy na mapách sú zapísané nesprávne, napr. *Kožnov* (Rožnov), *Rovcibko* (Rovensko), *Prichž* (Prietrž), *Hlboká* (Hlboké), *Osuská* (Osuské), *Bukovca* (Bukovec), *Tuczorka* (Turzovka), *Mikev* (Makov) a i., najmä na poslednej mape. Miestami sa autorka odlišuje od zaužívaného hodnotenia slovných druhov (okrem už spomenutých príslovkových zámen aj pri hodnotení častíc, napr. na s. 60) i pri citovaní literatúry (s. 85—86).

Knižku o slovenských nárečiach v Bakoni treba privítať ako dobrý príspevok príslušníčky mladej generácie slovakistov v Maďarsku k výskumu slovenských nárečí v zahraničí. Slovenské nárečia v Maďarsku patria k najviac preskúmaným dialektom mimo územia Slovenska. Treba si len želať, aby sa v monografickom výskume slovenských nárečí v Maďarskej ľudovej republike ďalej pokračovalo.

Knižka M. Žilákovej nás oprávňuje predpokladať, že jej autorka dobre pozná skúmané nárečie a že po podrobnejšom terénnom výskume môžeme od nej očakávať podobnú dôkladnú monografiu, akú o nárečí obce Pilisszántó napísal F. Gregor.

K. Palkovič

Fonický — fónický. — Slovník slovenského jazyka I (SSJ; 1959, s. 407) zaznamenáva príd. meno *fonický*. Na rozdiel od tohto slovníka Slovník cudzích slov od M. Ivanovej—Šalingovej a Z. Maníkovej (1979, s. 298) má podobu *fónický*. Ako vidieť, v jednom slovníku je podoba *fonický* s krátkym *o*, v druhom *fónický* s dlhým *ó*. Na mieste je otázka, ktorú podobu treba pokladať v súčasnej spisovnej slovenčine za správnu.

Prídavné meno *fonický*, resp. *fónický* je utvorené slovotvornou príponou *-ický* od slova *fón*, v ktorom je dlhé *ó*. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (PSP; 11. vyd., 1971, s. 33) dĺžka poslednej kmeňovej slabiky sa spravidla skracuje pred slovotvornými príponami *-čný, -ický, -atický, -ita, -ista, -izmus, izovať* a pred tými slovotvornými príponami, ktoré sú vždy dlhé, napr. *-ár/-iar, -áž* atď. Pred príponami *-ický, -ista, -ita, -izmus* sa však podľa PSP kmeňová samohláska neskracuje, ak je kmeň jednoslabičný, napr. *sféra — sférický* (ale *atmosféra — atmosferický*), *báza — bázický, mýtus — mýtický, gáža — gážista*. Potom sa ešte spomínajú prípady *trópy — tropický* a *chémia — chemický*, kde je tiež krátenie.

V našom prípade ide o prídavné meno utvorené slovotvornou príponou *-ický*, od jednoslabičného základu (kmeňa). Od slov s jednoslabičným základom sa prídavné mená na *-ický* tvoria zvyčajne so zachovaním dĺžky (bez skracovania), iba niekedy sa dĺžka skracuje. Podľa toho by k slovu *fón* na prvom mieste prichádzala do úvahy podoba príd. mena *fónický*, nie je však vylúčená ani podoba *fonický*, ak berieme do úvahy prípady *trópy — tropický, chémia — chemický*.

K presvedčivejšiemu záveru dôjdeme, ak sa na otázku kvantity príd. mien na *-ický* pozrieme z vývinového hľadiska. Podľa PSP z roku 1940 sa od slov s jednoslabičným základom tvorili príd. mená na *-ický* so skracovaním, napr. *scéna — scenický, mýtus — mytický, báza — bazický*. V novších PSP z roku 1953 (a v ich ďalších vydaniach) sa podoby *scenický, mytický, bazický* nahradili podobami *scénický, mýtický, bázický*, v ktorých sa už dlhé samohlásky, ktoré sú v ich základoch, zachovávajú. Dĺžka prenikla najnovšie aj pri prídavných menách, ktoré sú utvorené slovotvornou príponou *-ický* od zložených slov typu *atmosféra*, napr. *atmosféra, biosféra, hydrosféra, litosféra, chromosféra, stratosféra, magnetosféra, troposféra*. Krátky slovník slovenského jazyka pri slovách *atmosféra, biosféra, stratosféra* uvádza už namiesto podôb *atmosferický, biosferický, stratosferický* podoby *atmosférický, biosférický, stratosférický* a podoby s dlhým *é* treba podľa toho používať aj pri ďalších slovách typu *atmosféra*, t. j. zložených slovách, ktorých druhou časťou je slovo *sféra*, napr. *hydrosférický, chromosférický, magnetosférický* atď. Treba ešte pripomenúť, že PSP z roku 1940 uvádzali síce podoby *scenický, mytický, bazický* so skracovaním dĺžky, ktorá je v základe *(scéna, mýtus, báza)*, zároveň však uvádzali príd. meno *kónický* s dlhým *ó*, ktoré je v jednoslabičnom základe slova *kónus*, čiže pripúšťali existenciu príd. mena na *-ický* s dĺžkou v základe pred touto príponou.

Dĺžka sa dnes zachováva nielen pri spomínaných príd. menách, ale napr. aj pri príd. mene *sémický*, ktoré je utvorené príponou *-ický* od slova *séma* s jednoslabičným základom *sém-*. Slovo *séma* je v SSJ uvedené so skratkou *lingv.*, čiže sa pokladá za jazykovedný termín. Slovo *fón* sa uvádza so skratkou *fyz.*, čiže ako odborný termín primárne patrí do oblasti fyziky, ale prídavné meno *fonický*, resp. *fónický* sa často používa v lingvistike v rozličných spojeniach, ktoré sa spomínajú v SSJ v hesle *fonický: fonická jednotka, fonický sklad jazyka, fonická výstavba verša.*

Na základe tohto nášho rozboru môžeme konštatovať, že v súčasnej spisovnej slovenčine treba dať prednosť podobe *fónický* s dlhým *ó*, ktorá sa zaznamenáva v Slovníku cudzích slov, pred podobou *fonický* s krátkym *o*, ktorá je v SSJ. Treba ešte pripomenúť, že Krátky slovník slovenského jazyka prídavné meno *fónický* nezaznamenáva a neuvádza ani slovo *fón* ako jeho základové slovo, lebo v tomto slovníku sa zachytáva najpoužívanejšia časť slovnej zásoby a v tom aj odbornej terminológie.

L. Dvonč

O slovách krajina a kraj. — Učebnica Vlastiveda pre 3. ročník základnej školy (5. prepracované vydanie, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986) je prekladom z češtiny (prel. A. Venzárová). V preklade sa za český výraz *krajina* nenáležite používa ekvivalent *krajina*. Porovnajme: na s. 91 je téma *Ako sa mení naša krajina* a v nej veta *Každá krajina našej vlasti, a teda aj naša, sa mení z roka na rok.* — Na s. 94 je téma *Ako môžeme chrániť našu krajinu.* Z tohto nadpisu by vyplývalo, že v článku pôjde o obranu vlasti, našej krajiny, ale napr. z vety *Lomy* (kameňolomy) *však vytvárajú jazvy v krajine, ktoré sa musia odstrániť*, to nijako nevyplýva. — Na s. 77 je otázka: *Tečie cez vašu krajinu rieka?* Je jasné, že tak ako v predchádzajúcich vetách aj tu sa slovo *krajina* použilo nenáležite. Tu mal byť preklad: *Je u vás (vo vašom kraji) potok alebo rieka?*

Táto učebnica núti učiteľov slovo *kraj* zamieňať výrazom *krajina*. Zreteľne to vidieť aj na s. 72, kde sa preberá téma *Krajina v okolí obce.* Tu by naozaj stačilo povedať *okolie obce.* V učebnici je propagovanie výrazu *krajina* až príliš násilné. Na s. 16 je kapitola *Krajina domova a školy* a na tej istej strane veta *V našej vlasti ... sú naozaj rozmanité krajiny.* Ďalej, čo značí v učebnici spojenie *mestská krajina?* Porovnajme si to vo vete *Krajinu, kde sú samé budovy, ulice a parky, nazývame mestskou krajinou.* — Tu predsa ide o výklad rozdielu medzi dedinou a mestom, a tak spojenie *mestská krajina* je celkom protizmyselné.

Treba však na druhej strane uviesť, že používanie slova *krajina* v citovaných vetách a spojeniach je vlastne v súlade so súčasnými výkladovými slovníkmi spisovnej slovenčiny. V Slovníku slovenského jazyka I (1959, s. 761) sa ako druhý význam slova *krajina* uvádza význam „kraj, oblasť, časť územia", napr. *hornatá, pekná, malebná krajina.* Podobne aj na s. 760 sa slovo *kraj* (uvedené ako homonymum *kraj*[2]) v prvom význame vykladá ako „územie, krajina, oblasť, končina". Podobný výklad významov slov *kraj* a *krajina* obsahuje aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987, s. 166): slovo *kraj* v druhom vý-

zname = krajina, územie, oblasť (napr. *rodný, úrodný kraj);* slovo *krajina* v prvom význame sa vykladá ako „územie (zemepisná oblasť); kraj" s týmito spojeniami: *hornatá, stepná krajina, cestovať zasneženou krajinou.*

V Česko-slovenskom slovníku (1979, s. 171) sa za české slovo *krajina* v prvom význame uvádza iba slovenský ekvivalent *krajina* (*horská krajina* — hornatá krajina; kniž. *krajina snů* — krajina snov). Český výraz *kraj* (uvedený ako homonymum *kraj*[2]) sa v prvom význame prekladá slovenským slovom *kraj*, ale v zátvorke sa dokladá: oblasť, krajina (napr. *ptáci odlétají do teplých krajů* — vtáci odlietajú do teplých krajov).

Tento lexikografický výklad slov *krajina* a *kraj* nepokladáme za adekvátny stavu v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Základný a najbežnejší význam slova *krajina* v slovenčine je „politickými hranicami vymedzené územie, štát". Je to súčasné vymedzenie opierajúce sa o terajší stav politického rozdelenia sveta. Slovensko bolo krajinou, hoci ešte nebolo presne teritoriálne vymedzené, hoci nemalo presnú územnú ohraničenosť. Pevného ohraničenia sa Slováci domáhali už r. 1848 v rámci starého Uhorska, ale najmä na celoslovenskom národnom zhromaždení slovenských vzdelancov a širokých vrstiev slovenského ľudu v dňoch 6.—7. júna 1861 v Martine a vo vypracovanom politickom programe slovenského národa — v Memorande (vtedy takticky iba s názvom Slovenské okolie).

Vo federatívne usporiadanej Československej socialistickej republike Slovensko, Slovenská socialistická republika, je naša slovenská krajina. V tom zmysle sa za krajinu označuje aj Poľsko, Maďarsko, Rakúsko, ZSSR či Rusko, krajinami sú Čechy a Morava (podľa národných a jazykových tradícií sú Čechom tieto krajiny zemami).

V Prievidzi po r. 1918 vychádzal týždenník Náš kraj, lebo Slovákovi je okolie jeho mesta i okresu krajom. *Iný kraj, iná obyčaj,* vraví staré slovenské príslovie a to isté hovorí aj príslovie *Koľko krajov, toľko obyčajov.* V spisovnej slovenčine je slovo *kraj* veľmi frekventované, a hoci jeho význam je čo do rozsahu a obsahu dosť voľný, dobre a správne ho používa slovenská pospolitosť.

V r. 1929 sa v bývalej ČSR uskutočnila významná administratívna reforma, na Slovensku zrušili župy (predtým to boli stolice, napr. Trenčianska, Zemplínska atď.), vzniklo krajinské zriadenie. Okresy na Slovensku boli podriadené Krajinskému úradu v Bratislave na čele s krajinským prezidentom a krajinským snemom. Tieto názvy a administratívne členenie boli v súlade so slovenskými tradíciami a slovenským jazykovým povedomím. Slovenská krajina bola administratívnym celkom podriadeným vláde ČSR v Prahe, podobne aj Čechy a Morava, ktoré zasa podľa starých českých správnych a jazykových tradícií mali názov země Česká, země Moravskoslezská (a krajinou bola aj Podkarpatská Rus).

Po oslobodení vznikli administratívnou reformou kraje, na Slovensku bolo šesť krajov. V r. 1968 po uzákonení československej federácie vznikli popri hlavnom meste SSR Bratislave (v postavení kraja) tri kraje — Západoslovenský, Stredoslovenský a Východoslovenský kraj. Týmito dvoma reformami sa rozšíril aj rozsah významu slova *kraj.* Pre úradníkov administratívy, funkcionárov a noviny v kraji a okresoch týchto veľmi rozsiahlych oblastí sa slovo *kraj* stalo v tomto význame veľmi frekventované. U ľudí so slabým jazykovým vedomím a nedostatočným vzdelaním sa výraz *kraj,* obohatený o tento

nový význam, zavše dostáva do protikladu s pôvodnými významami slova *kraj*, napr. v spojeniach *náš rodný kraj, vrchársky kraj, požehnaný kraj, námestovský kraj, sninský kraj.* Bežne však je pre obyvateľov napr. mesta jeho široké okolie krajom, pre obyvateľov Terchovej a Detvy ostáva ich vrchárska oblasť ich krajom, pre kopaničiarov z kraja pod Javorinou (Myjava, Brezová) je to ich podjavorinský kraj, Humenčanom a Sobrančanom je územie pod Vihorlatom ich krajom. Podobne aj historické názvy Liptov, Orava, Spiš atď. sú názvami krajov, nie krajín, nikto totiž nepovie, že Liptov, Orava či Spiš je jeho „rodnou krajinou". V týchto kontextoch nemožno slovo *kraj* zamieňať slovom *krajina.* Slová *kraj* a *krajina* nie sú teda v tomto zmysle synonymá.

V. Uhlár

SLOVENSKÁ REČ, 53, 1988 ■ Hlavný redaktor: *František Kočiš* ■ Výkonná redaktorka: *Anna Oravcová* ■ Redakčná rada: Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Milan Majtán, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Štefan Peciar, Jozef Ružička ■ Redakcia *813 64 Bratislava, Nálepkova 26*